ISSN 2707-5249 (Online)
ISSN 1682-3540 (Print)
https://doi.org/10.15407/ukrmova

Українська мова

4(92)
2024

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

Українська мова

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

4(92) 2024

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор Катерина ГОРОДЕНСЬКА

Заступник головного редактора Павло ГРИЦЕНКО

Відповідальний секретар Оксана ЯЦЕВСЬКА

Ніна ГОРГОЛЮК
Василь ҐРЕЩУК
Світлана ГРИЦЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА
Андрій КОЛЕСНИКОВ
Мирослава МАМИЧ
Людмила МАРЧУК
Марина НАВАЛЬНА
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Марія ЧІЖМАРОВА
Світлана ШАБАТ-САВКА
Ірина ШКІЦЬКА
Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники
Національна академія наук України
Інститут української мови НАН України

Ідентифікатор медіа R30-01171

Унесено до Переліку друкованих наукових фахових видань України категорії «Б» (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції
Україна. 01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 706
Електронна пошта: movajournal@ukr.net
сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua
Тел.: +38 (044) 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 12 від 10.12.2024

Редагування
Валентина Фурса

Комп'ютерне верстання
Катерина Васильковська

Підписано до друку 16.12.24. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Newton C. Ум. друк. арк. 12,25. Обл.-вид. арк. 11,19.
Тираж 210 прим. Зам. 7518.

Видавець та виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України, вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024

https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.003
УДК 811.161.2: 81.37

П.Ю. ГРИЦЕНКО, доктор філологічних наук, професор
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: hrytsenko_pavlo@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-5363-6585

УКРАЇНСЬКА МОВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА ЗДІСЛАВА ШТІБЕРА

У статті проаналізовано внесок польського мовознавця професора Здіслава Штібера у вивчення української мови — збирання, збереження у просторі лінгвославістики інформації про давній український лемківський діалект; окреслено значення для україністики і славістики ареалогійного та історико-типологійного аналізу діалектних явищ, теоретичних узагальнень і методології пізнання мови.

***Ключові слова**: Штібер Здіслав, українська мова, лемківський діалект, топоніми і теренові назви Лемківщини, українсько-західнослов'янські міждіалектні зв'язки, український глотогенез.*

1. Науковий доробок відомого польського мовознавця Професора Здіслава Штібера (1903—1980) і на початку XXI ст. залишається важливим джерелом лінгвальної інформації, ексклюзивних оцінок мовних явищ і процесів, обґрунтування нових прийомів дослідження мови. Його наукова творчість позначена широким охопленням слов'янського мовного простору з позицій насамперед ареалогійної та порівняльно-історичної парадигм пізнання мови.

Я. Ріґер слушно зауважив, що Професор

> був компаративістом: вишукував зв'язки з явищами і процесами в інших мовах чи діалектах, аналогії, подібності. <...> Його цікавили причини мовних змін, зумовлених як зовнішньою мовною ситуацією, насамперед — контактами між діалектами та між мовами, так і пов'язаних із механізмами внутрішнього розвитку мови, а найбільше його цікавила взаємна залежність між тими чинниками (Rieger, 1982, s. 29).

Цитування: Гриценко П.Ю. (2024). Українська мова в дослідженнях професора Здіслава Штібера. *Українська мова, 4* (92), 3—29. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.003

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Дослідження Професора слов'янських мов із різних царин лінгвістики виявилися результативними, що викликáло зацікавлення і численні рефлексії мовознавців, спонукало колег до дальшого розвитку тих сюжетів, над якими він працював [1]. Тому актуальним є осмислення не лише наукових текстів авторства З. Штібера, а й праць широкого кола його учнів і послідовників, а також оцінка тих організаційних ініціатив, які зродили фундаментальні лінгвістичні проєкти та вплинули на впорядкування і поступ наукового життя. Відомо, що вислідом самореалізації З. Штібера як організатора науки було постання нових дослідницьких осередків у Польській академії наук і університетах, формування потужної мовознавчої школи, яка відчутно вплинула на розвиток полоністики і славістики як у Польщі, так і загалом у Європі. Феномен наукової школи З. Штібера — із притаманною їй широкою проблематикою (нерідко — ініційованою Професором), вагомими результатами реалізованих масштабних проєктів, оновленням класичних прийомів пізнання мови — ще очікує на докладне вивчення [2]. Є очевидним: наукова й організаційна діяльність Професора З. Штібера — це виразний профіль у портреті польської лінгвістики XX ст.

На початку XXI ст., коли в полоністиці і славістиці суттєво змінилися обсяг і структура доступної лінгвальної інформації, а на кону — інноваційні прийоми презентування та аналізу мовних явищ і процесів, творчий доробок З. Штібера з виразно класичними підходами до пізнання мови досі актуальний і прочитуваний по-новому. На підставі ексклюзивних діалектних записів Професора із перспективи часу відкривається можливість нового діахронного вивчення багатьох рис говірок, їх верифікації в міждіалектних і міжмовних зіставленнях, а також пояснення нововідкритих фактів із писемних пам'яток; самодостатню цінність мають численні коментарі різноманітних мовних елементів, явищ, що увиразнюють його цілісну систему лінгвістичного аналізу.

2. На тлі фундаментальних студій З. Штібера про сучасний стан і минуле польської мови, її діалекти, польсько-іншослов'янські контакти, широкого порівняльно-історичного вивчення слов'янського мовного світу як цілости зацікавлення українською проблематикою може видатися епізодом його творчої біографії. Насправді ж українська мова посіла одне з ключових місць серед аналізованих лінгвальних об'єктів, виявилася сталим нуртом у його науковій діяльності: мові українській, польсько-українським контактам присвятив низку важливих праць, які продовжують викликáти зацікавлення славістів; водночас доклав значних зусиль до формування і розвитку україністичного напряму в польській філології, підтримував творчі зв'язки з україністами різних країн.

---

[1] Науковій, організаційній і дидактичній діяльності професора З. Штібера присвятили свої студії К. Дейна, Я. Ріґер, Я. Сятковський, Я. Зенюкова, Е. Вольнич-Павловська, Г. Поповська-Таборська, М. Лесів, Д.К. Рембішевська, Я. Ванякова (ZS, 2013).

[2] Про вплив З. Штібера на формування проблематики, прийомів і методів мовознавчих досліджень важливу інформацію подали учні і близькі колеги на конференції 1981 року, присвяченій Професорові (ZS, 1982).

Дорогу українознавчих досліджень З. Штібер уторував експедиціями на Лемківщину в 1934—1936 роках, де збирав матеріали до монографійного опису лемківських говірок.

Осмислюючи зацікавлення З. Штібера Лемківщиною, Е. Вольнич-Павловська підкреслила, що в 30-х роках XX ст. у польському мовознавстві була посилена увага до вивчення діалектів, зокрема тих регіонів Польщі, де віддавна поряд із поляками проживали не-поляки, що актуалізувало дослідження міжмовної / міжкультурної взаємодії, спонукало до з'ясування джерел формування, умов і напрямків мовного розвитку етнічно неоднорідних теренів. Діалект лемків відкривав перспективу поглибленого пізнання особливостей і наслідків взаємодії українських говірок із польськими і словацькими (Wolnicz-Pawłowska, 2013). До початку вивчення лемківських говірок З. Штібер мав досвід обстеження й аналізу сусідніх із польськими лужицьких і словацьких говірок, лужицько-польського мовного пограниччя, а також ляських говірок. Особливо притягальною для нього була міждіалектна взаємодія як одна з визначальних проблем у просторовій парадигмі пізнання мови, на що він звернув увагу, зокрема, у рецензії на *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* М. Малецького і К. Ніча (1934):

> ...бачимо, скільки цікавого, пов'язаного із взаємними стосунками людности горальської та підгоральської, може довідатися з «Atlasu» навіть не мовознавець. А для мовознавця «Atlas» стане копальнею матеріалу, який можна буде використати в різних спеціальних дослідженнях (Stieber, 1935, s. 221).

Із позиції *копальні мовного матеріалу* підійшов З. Штібер і до говірок Лемківщини та суміжних теренів, про які на той час уже була інформація у працях І. Верхратського, І. Зілинського, В. Гнатюка, І. Панькевича, В. Курашкевича, якою він у різний спосіб скористався, готуючи питальник для обстеження лемківських говірок та, згодом, аналізуючи зібрані діалектні матеріали (Stieber, 1982, s. 7—8).

У народному мовленні лемків З. Штібера цікавило все: захоплювало насамперед структурне варіювання говірок, їх зв'язки з іншими суміжними українськими, польськими і словацькими говірками; досліджував формування Лемківщини як окремого мовно-культурного феномену в загальноукраїнському континуумі; переймався походженням назви *лемко* (повертався до цього питання в кількох публікаціях[3]). Хоча спершу дослідник був зорієнтований на вивчення фонетики лемківських говірок, проте, як згодом стало очевидним, йому також удалося відтворити в записах особливості акцентуації, зафіксувати лексику, словоформи різних граматичних класів, у просторі яких було збережене звукове розмаїття говірок.

Записуючи інформацію в терені, З. Штібер спирався на спеціальний питальник, укладений із використанням наукової літератури, зокрема ві-

[3] «Назва *лемко* походить, як відомо, від слова *лем*, уживаного мешканцями тих теренів, але не тільки ними. Походження слова *лем* (*łem*) ясне. Це запозичення зі східнословацького діалекту, де є форма *лєм* (*l'em*) 'тільки', що походить від давнішого *jen* < *jedno*» (Stieber, 1983, s. 267); поширення лексеми *lem* З. Штібер відтворив на мапі (див. с. 29).

домих багатим емпіричним матеріалом досліджень І. Верхратського. Питальник забезпечував зіставність фіксованих у різних говірках мовних елементів. Припускаємо, що важливим психологічним чинником у діалектологічних експедиціях дослідникові слугувала настанова записувати максимально точно і повно всі почуті ним формальні оприявнення говірок, не обмежуючись питальником. Тому нотував інформацію про особливості функціонування мовних одиниць, топоніми та теренові назви обстежуваних та близько розташованих населених пунктів; у багатьох записах, напр., зазначено, що назва в говірці відома, проте не вживана в мовленні; нерідко відзначав свідчення «від'ємні», указуючи на відсутність у говірках передбачених програмою структурних елементів. Інформація, що безпосередньо не стосувалася характеристики мовних елементів (про історичне минуле поселення, традиційну культуру, рухи людности в регіоні), мала особливу вагу для з'ясування давнього ареалу осідлости лемків, чим цікавилося багато дослідників цього регіону.

3. До експедицій на Лемківщину З. Штібер уже мав досвід обстеження і дослідження генетично неоднорідних діалектних теренів; тому лемківські говірки, що перебували в активній взаємодії не лише з іншими українськими діалектами, а й із польськими та словацькими, залишалися привабливим об'єктом вивчення. Дослідник планував докладно описати насамперед фонетику цього діалекту, яка до початку 30-х років XX ст. із різною повнотою була представлена у студіях І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Зілинського; зауважимо, що фонетику діалектів, суміжних із лемківським, — надсянського, бойківського, закарпатського — у той час активно вивчали М. Пшеп'юрська, С. Рабій, І. Панькевич, у працях яких засвідчено поширення багатьох явищ, процесів, однакових чи близьких до лемківських. Згодом, спираючись на зібрані матеріали, З. Штібер у рефлексіях на публікації названих діалектологів нерідко інакше пояснював деякі структурні елементи, явища, передумови й напрями еволюційних процесів у говірках регіону, а також окреслював умовні лінії розмежування діалектів.

За матеріалами польових обстежень лемківських говірок (насамперед 1934—1936 років) З. Штібер написав монографію про фонетику цього діалекту, яку 1939 року віддав до друку, проте — через вибух Другої світової війни — книжку опублікували лише по кількох десятиліттях[4]. Окремі розділи свого дослідження автор надрукував як статті, виокремивши серед важливіших проблем континуацію в лемківських говірках праслов'янських фонем (Stieber, 1958) та моделювання *досить різнорідних* (за словами автора) фонологічних систем вокалізму і консонантизму цього діалекту (Stieber, 1960; Stieber, 1963).

У повоєнні роки З. Штібер наважився на картографування зібраних матеріалів. До цього надихав приклад видання згадуваного атласу М. Малецького і К. Ніча, а також спонукало посилене зацікавлення лінгвістич-

[4] Упорядкував та підготував до видання матеріали монографії З. Штібера *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia* (1982) проф. Я. Ріґер.

ною географією в тогочасному слов'янському мовознавстві; свою роль зіграв і позанауковий чинник: примусове виселення лемків Польщі зі своїх питомих теренів в Україну та у віддалені від Лемківщини північні й західні регіони Польщі з максимальним їх роззосередженням на нових місцях проживання [5]. Після депортації українців-автохтонів у 1944—1947 роках польська Лемківщина перестала існувати як частина історично цілісного етномовного і культурного регіону; лемківський континуум у Словаччині ці процеси не заторкнули. Для науковців це означало, що на теренах Польщі ні мовознавці, ні етнологи надалі не могли провадити польових досліджень мови і традиційної культури лемків у тих обставинах, що склалися впродовж сторіч; саме незруйноване традиційне мовлення, природний архаїчний тип життя лемків на питомих теренах мали для слов'янської науки і культури ексклюзивну евристичну цінність. За цих трагічних для польських лемків обставин будь-які давніші записи їхніх говірок (фіксації мовлення різної повноти і якости) виростали, закономірно, у своїй цінності, набуваючи статусу *особливої мовної пам'ятки* [6]; так само виростала значущість ономастичних, етнографічних, фольклорних матеріалів із лемківського мовно-культурного простору. Очевидна засада, що лише на ґрунті точно локалізованих автентичних свідчень можна змоделювати близький до реального образ зруйнованого мовного і культурного ареалу, за обставин, що склалися на польській Лемківщині, набула особливої актуальности. З. Штібер усвідомлював складність і незворотність новопосталої ситуації з лемківськими говірками, зауваживши згодом:

> Зібрані мною матеріали вже сьогодні стали цінною мовною пам'яткою минулого Лемківщини. Крім того, видається доцільним опублікувати ці матеріали як цілість, оскільки йдеться про діалект напрочуд цікавий, бо впродовж століть він перебував під впливами двох західнослов'янських мов: польської і словацької (AJDŁ I, s. 8).

З. Штібер підготував і опублікував важливу насамперед для українського і польського, а також для всього слов'янського мовознавства працю — *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*: у 8 випусках (zeszytach) уміщено 416 мап, на яких відтворено мовну інформацію з 72 п. із теренів Польщі та з 8 п. із суміжних теренів Чехословаччини (див. мапу на с. 29). Дослідження зацікавило мовознавців різних країн (що було закономірним у час розгортання в славістиці численних лінгвогеографічних проєктів різного спрямування і масштабів) і здобулося на загалом високу оцінку (Дзендзелевский, 1963; Karaś, 1964; Buffa, 1965 та ін.). Було самозрозуміло, що поновно спостерігати й записувати лемківські говірки на

[5] Досліджуючи переселенську лемківську говірку села *Żernica* (у регіоні *Koszalin*), К. Домарадз — на підставі свідчень очевидців — констатує: «По Другій світовій війні мешканців села примусово виселили на північні терени Польщі чи в Україну, а село цілковито знищили. Залишилися тільки руїни церкви та фрагменти надгробків на церковному цвинтарі» (Domaradz, 2002, s. 65).

[6] З. Штібер наголошував: «Як відомо, сьогодні на терені давньої Лемківщини по польській стороні української людности вже немає, тому зібрані мною матеріали, як і оперті на них дослідження, мають уже цінність історичну» (Stieber, 1960, s. 207).

польських теренах, які перестали функціонувати в топосі свого природного формування та буття в усталених мікросоціумах, уже неможливо. І хоч дослідження й архівування матеріалів говірок (як і фольклору) лемків у нових умовах їх переселенського життя триває досі, проте це вже інша історія: це вивчення говірок (і традиційної культури) іншого типу, які зазнали відчутних структурних перетворень, редукції багатьох питомих рис унаслідок зміни умов комунікування носіїв лемківських говірок в іншому мовному й культурному оточенні. Матеріали, записані в нових умовах життя і від нових поколінь носіїв лемківських говірок, мають свої особливості й іншу, порівняно з мовними зібраннями З. Штібера, цінність.

До наведеної вище слушної оцінки лемківського діалектного фонду, яку З. Штібер окреслив як мотивацію видання діалектних записів у форматі атласу, додамо, що мовні свідчення зібрав переважно один авдитор зі сталою шкалою оцінювання звукотипів одним реципієнтом говіркового мовлення, що, припускаємо, значно вивищило якість записування матеріалу та його дальшого наукового опрацювання. Зазначимо, що обстеження лемківських говірок відбувалося на високому професійному рівні, за що промовляють точність відтворення кожної словоформи, представлення численних нетипових варіантів форм, а також різноманітні за змістом коментарі до відповідей інформантів, ремарки щодо їхньої мовної компетенції, особливостей функціонування фіксованих говіркових елементів (наприклад, діалектологи у своїх студіях не часто подають зауваження про те, що слово, вираз у говірці відомі і семантично точно верифіковані інформантами, проте в щоденному мовленні їх не використовують); промовистими є оцінки мовлення окремих інформантів як належних до архаїчного типу говірки, чим підкреслено *змінність / діахронію в синхронному* бутті досліджуваних діалектів:

> Нерідко була ситуація, що інформантом був найстарший мешканець села. Таких інформантів, імовірно, уже немає серед живих, тому їхній виразно архаїчний тип мовлення належить уважати за цілковито зниклий (AJDŁ I, s. 9).

На мапах AJDŁ З. Штібер відтворив просторову диференціацію лемківських говірок насамперед за фонетичними, а також за багатьма лексичними і граматичними рисами, виявленими у відповідях на 391 питання авторової програми. Із сукупности оприявнених на мапах структурних елементів говірок, їх *топографії* постає багатогранний загальний портрет лемківського діалектного архетипу з виразними ареальними протиставленнями в лемківському просторі багатьох явищ, наслідками іншодіалектних та іншомовних впливів; водночас на мапах чітко проступає релятивна *вага* кожного говіркового явища — частотність його виявлення в обстеженій мережі говірок, а також *просторовий конкорданс* — розташування наближених у діалектному просторі альтернативних відповідників. Топографія різноманітних мовних елементів — звуків, типів наголошування, словоформ, лексем — згодом прислужилася авторові для пізнання їхньої генези, зокрема для їх віднесення до *питомих* лемківських чи *напливових*, що виникли внаслідок взаємодії із суміжними українськими

чи польськими, словацькими говірками або мали інше джерело постання. Показовим щодо методології досліджень З. Штібера є послідовне збереження топографії кожного структурного елемента навіть тоді, коли просторові характеристики не є об'єктом спеціальної уваги в описах говірок. Матеріали польових обстежень автор систематизував і презентував у (Stieber, 1948; Stieber, 1949; AJDŁ), розкривши їхню цінність для пізнання сучасного для автора стану лемківських говірок та їхнього минулого. Спираючись на синхронний зріз інформації, за визначальну методологійну засаду пізнання лемківських говірок автор обрав генетичний напрямок: з'ясувати відношення кожного виявленого в говірках мовного знака до праслов'янського чи давньоукраїнського вихідного архетипу з постійною увагою до локальних «відхилень» від визначальних для української мови моделей розвитку відповідних явищ, див.: (Stieber, 1958; Stieber, 1960; Stieber, 1963; Stieber, 1982).

4. Хоча «героями» багатьох мап AJDŁ були фонетичні та окремі акцентні, морфемні риси говірок, проте автор здебільшого оперував цілісними словоформами, а не окремими звуками чи морфемами; до виділення звуків із словоформи як об'єкта картографування вдавався зрідка, наприклад, за окремими сегментами слова *jeleń* укладено 4 мапи на різні фонетичні сюжети (AJDŁ, m. 131—134). Переважання в картографуванні цілісної структури слова над його складниками уможливило відтворення на мапах багатьох цінних рис словоформ, які спершу не були передбачені як окремі об'єкти картографічного представлення. Такі свідчення, що нерідко відтворюють т. зв. «нерегулярні» зміни структури словоформи, зберігають інформацію, важливу для з'ясування напрямків і передумов еволюції вихідних праформ. Коли на мапах відсутні локальні риси діалекту, а представлено лише спільні з іншими українськими говірками рефлекси праслов'янських фонем чи моделі розвитку словоформ, то і такі мапи мають свою цінність як джерело свідчень про географію картографованого явища в українському континуумі.

Структурні елементи, представлені на мапах AJDŁ, сукупно відтворюють різноманітні риси лемківських говірок; окремі з них належать до специфічно лемківських на загальному тлі українського діалектного континууму; інші — об'єднують лемківський і суміжні українські діалекти; ще інші — пов'язують ізоглосами лемківський мовний простір з іншослов'янськими, насамперед польськими і/чи словацькими діалектами [7]. Матеріали З. Штібера уможливлюють створення для кожного з 80 населених пунктів, оприявнених на мапах атласу, реєстру структурних елементів, який може слугувати базою для опису говірок як окремо взятих діалектних систем, а також підґрунтям для пізнання їхньої динаміки в часі. Зазначимо, що такі дослідження сучасних переселенських лемків-

[7] Про обсяг і характер емпіричних мовних свідчень AJDŁ інформує реєстр словоформ (Rieger, 1966), який доповнюють ономастичні матеріали (Stieber, 1948; Stieber, 1949) та некартографовані матеріали, що їх автор використовував у своїх дослідженнях, зокрема в (Stieber, 1982).

ських говірок із використанням матеріалів З. Штібера виявилися результативними, див.: (GUP, 2002; Rieger, 2016).

Аналіз мовних фактів, які З. Штібер зафіксував у лемківських говірках, безвідносно до їхньої генези, локалізації (у центральній чи окраїнних зонах діалекту) та кількости пунктів, у яких ці елементи записано, не втрачає актуальности, особливо на тлі значно розширеного на початок XXI ст. інформаційного простору слов'янської діалектології [8]. Наведемо кілька спроб прокоментувати діалектні явища із зібрання З. Штібера та його досліджень.

4.1. На кількох мапах AJDŁ З. Штібер відтворив зміну **vъ* на *x* (*ch*), *h*, *f* перед приголосним у позиції прийменника / префікса на зразок ***w*** *реси* → ***x*** *реси*, ***w*** *почы* → ***h*** *почы*, ***w****pered* → ***f****pered*. Оцінивши таку фонетичну зміну як релевантну для лемківських (і суміжних) говірок, автор уклав узагальнювальну мапу 394 «przedrostek **vъ* przed *N*», на якій це явище локалізував у 26 пунктах як безваріантне, ще в 4 п. — як варіант до форм з ініціальним *w* і *h*, а у 8 п. подав лише форми з *w*. Про такий розвиток ініціального **vъ* у цьому регіоні давніше вже було відомо, зокрема з описів І. Верхратського; як типові такі зміни відзначено також у багатьох українських східнословацьких та надсянських говірках. В. Латта згодом не лише зафіксував в українських говірках Словаччини значне поширення словоформ із такими змінами, а й з'ясував залежність такого фонетичного заступлення від якости дальшого приголосного: перед дзвінким, губним приголосним на місці **vъ* (*u̯*) постав *h*, а перед глухим — *x* або *f* (Латта, к. 188, 192—193). Стосовно надсянських говірок, у яких так само поширене це явище, Я. Ріґер зауважив:

> Подібно до багатьох лемківських говірок майже на всьому картографованому просторі <...> панують записи *h miśći, x polu, x pjecu,* подібне і в дієслівних формах *xpiu̯śa, xrau̯, xpikśa* (AUGN I, s. 145).

Великий ареал зміни **vъ* на *x* (*ch*), *h*, *f* в ініціальній позиції словоформи / прийменникової сполуки, а також її стійке збереження в мовленні нових поколінь українців (що походять із регіонів примусового відселення і мешкають на різних теренах їх нового поселення в Польщі та в Україні) [9], уповажнюють на припущення про відносну давність цього фонетичного перетворення та про його важливість серед диференційних ознак українського діалектного континууму.

4.2. Іншою релевантною фонетичною рисою лемківських говірок є зміна палатальних передньоязикових *t', d'* на задньоязикові *k', g'*, що

[8] Особливе значення для відтворення та збереження інформації про українські діалекти на теренах Польщі, Чехословаччини та в суміжних ареалах мають матеріали, які у 20—30-х роках XX ст. записали Я. Янів, С. Рабій, М. Пшеп'юрська, К. Дейна, С. Грабець, І. Зілинський, В. Курашкевич, І. Панькевич; записи багатьох із названих діалектологів було опрацьовано й опубліковано лише через десятиліття.

[9] Матеріали, записані з початку 90-х років XX ст. і пізніше від переселенців-лемків та їхніх нащадків із давнішого питомого ареалу зазначеної зміни **vъ* на *x* (*ch*), *h*, *f*, засвідчують збереження цього явища на тлі інших рис лемківського діалекту; див.: (GUP, 2002; Пиртей, 2004; Турчин, 2011).

об'єднує їх із гуцульськими, бойківськими, покутсько-буковинськими говірками та українськими говірками Східної Словаччини [10]. На поширення цього явища З. Штібер звертав докладну увагу, що, зокрема, засвідчує окреслення тих діалектних зон, де, попри «очікування», такої зміни не виявлено (Stieber, 1938, s. 144).

У лемківських говірках З. Штібер зафіксував широке коло словоформ, кожна з яких записана лише в кількох пунктах, проте які сукупно окреслюють значний простір побутування явища, про що автор зауважив: «...велика частина терену засвідчує <...> схильність до пересунення артикуляції *t'*, *d'* ku tyłowi» [до задньої частини ротової порожнини. — *П.Г.*] (Stieber, 1982, s. 68). Це, зокрема, словоформи *k'isto*, *sk'ina*, *pośk'il*, *xok'il* 'хотів', *trek'i* 'третій', *dụaiccik'* 'двадцять', *zak'ihaụut* 'затягають', *ǵityna* 'дитина', *ǵity*, *oǵiš* 'одяг', *ǵira* 'діра', *ǵiška*, *ǵižyńa* 'діжка', у топонімах *Ǧyrḱ'iš* (< *Czert'eš*), *Zakuḱa* (< *Zakutia*), *Pidhaḱa* (< *Pidhatia*) тощо (AJDŁ, m. 11, 39, 60, 251, 252, 332, 346, 368, 405 та ін.; Stieber, 1982, s. 69). Матеріали З. Штібера засвідчують, що зміна зазначеної артикуляції не завжди була завершеним процесом, що утруднювало остаточну верифікацію експлоратором фонетичного портрета багатьох записуваних словоформ. Це засвідчують коментарі автора, зокрема спроба запровадити в легенді (мапа 60) окрему графему (накладання *t* і *k*), яка сигналізувала б про виокремлення цього звукотипу; див. також пояснення (гіпотетичне) форми *pośtk'il* 'ліжко' як «контамінацію *pośt'il* і *pośkil?*» (Wisłok Górny, pow. Sanok); пор. зауваження щодо говірки Wołkowyja, pow. Lesko: «чув щось середнє між *t'isto* і *k'isto*» (Stieber, 1982, s. 68—69).

Ця риса лемківських говірок належить до стійких, імовірно, давніх: її засвідчено в численних питомих і віддавна запозичених словоформах; вона збережена в мовленні нащадків лемків-переселенців, див., зокрема, записи К. Доморадз із говірки Żernica з лемківсько-бойківського пограниччя (Domoradz, 2002, s. 99); в окремих говірках оприявнення зазначеної зміни є всеохопним чи близьким до такого стану.

Зафіксовані З. Штібером словоформи зі змінами *t'*, *d'* > *k'*, *g'* не лише підтвердили висновок (Дзендзелівський, 1965, с. 50) про належність лемківських говірок до ареалу побутування цього явища, а й продемонстрували багатоплановість реалізації останнього в говірках.

4.3. До рис, які можна визнати за вказівку на джерела впливів на лемківський діалектний простір, належить нетиповий неповноголосний розвиток псл. сполуки **tolt* на тлі типового для українського континууму повноголосся. З. Штібер зауважив, що в лемківських говірках псл. **tălt* зазвичай має сучасний континуант *tolot*, хоч трапляються форми з *tlat* і *tlot* (як виняток — *tłit* < *tlōt*) (Stieber, 1982, s. 54—55). Окрім неповноголосних форм, які в лемківських говірках здебільшого пов'язані із західнослов'янськими впливами, на увагу заслуговує втрата *l* (> *w*, ^{w}, *ụ*, ^{ụ})

[10] На прикладі словоформи *xôk'i*(*mu*) 'хотіти' окреслено виразний суцільний ареал зміни *t'* > *k'*, що охоплює 26 п. у межиріччі Ондави й Ольки між Свидником і Меджилабірцями, та виявлено південніше ще в 1 п. (Латта, к. 280).

у сполуці з попереднім чи наступним вокалом, як у *pux* < *pʷux* / *pwux* / *płux* ‘плуг’ (10 п.), *konyći* < *kłonyći* ‘деталь воза’ (1 п.), *powa̯ia* < *płowa̯ia* ‘полова, масть худоби’ (1 п.), *z̨ahowok* < *zahl̨owok* / *zahol̨owok* ‘подушка’ (1 п.) (AJDŁ, m. 12, 23, 26, 82). Такий фонетичний розвиток у польському континуумі належить до ареально релевантних, притаманний насамперед малопольському діалекту (Dejna, m. 26). Зазначимо, що матеріали (ОЛА, к. 26—29, 31—43) підтверджують високу частотність таких змін у польських (і лужицьких) діалектах, зокрема з 18 словоформ, передбачених програмою *Загальнослов’янського лінгвістичного атласу* (ЗЛА) для визначення типів рефлексації псл. **tolt*, в окремих польських говірках континуацію **tolt* як *tot* / *tut* репрезентують від 9 до 12 словоформ, напр., у п. 290 мережі ЗЛА (Wędrynia, woj. Opole) записано: *kos* < *kolsъ ‘колос’, *mucą* < *moltją ‘молочу’ (1 sg. praes.), *suma* < *solma ‘солома’, *putno* < *poltьno ‘полотно’, *pom’eń* < *polmę ‘пломінь’, *gut* < *goldъ ‘голод’, *gova* < *golva ‘голова’, *vos*, *vus* < *volsъ ‘волос’, *gos* < *golsъ ‘голос’, *duń* < *dolnь ‘долоня’, *xodny* < *xoldьnъ(-jь) ‘холодний’; пор. також: у п. 277 (Lubsza, woj. Opole) записано 11 словоформ, у п. 288 (Śmicz, woj. Opole) — 9[11]. Зауважимо, що зафіксовану в 1 лемківській говірці (Gładyszów, pow. Gorlice) (Stieber, 1958) форму *pan modyi̯* ‘наречений’ виявлено також у 15 польських і 3 лужицьких пунктах мережі ЗЛА (ОЛА, m. 40).

У Besko, pow. Sanok З. Штібер записав форму *buxa* на тлі *błыxa*, *bloxa* в інших лемківських говірках (AJDŁ, m. 162); у територіально близьких до лемківських польських підкарпатських говірках у цій словоформі зафіксовано збереження *ł* (AJPP, m. 223).

У суміжних із лемківським українських діалектах у 30-х роках XX ст. форми з редукцією етимологійного *l* (в *-ol-*, *-lo-*) записали І. Зілинський (St, s. 85—86), С. Грабець (AUGN, m. 300), а в лемківських говірках Східної Словаччини в 60-х роках — В. Латта (Латта, к. 47). Зауважимо, що українським говіркам Східної Словаччини притаманні словоформи як зі збереженням у цій позиції давнього *l*, так і з редукцією: *huboka* на тлі *hluboka*, *dobat’* і *dlobat’*, *d̨obat’* (там само, к. 15, 36); втрату *l* у цій звукосполуці демонструють словацькі говірки східної зони, які тісно пов’язані з лемківськими, пор.: *kobasa* ‘ковбаса’ (у 5 п. на Пряшівщині), *stop*, *stыp* ‘стовп’ (6 п.), *čonok* ‘човник’ (2 п.) (ASJ, m. 214, 217, 223), проте значно частіше форми із втратою *l* записано у віддалених на захід говірках, не контактних з українськими і польськими, середньословацького та західнословацького наріч (в останньому — ареали цієї зміни часто обширні) (ASJ, m. 213—217, 219—221, 223).

Зауважимо, що відтворений в (АУМ 2, к. 64) простір поширення словоформи *кобан’а* з *коўбан’а* (*о* < *ol* у *tolt), що охоплює західнополіські з підляськими, західноволинські, бойківські, надсянські говірки (на теренах України), без презентації таких змін в українських говірках Польщі (давніше) та Словаччини є неповним, чим зневиразнено важливу для українського діалектогенезу перспективу глибшої верифікації явища на

[11] Пор. із новішими записами: *tuste* [mołoko] < *tłuste* (Rieger, 2016, s. 27).

тлі його розвитку в польському, словацькому та верхньо- і нижньолужицькому континуумах.

4.4. На мапах зазвичай співіснують типові й малознані структури, які можуть сигналізувати про особливі, не зауважені дослідниками моделі формальних змін. Ілюстрацією різноспрямованого розвитку структури слова може бути словоформа **ożeldь*, укр. *ожеледь* (AJDŁ, m. 290), яка для фінального *-dь* має в лемківських говірках як типові, передбачувані відповідники, так і наслідки нетипових перетворень. Зокрема, З. Штібер записав форми: із депалаталізацією й оглушенням кінцевого *d' > d > t* (*ożełet* — у 2 п.); із фінальним *c*, що є наслідком послідовности звукових змін *d' > t' > c' > c* (*ożėłʲec*, *ozeł(l)ec* — у 9 п.); із нетиповими кінцевими сполуками *st* (*uželest* — 8 п., *ośelest* — 1 п.) та *ść* (*ożełʲeść* — 1 п.), а також форму із *s* (*ożełʲes* — 1 п.). Серед наведених словоформ увагу привертає поява неетимологійного (вторинного) *s*, що не надається однозначному поясненню. Імовірно, *s* у цих трансформах варто вивчати не ізольовано, а у зв'язку із *t*, у послідовності *st*. Припускаємо, що в окремих говірках (чи діалектних зонах) сполуку *st* мовці могли сприймати як своєрідну цілість, альтернант до *t*, що породжувало семантично не зумовлене варіювання *t ~ st*; так могли постати словоформи *uželest*, *ośelest* із неетимологійним *s*. З'ясовуючи причини появи вставних (неетимологійних) приголосних, Ю. Шевельов зазначав: «Між двома приголосними, що утворюють скупчення, інколи встановлюється третій — з перехідною (між тими двома) артикуляцією, або ж — рідше — він з'являється перед таким скупченням» (Шевельов, 2002, с. 625). Слушність такого узагальнення підтверджує багато словоформ зі змінами в позиції початку й середини слова з усталеним збігом приголосних, проте воно не пояснює появу неетимологійних приголосних у кінці слова за відсутности скупчення приголосних, як спостережено в *uželet > uželest*, *ośelest*; див. такі зміни в кінці слів у різних українських діалектах: *ліетос' > ліетост'* 'минулого року' (Іванівка Семенівського р-ну Чернігівської обл.) (Арх. ЗЛА), *колод'іс' > колодіст* 'колодязь' (ДЛАЗ 2, к. 136), *слис > слист* 'дика мальва' (КДА, к. 41); імовірно, «пам'ять» про *st* як «фонетичну цілість» сприяла збереженню в багатьох говірках цієї звукосполуки в запозиченій лексемі *аґрист*, *аґрест*, *анґрист*, *веґріст* 'аґрус' (AGPUW, m. 1; St, s. 83; Сбук., с. 17). Зазначимо, що на тлі типового для українських говірок розвитку праформ без вставних звуків словоформи з неетимологійними додатковими звуками / фонемами назагал трапляються рідко, однак це не підважує їхньої евристичної цінности.

Появу вставних приголосних може зумовити поєднання різних чинників, напр., З. Штібер записав словоформу *k'istka* 'коса, варкоч' (у 10 п.) на тлі *k'iska* 'коса' (в 11 п.), причому ареали обох форм — *k'istka* і *k'iska* — компактні й чітко протиставлені (AJDŁ, m. 268); форма з *t* може сигналізувати про реалізацію варіювання *s ~ st*, хоч формальне зближення *k'istka* (< **kostь* 'кістка') цілком ігнорувати не доводиться.

Зафіксовані З. Штібером словоформи з альтернативою *s ~ st* у структурі слова не є лемківським ексклюзивом. Зокрема, у багатьох віддалених

між собою центральних і північно-східних українських говірках як стійкі в уживанні (за записами 50—70-х років XX ст. та початку XXI ст.) зафіксовано словоформи з неетимологійним *t'* — *волос'm'a* (< *волос'a* < *волос':a* 'волосся'), *колос'm'a* (< *колос':a* 'колосся'), *кіс'm'a* (< *кіс'a* 'держак коси') [докладніше в: (Гриценко, 2012)].

Зміни структур словоформ за моделлю *t* > *st, s* > *st, s'* > *s't'/st'*, зафіксовані, зокрема, З. Штібером у лемківських говірках, імовірно, є наслідком реалізації програми звукової синтагматики [12], згідно з якою у свідомості носіїв говірок сформувався образ цілісної сполуки *st / s't'*, що може провокувати «відновне доповнення» форми слова елементом *t* (*t'*) чи *s* (*s'*), який відсутній у вихідній структурі словоформи.

4.5. Форму *striblo* із вторинним *t* З. Штібер скартографував у 7 п. на пограниччі з бойківськими говірками та подав у коментарі з 1 п. прикметникову форму *striberne* (AJDŁ, m. 32; ком. на s. 13); давніше *стрібро*, *стріберный* 'срібний' у цих говірках зафіксував І. Верхратський (Верхратський, 1899, с. 42, 260), а форми *стрібло* і *стрібний* — як традиційні для Галичини — Є. Желехівський, С. Недільський подали в *Малоруському-німецькому словнику*, звідки їх перенесено без пояснення появи *t* до (ЕСУМ 5, с. 387). Словоформу *striblo* прокоментував Ю. Шевельов, зазначивши, що «вставляння *t* трапляється часто, але консеквентності йому все ж бракує — пор., наприклад, *срібло* (проти словац. *striebro* зі вставленим *t*» (Шевельов, 2002, с. 625); автор не подав відповідних форм із *t* поза словацьким простором [13], зокрема не згадав у зв'язку із цим сюжетом про українські діалекти. Інформацію про хронотопографію форм із *t* (*strzebro*) наведено в (SEJP, s. 573), де зазначено, що їх зафіксовано в польських джерелах від XIV ст. та в старочеських пам'ятках, а також у сучасних чеських [14] та кашубських говірках. У польському континуумі чітко окреслений не лише північно-західний, а й південно-східний ареал з ініціальним *str* у похідних від **sьrebro*, а також *stšoda* < *środa* (MAGP I, m. 43), що важливо для верифікації відповідного явища в лемківських говірках [15]. Зауважимо, що в македонських піснях трапляються гомогенні форми з варіюванням ініціальної звукосполуки *стр* ~ *ср*: *стребрен* (*прстен*), (*синџири*) *стребрени* і водночас *сребром* (*оковано*), див. також *стреде* (*море*) і *среде* (*море*) (ЉНП, с. 121, 123, 127). Отже, ізофона вторинного *t* у похідних від псл. **sьrebro* (за, припускаємо, ще не сповна виявленими у слов'янському макрокон-

[12] Про різновиди впливу фонетичної програми слова на структуру словоформ у слов'янських діалектах див.: (Калнынь, 2001).

[13] У словацьких говірках звукосполука *str* у похідних від **sьrebo* (форма *strieborni* 'срібний') зафіксована в усіх словацьких діалектах (ASJ I, m. 69), що виказує її давнє існування в цьому ареалі Славії.

[14] Зафіксований у чеській говірці (Deblin, o. Brno) дериват *stříbrňík* 'рослина верес, *Calluna vulgaris'* (ČJA 2, m. 98) оцінюємо як свідчення тривалого побутування в чеському континуумі похідних від псл. **sьrebro* із вторинним *t*.

[15] Зміну *zr* > *zdr*, пов'язану фонологічно й локально з *sr* > *str* [синтопію / ареальну близькість обох типів змін див.: (MAGP I, m. 40—42, 46, 48—49)], залишаємо для окремого розгляду.

тинуумі свідченнями) об'єднує чеські, словацькі, польські, українські та македонські говірки. Підтвердженням того, що долучення українських говірок до окресленої ізоглоси є закономірним, може слугувати ще одна словоформа в лемківських говірках із вторинним *t* — *stredok* (на тлі поширеної форми *oseredok*) 'середина (серцевина) дерева' (AJDŁ, m. 166), див. також *стредок*, *на стредку*, *стредина* 'середина' у (Верхратський, 1899, с. 43). Доєднання до цієї ізофони українського простору спирається, зокрема, на свідчення AJDŁ, якими водночас підтверджено тяглість функціонування словоформ з *t* у лемківських, ширше — в українських південно-західних говірках. Імовірно, *t*-форми (як *striblo*, *stredok*) доцільно розглядати в ширшому контексті усталеної фонетичної сполуки *st /s't'*, чинники і тенденції вибіркового оприявнення якої в різних словоформах і в різних діалектах остаточно ще не з'ясовано.

Фонетичні перетворення словоформ, які представлені на багатьох мапах лемківського атласу, засвідчують різні передумови постання, неоднакову глибину трансформації вихідної структури слова. Здебільшого нерегулярні фонетичні зміни оприявнені в одиничних словоформах окремих говірок, не утворюють помітних ареалів, і тому, імовірно, не привертають належної уваги дослідників, хоч за ними нерідко може бути прихована цінна ексклюзивна інформація. Водночас однакові фонетичні зміни, інколи в тих самих словоформах, можуть бути зафіксовані в різних діалектних зонах однієї мови або в генетично споріднених мовах чи в територіально близьких неспоріднених мовах. Окремі зміни здатні істотно доповнити портрет говірки, діалекту чи всього континууму, вплинути на генетичну чи типологійну верифікацію говірок / діалектів. Посилення функціонування в говірці / мікроареалі окремих нерегулярних фонетичних змін здатне змінити статус нерегулярної трансформації слова на явище, типове для говірки чи групи говірок. Наприклад, З. Штібер зафіксував низку словоформ із наслідками контракції звуків середини словоформи в дієсловах 3-ї ос. одн. теп. часу *k'e* < *kuje* 'кує', *śe* < *śije* 'сіє', *me* < *maje* 'має', *beśide* < *beśiduje* 'бесідує' (AJDŁ, m. 343, 360, 362, 363); ця фонетична зміна стала маркером окремого граматичного класу слів компактного ареалу (8 п. в доріччі Ослави).

Інше фонетичне перетворення — усічення кінцевого голосного звука — закріпилося як стала ознака форми прикметника середнього роду, спровокувавши формування виразного ареалу, див. у матеріалах З. Штібера; *hłatkoi̯*, *łennowoi̯*, *l'anoi̯* 'тонке (лляне) полотно' [16], *neharnoi̯* 'негарне', *śśiłoi̯*, *kwasnoi̯* 'прокисле (молоко)', *dorohoi̯* 'дороге', *zaśiianoi̯*, *zaśanoi̯*, *zaśatoi̯* 'засіяне' (AJDŁ, m. 38, 75, 76, 308 комент., 382), продовження цього ареалу

[16] Форми з флексією *-oi̯* у назвах лляного полотна З. Штібер зафіксував у 12 п., що розташовані у східній зоні лемківського діалекту, прилеглій до надсянських говірок; у цьому просторі засвідчені й інші прикметники з такою ж флексією, що увиразнює ареальну релевантність цієї фонетичної зміни. В *Атласі української мови* (АУМ 2, к. 217) ареал цієї зміни доходить лише до межі давнішого поширення лемківських говірок у Польщі, оскільки на час обстеження говірок для АУМ лемків уже виселили. Тому записи З. Штібера залишаються особливо цінним джерелом інформації для реконструкції трансформованого мовного простору цього регіону.

в українських говірках Словаччини подано в (Латта, к. 215). Зазначимо, що у флексіях прикметників на шляху від давнього стану з *-oi̯* до нового з *-e*, що закріпився як норма в літературній мові, форма *-oi̯* у діалектному континуумі є окремим локальним типом, який сформувався у крайньому південно-західному ареалі внаслідок редукції кінцевого ненаголошеного голосного. Лемківські матеріали З. Штібера, В. Латти удокладнюють простір функціонування форм прикметників с. р. на *-oi̯* порівняно з тим, як його подано в (АУМ 2, к. 217), де не відтворено засяги українських говірок на теренах Польщі до Другої світової війни.

Широка колекція лемківських матеріалів З. Штібера переконливо засвідчує, що чи не кожна фонетична зміна структури словоформи, яку зафіксовано в окремому слові однієї-двох говірок, або як явище, усталене в кількох говірках мікроареалу, і чи не кожна мапа AJDŁ заслуговують на спеціальне дослідження в загально-українському мовному просторі з урахуванням польського і словацького континуумів.

4.6. Записуючи діалектні матеріали для запланованого фонологічного / фонетичного опису лемківських говірок, З. Штібер, закономірно, фіксував традиційну лексику, зазначав семантику назв (хоч і не послідовно), окремі граматичні форми, структуру дериватів, що згодом відтворив на мапах атласу; важливого значення надавав топонімам і тереновим назвам, завдяки яким було значно розширено простір власне фонетичних спостережень. Уся «нефонетична» інформація так само зберігає евристичну цінність, а за сучасної редукції лемківських говірок має ексклюзивний характер. Зазначимо, що чимало явищ потребують спеціального аналізу на тлі суміжних українських і польських / словацьких говірок.

З. Штібер проаналізував низку лексем із лемківських говірок, зокрема пов'язаних із вівчарством, відзначивши румунські й угорські впливи, різнотематичні переймання з польських і словацьких говірок. На мапах атласу автор репрезентував лексику різних тематичних груп, як давніше відому з інших джерел (насамперед із праць І. Верхратського, В. Гнатюка), так і невідомі чи рідкісні назви; зокрема, *kòrkòbʹyc'*, *korkowʹec* 'райдуга', *pyrnyc'a* 'необроблювана земля, переліг', *wiščyća*, *nora* 'нічний метелик', *wyhlat*, *obu̯ak* 'вікно', *i̯ud-* (*i̯ut*, *i̯udyn*, *i̯udyna*, *i̯udaš*) 'горобина, Sorbus L.', *gaz̯ina*, *hadina* 'домашня птиця', *połotno* 'підгорля у корови' [17], *obl'ik* 'одяг, вбрання', *imańa* 'велика рогата худоба', *pereruba* 'засік у коморі', *sʹыpanec*(~*c'*) 'комора (для збіжжя)' та ін.; також відтворено різні моделі мотивації альтернативних номінацій *kòmònyc'a* (*komanyća*, *komyń*(*n*)*ica*) і *kony*(*i*)*č* (*kon'ači*(*ы, y*)*na*) 'конюшина' та семантичні локалізми (як *zerno* 'збіжжя', *syła* 'скільки' ['ile']) (AJDŁ, m. 3, 18, 21, 40 комент., 83, 88, 122, 156, 176, 194, 197—198,

[17] Як міждіалектні відповідники зі значенням 'підгорля у корови' в окремих українських говірках записано лексеми, які первинною семантикою належать до ідеографічної сфери «полотно, тканина», утворюючи з лемківською назвою *połotno* мотиваційну спільність: *хустка* — у Кортелісах Ратнівського р-ну Волинської обл., *шал'* — у Чуйківці Ямпільського р-ну Сумської обл. (Куриленко, 1991, с. 51).

220, 291, 325); усі назви з колекції З. Штібера потребують дальшої верифікації, до того ж деякі з них ще не здобулися на увагу етимологів.

5. Важливим джерелом інформації про мову Лемківщини є записані З. Штібером топоніми та теренові назви, аналіз яких автор зосередив насамперед на з'ясуванні генези кожної номінації, водночас розкриваючи формування досліджуваного мовно-культурного простору (Stieber, 1948; Stieber, 1949). Автор послідовно дотримувався принципу точної локалізації кожного описуваного факту, використовував у їх верифікації різноманітні коментарі інформантів. В основу аналізу покладено класичний принцип установлення відношення зафіксованих у говірках словоформ до їхнього вихідного (праслов'янського чи давньоукраїнського) стану на тлі історико-культурної реконструкції минулого мікросоціуму кожного поселення, з'ясування джерел і часу формування лемківської окремішности (Stieber, 1936). Етимологійні коментарі З. Штібера до топонімів та теренових назв Лемківщини хоч і викликали окремі застереження уважних читачів (Шемлей, 1937), проте були важливим кроком у дослідженні джерел і етапів становлення мовно-культурного простору лемків, окреслення первісного ареалу їхньої осідлости, моделюванні цілісного мовного портрета лемків.

Для україністики ці праці також, як і AJDŁ, були і є цінною мовною пам'яткою, у якій відтворено теренові назви, топоніми, що зберегли як фонетичні / фонологічні риси говірок, так і розмаїті структурні моделі творення назв географічних об'єктів, широке коло формальних твірних засобів, набір основ і лексем, первісно пов'язаних із різними семантичними класами та типами мотивації; евристичну цінність ці мовні знаки виразно виявляють у контексті інших українських і сусідніх польських, словацьких діалектів. З. Штібер неодноразово використовував топоніми й теренові назви як джерело інформації про лемківську фонетику, збережену в просторі цих словоформ [див. зокрема: (Stieber, 1982)].

Закономірно, що на студії (Stieber, 1948; Stieber, 1949) як на джерело емпіричних мовних свідчень і досвід їх аналізу спираються, зокрема, польські мовознавці. Зазначено, що в дослідженнях польських топонімів «на увагу заслуговують монографії З. Штібера, Я. Рудницького, С. Грабця, а також статті К. Дейни, М. Куцали. Усі вони опубліковані близько тридцяти років тому» (Gołębiowska, 1964, s. 5—6).

6. Поглиблений в експедиціях на Лемківщину досвід діалектолога-експлоратора З. Штібер використав у пізнанні нового об'єкта — українських бойківських говірок, якими цікавився давніше, прагнучи розмежувати лемківський і бойківський діалекти. Експедиції на Бойківщину він розпочав 1937 року разом зі С. Грабцем, спираючись на спільно укладену програму для майбутнього бойківського атласу. Постійно підтримуваний З. Штібером, С. Грабець упродовж років формував корпус записів бойківських говірок, проте обставини унеможливили завершення ним цього проєкту. Після смерти С. Грабця (1972 р.) З. Штібер продовжив опікуватися бойківськими матеріалами, посприяв їх переданню до Інституту-

ту слов'янознавства ПАН колективові мовознавців на чолі з Я. Ріґером (Stieber, 1980). Я. Ріґер оновив концепцію атласу, розширив мережу пунктів майбутньої праці та верифікував і доповнив давніші записи новими матеріалами, що суттєво вивищило якість праці, забезпечив опублікування *Atlasu gwar bojkowskich* у 7 томах (1980—1991), який сьогодні належить до базових джерел української і слов'янської діалектології.

7. Українську мову З. Штібер осмислював насамперед на західнослов'янському тлі та в широкому всеслов'янському контексті з позицій порівняльно-історичної парадигми пізнання, що, серед іншого, виразно оприявнено в рецензії на історичну фонологію української мови Ю. Шевельова (Stieber, 1981). Методика і прийоми аналізу, застосовані Ю. Шевельовим, були близькі З. Штіберові — авторові історичної фонології польської мови та порівняльно-історичної синтези всіх слов'янських мов. Тому в рецензії автор нерідко наводив міжслов'янські паралелі до явищ української фонетики / фонології для їх верифікування.

З. Штібер підтвердив слушність базових теоретичних засад праці Ю. Шевельова, зокрема щодо української мови як безпосереднього продовження праслов'янської мови-основи. Ця чітко сформульована й аргументована позиція Ю. Шевельова спростовувала панівну в підрадянському мовознавстві теорію про існування прасхіднослов'янського періоду в історії української мови, відповідно — про похідність української, російської і білоруської мов зі спільної східнослов'янської мови; ці постулати повторювали окремі західні лінгвісти, не вдаючись до аналізу мовного матеріалу. З. Штібер зазначив, що

> <...> автор виводить українську мову не із «прасхіднослов'янської», а безпосередньо із праслов'янської. Чинить так, як і мовознавці польські, чеські, болгарські та ін., які свої мови не виводять із «празахіднослов'янської» чи «прапівденнослов'янської». Поляки, як відомо, не приймають навіть «пралехітської» стадії (Stieber, 1981, s. 54).

Ствердження окремої лінії історичного розвитку української мови — від праслов'янського до сучасного стану — для З. Штібера не означало заперечення наявности у структурах східнослов'янських мов однакових рис, які нерідко поставали в цих мовах незалежно, хоч і могли мати у своїй основі спільні для всього східнослов'янського обширу передумови, тенденції мовної еволюції [саме так розглядав автор розвиток східнослов'янських повноголосних форм на противагу неповноголосним формам поза східнослов'янським мовним простором; зміну в окремих позиціях *e* > *o* та деякі інші явища, див.: (там само, s. 55)]. Приймаючи багато пояснень Ю. Шевельова щодо умов фонетичних змін в українській мові та їх часової належности, рецензент підкреслював надійне уґрунтування авторової позиції свідченнями писемних пам'яток і сучасних діалектів; в окремих випадках, коли були відсутні писемні й діалектні докази, автор висував гіпотетичні пояснення, які рецензент так само докладно верифікував, зокрема на тлі історичних змін інших слов'янських мов. Часом непросто пояснити, чому в писемних пам'ятках зафіксовано нетипові форми, як, наприклад, наявність в українському континуумі неповноголосних форм типу *vroty*, *złoto*, які відбито в українських

пам'ятках XI—XII ст.: ці форми Ю. Шевельов кваліфікував як наслідок польського впливу після масового переселення людности із Червенських міст на поріччя Росі поблизу Києва, на що З. Штібер зауважив:

> Та цікава гіпотеза автора є найбільш правдоподібною, проте чи коли-небудь стане можливим довести її слушність чи неслушність (там само, s. 58).

У рецензії увиразнено окремі ключові проблеми історії звукової системи української мови, які актуальні досі (розвиток старих і нових *о*, *е* в різних позиціях; розвиток сполук *kv / gv* перед *ě*; історія *r*, *l*, зокрема у зв'язку з розвитком повноголосся; зміна *g* на *h*; розвиток сполук *голосний+j+голосний*; звуження оприявнення опозиції м'які / тверді приголосні та ін.), хоч, беручи загально, можна стверджувати, що Ю. Шевельов розглядав становлення і розвиток усіх без винятку вокалів і консонантів та їхніх типових поєднань (сполук) у їх як часовому, так і в просторовому віднесеннях, тобто застосовуючи прийом *хронотопографування* мовних елементів і процесів.

Для З. Штібера закономірним було увиразнення ролі польської мови в розвитку фонологічної / фонетичної систем української мови, на що постійно звертав увагу; водночас він актуалізував питання впливів зворотних — української мови на польську, зазначивши, що

> звичайно, пишучи про розвиток української фонології, автор не був зобов'язаний перейматися українськими впливами на польську фонологію. Український вплив на фонологію польської літературної мови значно сильніший, ніж польський вплив на фонологію української літературної мови. Знаємо, що на лексичному рівні ситуація була протилежною (там само, s. 62).

Загальний важливий висновок про неоднакову інтенсивність взаємодії між мовами на різних структурних рівнях спонукає до його докладної верифікації, дальшого розвитку. З. Штібер підтримував позицію Ю. Шевельова щодо позамовних чинників внутрішньомовних змін, проте відомо, що ніколи не можна вичерпно встановити залежності між ними (спеціально прокоментував вплив тривалих міждержавних кордонів на постання окремих ізоглос; звернув увагу на рухи людности, на знелюднення теренів і відновлення осідлости в окремих ареалах тощо).

Переконливою видається загальна оцінка З. Штібером праці Ю. Шевельова:

> Книга Шевельова як опис і вияснення великої кількости фактів і водночас закінчена цілість закономірно спонукає до дискусії і ще тривалий час спонукатиме. Видається мені, що її можна вважати за верстовий стовп в історії української фонології. З нею можна полемізувати, але ніяк не можна оминути (там само, s. 63).

Свою розлогу рецензію на історичну фонологію української мови З. Штібер доповнив новими міркуваннями в окремій публікації (Stieber, 1983). Зазначимо, що проблеми історичного розвитку української і польської мов, загальні питання історичного слов'янського мовознавства З. Штібер і Ю. Шевельов обговорювали і непублічно, у листуванні (Rieger, 2013).

Для пізнання процесів і явищ української мови зберігають цінність дослідження З. Штібера, присвячені загальним питанням фонології і фонетики, що постали на ґрунті докладних спостережень над структурною

багатоманітністю слов'янських, зокрема українських діалектів, а також рефлексій на осягнення інших лінгвістів. Важливі обговорення складних питань про чинники змін якости фонем, ролі так званої «економії зусиль» (*minimalizacji wysiłku*), сутности факультативних варіантів фонем, у яких взаємопов'язані протиставні фонеми зазнають нейтралізації тощо. Про можливість використання «неосновної» фонетичної інформації автор окремо зазначив, що «нефонологійні риси фонем, які не мають у синхронній площині жодного структурного значення, можуть бути важливим джерелом різних структурних змін» (Stieber, 1974, s. 13).

Методологійну перспективу зберігає зауваження З. Штібера про вплив соціуму на архетип вимови, відповідно — на збереження фонетичних / фонематичних рис говірки:

> «Суспільна тенденція збереження» реалізована в той спосіб, що навіть у найпримітивнішому соціумі родичі і в цілому старші члени спільноти виправляють дітей, які окремі фонеми починають вимовляти у спосіб, виразно відмінний від їхнього власного, визнаного за норму (там само, s. 14).

В окремих статтях, коментарях до різних звукових перетворень, а також у нарисах порівняльної фонетики слов'янських мов (Stieber, 1969) та в описі фонетики і фонології лемківських говірок (Stieber, 1982) подано численні міркування, спостереження, до яких сучасні дослідники повертаються поновно. Такими є міркування З. Штібера про «романтизм фонологів» і «надмірні узагальнення» в їхніх теоретичних побудовах, що впливало на аналіз звукової системи; про чинники постання перехідних говірок; про кореляцію фізичного простору континууму, ареалів поширення говіркових елементів з їхньою структурою, функціями; про інтенсивність структурних змін говірок та її чинники тощо. Чимало з названих питань, актуальних для активно формованої слов'янської лінгвістичної географії 30—40-х років XX ст., перебувають у центрі уваги славістів і у XXI ст., коли слов'янська ареальна лінгвістика утвердилася досвідом створення національних, регіональних і полімовних атласів.

8. Увагу З. Штібера до української мови, напрямів еволюції її структури підтримував його системний підхід до слов'янських мов як цілісного макрооб'єкта порівняльно-історичного вивчення; для зіставного аналізу слов'янських мов він обирав передовсім визначальні риси структури, розкриваючи спільне й відмінне в напрямках їхнього розвитку від праслов'янського стану до сьогодення кожної досліджуваної мови.

Вплив З. Штібера на розвиток українського мовознавства засвідчують численні покликання, рефлексії українських лінгвістів на його дослідження, зокрема, докладні рецензії на *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (Дзендзелевский, 1963), *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (1969) (Гумецька, 1973), на зібрання студій зі слов'янського мовознавства *Świat językowy Słowian* (1974) (Дзендзелівський, 1975).

Отже, глибоке зацікавлення З. Штібера українською мовою було різноплановим і результативним. Він створив інформаційну базу про українські лемківські говірки та топоніми Лемківщини станом на кінець 30-х ро-

ків XX ст. (до виселення лемків з їхнього питомого мовно-культурного простору), яку справедливо визнано пам'яткою української мови, надійним джерелом інформації про говірки й локальну культуру лемків. Цінність зібраної дослідником мовної інформації із часом лише зростає, набуває поглибленого осмислення, доповнює ареальну параметризацію, подану в нових лінгвогеографічних працях, уможливлює реконструкцію українськомовного обширу до його трансформації в 40—50-х роках XX ст. Адже щодо багатьох словоформ, формальних перетворень слів і виразів у лемківських говірках праці З. Штібера — це єдина можливість для їх пізнання. Матеріалами своїх різноспрямованих студій дослідник розширив реєстр мовних елементів українського континууму, зафіксував простір їх поширення, подав низку регіональних ексклюзивів: усе це — записані З. Штібером діалектні матеріали та їх різноплановий аналіз — зміцнює засадниче положення про належність лемківського діалекту до українського континууму.

Дослідники нового покоління використовують свідчення про лемківські говірки, зафіксовані З. Штібером і представлені у форматі AJDŁ та різнопланових описів, як основу системних спостережень над окремими говірками, які нині функціонують у нових умовах на переселенських теренах.

З. Штібер пояснив лінгвістичний зміст багатьох явищ та окремих елементів лемківських говірок з огляду на їхню структуру, ареальні характеристики, генезу, що стало важливим осягненням у пізнанні досліджуваного діалекту та української мови загалом, інспірацією до дальшої поглибленої верифікації кожного зафіксованого в народному мовленні явища.

Дослідженнями української мови в загальнослов'янській порівняльно-історичній парадигмі З. Штібер посилив концепцію розвитку української мови безпосередньо від праслов'янської мови, заперечивши виокремлення спільної для української, російської та білоруської мов «давньоруської» мови-основи як науково необґрунтованої; цю позицію щодо українського глотогенезу дослідник послідовно обстоював у спеціальних студіях, докладно аргументувавши, зокрема, у рецензії на «Історичну фонологію української мови» Ю. Шевельова.

Важливими для розвитку українського мовознавства є методологійні засади досліджень З. Штібера, що сформульовані як викінчені положення чи представлені як коментарі, супровідні міркування щодо аналізованих мовних явищ. Із його праць як самоочевидний постає визначальний загальний постулат: найвищою цінністю для діалектології як науки є сукупність лінгвальних фактів, спостережених дослідниками у природному комунікуванні носіїв говірок, зафіксованих у визначеному хронотопі і соціокультурному контексті та відтворених зі збереженням структурних і функціональних особливостей кожного мовного знака. У дослідницькій практиці З. Штібер підходив до кожної говірки як до самодостатнього структурно і функціонально неповторного ідіома, що виразно засвідчив моделюванням різних типів структур вокалізму та консонантизму лемківських говірок і коментуванням варіювання фонологічних моделей, хоч до узагальнень свого пізнавального досвіду щодо принципової тотожности *говірка ~ мова* він не вдався. Сьогод-

ні розуміння говірки як мовного феномену, що надається до моделювання як окрема лінгвальна система, є панівним у слов'янській діалектології.

Методологійну цінність зберігають узагальнення З. Штібера, що постали з аналізу різноманітних мовних елементів, явищ і можуть бути застосовані для пізнання інших лінгвальних об'єктів української мови. Зокрема, це висновки про

— двоспрямованість українсько-західнослов'янської мовної взаємодії та наявність особливостей оприявнення міжмовних впливів на різних структурних рівнях (фонетичному, граматичному, лексичному), що передбачає диференційований підхід до визначення наслідків взаємодії на кожному мовному рівні;

— важливість у верифікації міжмовних (контактних і дистантних) ізоглос точного визначення лінгвального наповнення (змісту) кожної ізоглоси, її топографії (конфігурації) та відношення до ареалів інших мовних одиниць і явищ;

— потребу поглибленого аналізу виявлених у територіально віддалених слов'янських діалектах формально тотожних мовних одиниць, які могли постати незалежно, бути гетерогенними за походженням, не перенесеними з одного терену на інший унаслідок міграційних рухів носіїв говірок.

Науковий доробок професора Здіслава Штібера в царині україністики актуалізує потребу дальшого вивчення західноукраїнського мовного простору, який зазнав редукції в 40-х роках XX ст. Відтворені у працях дослідника численні мовні факти і явища різних структурних рівнів лемківських говірок, здебільшого ізоглосно пов'язаних із територіально суміжними і віддаленими українськими говорами, є підґрунтям для пізнання генези українських діалектів, що належали до ареалу тривалої активної взаємодії з польським і словацьким мовними континуумами.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Арх. ЗЛА — Архів *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (українська частина). Зберігається в Інституті української мови Національної академії наук України, м. Київ.

АУМ — *Атлас української мови: у 3 т.* (1984—2001). Т. 1—3. Київ: Наукова думка.

ДЛАЗ — Дзендзелівський Й.О. (1958—1993). *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика).* Т. 1—3. Ужгород: [б. в.].

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* Т. 1—6. Київ: Наукова думка.

Желех. — Желеховский Є., Недільский С. (уклад.). (1886). *Малоруско-нїмецкий словар: у 2 т.* Львів: [б. в.].

КДА — Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П., Попова Т.В., Усачева В.В. (1967). *Карпатский диалектологический атлас.* Т. 1—2. Москва: Наука.

ЉНП — Наневски Д. (изб. и ред.). (1971). *Љубовни народни песни.* Скопје: [б. в.].

ОЛА / ЗЛА — *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая.* Вып. 9. *Рефлексы *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt.* Прага.

Сбук. — Гуйванюк Н.В., Лук'янюк К.М. (ред.). (2005). *Словник буковинських говірок.* Чернівці: Рута.

AGB — Rieger J. (red.). (1980—1991). *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I—VII. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.

AGPUW — Czyżewski F. (1986). *Atlas gwar polskish i ukraińskich okolic Włodawy*. Lublin: Uniwersytet Marii Gurie Skłodowskiej.

AJDŁ — Stieber Z. (1956—1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. T. I—VIII. Łódź.

AJPP — Małecki M., Nitsch K. (1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Cz. I—II. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.

ASJ — *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus*. (1968). Bratislava: SAV.

AUGN — Rieger J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadsańskich*. T. 1—2. Warszawa: Zakład Graficzny UW.

ČJA — *Český jazykový atlas*. (1997—2005). T. 1—5. Praha: Academia.

GUP — Rieger J. (red.). (2002). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie*. Warszawa: Semper.

MAGP — *Mały atlas gwar polskich*. (1957—1970). T. I—XIII. Wrocław — Kraków.

SEJP — Boryś W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

St — Karaś M. (oprac. i przygot. do druku). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: z materiałów b. Katedry języków ruskich UJ*. Kraków — Warszawa: UJ; Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ŚwJS — Stieber Z. (1974). *Świat językowy Słowian*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ZS, 1982 — Rzetelska-Feleszko E. (red.). (1982). *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

ZS, 2013 — Rembiszewska D.K. (red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

ЛІТЕРАТУРА

Верхратский І. (1899). Знадоби до пізнаня угорско-руских говорів. Словарець. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*, 201—276. [VIII Jahrgang, B. XXX].

Верхратский І. (1902). *Про говор галицких лемків*. Львів: З печатнї Наукового Товариства імени Шевченка.

Гриценко П. (2012). Про довгі приголосні та їх динаміку в українських діалектах. *Фанетычная праграма слова ў функцыянальна-стылістычным і эксперыментальным аспектах: сучасны стан і перспектывы. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, 20—21 лістапада 2012 г.* (с. 31—40). Мінск: Права і эканоміка.

Гумецька Л.Л. (1973). [Рец. на:] *Z. Stieber*. Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia. Warszawa, 1969; Fleksia imenna. Warszawa, 1971. *Мовознавство, 4*, 83—88.

Дзендзелевский И.А. (1963). [Рец. на:] *Z. Stieber*. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Zesz. I—V. Łódź, 1956—1961. *Институт славяноведения. Краткие сообщения. 38. Славянское языкознание*, 71—79. Москва: Издательство Академии наук СССР.

Дзендзелівський Й.О. (1965). *Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. І. Фонетика*. Ужгород: [б. в.].

Дзендзелівський Й.О. (1975). [Рец. на:] *Z. Stieber*. Świat językowy Słowian. Warszawa, 1974. *Мовознавство, 4*, 85—89.

Калнынь Л.Э. (2001). *Фонетическая программа слова как пространство фонетических изменений в славянских диалектах*. Москва: ИСлРАН.

Куриленко В.М. (1991). *Лексика тваринництва поліських говорів*. Суми: Мрія.

Латта В. (1991). *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига (наук. і картогр. доопрац. та упоряд.). Братислава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшів: Відділ української літератури.

Пиртей П. (2004). *Короткий словник лемківських говірок*. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ.

Турчин Є. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Львів: Українська академія друкарства.

Шевельов Ю. (2002). *Історична фонологія української мови*. Пер. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко. Харків: АКТА.

Шемлей Й. (1937). [Рец. на:] *Z. Stieber*. Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Zeszyt V. Kraków, 1936. S. 53—61. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Т. CLV. Праці філологічної секції* (с. 322—323). Львів: [б. в.].

Buffa F. (1965). [Рец. на AJDŁ]. *Jazykovědny časopis*. XVI (s. 208—209).

Dejna K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa — Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Domoradz K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie* (s. 65—106). Warszawa: Semper.

Gołębiowska T. (1964). Terenowe nazwy orawskie. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze, z. 11, Studia Orawskie, 3*. Kraków.

Karaś M. (1964). Słowiańska geografia lingwistyczna. *Rocznik Slawistyczny, XXIII*, 94—96.

Rieger J. (1966). *Indeks wyrazów do "Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny" Z. Stiebera*. Łódź: ŁTN.

Rieger J. (1982). Profesor Zdzisław Stieber jako slawista. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z koferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (s. 29—37). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Rieger J. (2013). Listy Jurija Szewelowa do Zdzisława Stiebera. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (s. 143—149). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Rieger J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Warszawa: Wydział "Artes Liberales" UW.

Rudolf-Ziółkowska E. (2002). Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie* (s. 209—322). Warszawa: Semper.

Stieber Z. (1935). [Рец. на:] *M. Małecki, K. Nitsch*. Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934. *Wierchy, XIII*, 220—221.

Stieber Z. (1936). Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, V*, 53—61. Kraków.

Stieber Z. (1938). Gwary ruskie na zachód od Oporu. *Drugi Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Śródkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku* (s. 3—10 + mapa). Warszawa: Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich. [Передрук у: ŚwJS, s. 440—448].

Stieber Z. (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. I. Nazwy miejscowości*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Stieber Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. II. Nazwy terenowe*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Stieber Z. (1958). Z fonetyki historycznej dialektu Łemków. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. T. III (s. 363—381). [Передрук у: ŚwJS, s. 448—464].

Stieber Z. (1960). Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny. *Slavia, XXIX/2*, 207—211. Praha. [Передрук у: ŚwJS, s. 464—468].

Stieber Z. (1963). Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński* (s. 313—319). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [Передрук у: SwJS, s. 468—474].

Stieber Z. (1969). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Fonologia. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Stieber Z. (1980). Przedmowa. *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.

Stieber Z. (1981). [Рец. на:] *George Y. Shevelov*. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979. *Rocznik Slawistyczny, t. XLII, cz. 1*, 53—63.

Stieber Z. (1982). *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź: Zakład narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Stieber Z. (1983). Ucraino—Polonica. *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej, 21*, 267—270. Warszawa.

Wolnicz-Pawłowska E. (2013). Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stiebera. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (s. 47—58). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Статтю отримано 22.11.2024

LEGEND

Арх. ЗЛА — Archive of *the Slavic Linguistic Atlas* (Ukrainian part); it is stored at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv (in Ukrainian).

АУМ — *Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.* (1984—2001). Vol. 1—3. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

ДЛАЗ — Dzendzelivskyi, Y.O. (1958—1993). *Linguistic atlas of the Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR (Lexis)*. Vol. 1—3. Uzhhorod: [b. v.] (in Ukrainian).

ЕСУМ — Melnychuk, O.S. (Ed.). (2006). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols.* Vol. 1—6. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Желех. — Zhelechovskii, Ye., & Nedilskyi, S. (Eds.). (1886). *Malorussian-Germany dictionary: in 2 vols.* Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).

КДА — Bernshtein, S.B., Illich-Svitych, V.M., Klepikova, G.P., Popova, T.V., & Usacheva, V.V. (1967). *Carpathian dialectological atlas.* Vol. 1—2. Moscow: Nauka (in Russian).

ЉНП — Nanevski, D. (Ed.). (1971). *Love folk songs.* Skopje: [b. v.] (in Macedonian).

ОЛА / ЗЛА — *The Slavic Linguistic Atlas. Phonology and Grammar Series.* Volume 9. *Reflexes of *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt.* Praha.

Сбук. — Guivanyuk, N.V., & Lukyaniuk, K.M. (Eds.). (2005). *Dictionary of Bukovinian dialects.* Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).

AGB — Rieger, J. (Red.). (1980—1991). *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera.* T. I—VII. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk (in Polish).

AGPUW — Czyżewski, F. (1986). *Atlas gwar polskish i ukraińskich okolic Włodawy.* Lublin: Uniwersytet Marii Gurie Skłodowskiej (in Polish).

AJDŁ — Stieber, Z. (1956—1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny.* T. I—VIII. Łódź (in Polish).

AJPP — Małecki, M., & Nitsch, K. (1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia.* Cz. I—II. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności (in Polish).

ASJ — *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus.* (1968). Bratislava: SAV (in Slovak).

AUGN — Rieger, J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadsańskich.* T. 1—2. Warszawa: Zakład Graficzny UW (in Polish).

ČJA — *Český jazykový atlas.* (1997—2005). T. 1—5. Praha: Academia (in Czech).

GUP — Rieger, J. (Red.). (2002). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie.* Warszawa: Semper (in Polish).

MAGP — *Mały atlas gwar polskich.* (1957—1970). T. I—XIII. Wrocław — Kraków (in Polish).

SEJP — Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).

St — Karaś, M. (Oprac. i przygot. do druku). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: z materialyw b. Katedry języków ruskich UJ.* Kraków — Warszawa: UJ; Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

ŚwJS — Stieber, Z. (1974). *Świat językowy Słowian.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

ZS, 1982 — Rzetelska-Feleszko, E. (Red.). (1982). *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).

ZS, 2013 — Rembiszewska, D.K. (Red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

REFERENCES

Buffa, F. (1965). [Rev. on AJDŁ]. *Jazykovědny časopis.* XVI (ss. 208—209) (in Slovak).

Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych.* Warszawa — Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Domoradz, K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie* (ss. 65—106). Warszawa: Semper (in Polish).

Dzendzelevskij, I. (1963). [Rev. on:] *Z. Stieber.* Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Zesz. I—V. Łódź, 1956—1961. *Institute of the Slavic Studies. Brief communications. 38. Slavic linguistics*, 71—79. Moscow: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR (in Russian).

Dzendzelivskyi, Y.O. (1965). *Synopsis of the lectures on the course of Ukrainian dialectology. Part 1. Phonetics.* Uzhhorod (in Ukrainian).

Dzendzelivskyi, Y.O. (1975). [Rev. on:] *Z. Stieber.* Świat językowy Słowian. Warszawa, 1974. *Movoznavstvo, 4*, 85—89 (in Ukrainian).

Gołębiowska, T. (1964). Terenowe nazwy orawskie. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze, z. 11, Studia Orawskie, 3.* Kraków (in Polish).

Hrytsenko, P. (2012). About long consonants and their dynamics in the Ukrainian dialects. *The phonetic program of the word in functional-stylistic and experimental aspects: current state and perspectives. Proceedings of the International Scientific Conference, November 20—21, 2012* (pp. 31—40). Minsk: Prava i ekanomika (in Ukrainian).

Humetska, L.L. (1973). [Rev. on:] *Z. Stieber.* Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia. Warszawa, 1969; Fleksia imenna. Warszawa, 1971. *Movoznavstvo, 4*, 83—88 (in Ukrainian).

Kalnyn, L.E. (2001). *Phonetic program of a word as a space of phonetic changes in Slavic dialects.* Moscow: ICIRAN (in Russian).

Karaś, M. (1964). Słowiańska geografia lingwistyczna. *Rocznik Slawistyczny, XXIII*, 94—96 (in Polish).

Kurylenko, V.M. (1991). *Animal farming vocabulary of the Polissia dialects*. Sumy: Mriia (in Ukrainian).

Latta, V. (1991). *Atlas of the Ukrainian dialects of the Slovak Republic*. Z. Ganudel, I. Ripka, M. Sopolyha (Rev. and Eds.). Bratyslava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo; Priashev: Viddil ukrainskoi literatury (in Ukrainian).

Pyrtei, P. (2004). *A short dictionary of the Lemko dialects*. Ivano-Frankivsk: Seversiia MV (in Ukrainian).

Rieger J. (1966). *Indeks wyrazów do "Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny" Z. Stiebera*. Łódź: ŁTN (in Polish).

Rieger, J. (1982). Profesor Zdzisław Stieber jako slawista. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z koferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (ss. 29—37). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).

Rieger, J. (2013). Listy Jurija Szewelowa do Zdzisława Stiebera. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (ss. 143—149). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Rieger, J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Warszawa: Wydział "Artes Liberales" UW (in Polish).

Rudolf-Ziółkowska, E. (2002). Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie* (ss. 209—322). Warszawa: Semper (in Polish).

Shemlei, Y. (1937). [Rev. on:] *Z. Stieber*. Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Zeszyt V. Kraków, 1936. S. 53—61. *Papers of the Shevchenko Scientific Society. T. CLV. Proceedings of the philological section* (pp. 322—323). Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).

Shevelov, Yu. (2002). *Historical phonology of the Ukrainian language*. Trans. from English by S. Vakulenko, A. Danylenko. Kharkiv: ACTA (in Ukrainian).

Stieber, Z. (1935). [Pev. on:] *M. Małecki, K. Nitsch*. Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934. *Wierchy, XIII*, 220—221 (in Polish).

Stieber, Z. (1936). Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, V*, 53—61. Kraków (in Polish).

Stieber, Z. (1938). Gwary ruskie na zachód od Oporu. *Drugi Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Śródkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku* (ss. 3—10 + mapa). Warszawa: Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 440—448].

Stieber, Z. (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. I. Nazwy miejscowości*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe (in Polish).

Stieber, Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. II. Nazwy terenowe*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe (in Polish).

Stieber, Z. (1958). Z fonetyki historycznej dialektu Łemków. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. T. III (ss. 363—381) (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 448—464].

Stieber, Z. (1960). Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny. *Slavia, XXIX/2*, 207—211. Praha (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 464—468].

Stieber, Z. (1963). Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński* (ss. 313—319). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 468—474].

Stieber, Z. (1969). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Stieber, Z. (1980). Przedmowa. *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk (in Polish).

Stieber, Z. (1981). [Rev. on:] *George Y. Shevelov*. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979. *Rocznik Slawistyczny, t. XLII, cz. 1*, 53—63 (in Polish).

Stieber, Z. (1982). *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź: Zakład narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Stieber, Z. (1983). Ucraino-Polonica. *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej, 21*, 267—270. Warszawa (in Polish).

Turchyn, Ye. (2011). *Dictionary of the village of Tylych in Lemkivshchyna*. Lviv: Ukrainska akademiia drukarstva (in Ukrainian).

Verkhratskyi, I. (1899). Needs for learning the Hungarian-Russian dialects. Dictionary. *Papers of the Shevchenko Scientific Society,* 201—276. [VIII Jahrgang, B. XXX] (in Ukrainian).

Verkhratskyi, I. (1902). *About the dialect of the Galician Lemkos*. Lviv: Z pechatni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Wolnicz-Pawłowska, E. (2013). Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stiebera. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (ss. 47—58). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Received 22.11.2024

Pavlo Hrytsenko, Doctor of Sciences in Philology, Professor
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: hrytsenko_pavlo@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-5363-6585

THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE STUDIES OF PROFESSOR ZDZISŁAW STIEBER

Professor Zdzisław Stieber, well-known for his Slavonic and Polish studies, has contributed to the development of the Ukrainian language continuum, developed the methodology of areal linguistics. Following his expedition records (1934—1935), he drafted one of the first regional atlases of Ukrainian dialects, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (vol. 1—8; 1956—1964; 416 maps). He also collected and analyzed the toponymicon of the Lemko region throughout its history and in the context of the Lemko formation as a separate ethnographic group of Ukrainians, created a phonological and phonetic description of the Lemko dialects in synchronic and diachronic perspectives, starting from the Proto-Slavic period to their present-day state. The significance of the dialect material recorded by Z. Stieber has particularly increased due to the removal of the Lemko from their native land, their forced scattered resettlement in the regions of Poland and Ukraine far away from the Lemko region (1944—1947), the destruction of their original ethnolinguistic terrain. The latter has elevated Professor Z. Stieber's materials to a status of the authentic linguistic monument bearing an exclusive information on a wide number of structural language features that have not been traced in other Ukrainian and neighboring Polish and Slovak dialects, which yet to be assessed by research community. He analyzed the archaic language area of the Lemko region in its close connections with the Polish and Slovak continuum and in the context of its interactions with other Ukrainian dialects.

Professor Z. Stieber accomplished a thorough analysis of the of Yu. Shevelov's groundbreaking work *A Historical Phonology of the Ukrainian Language* (1979), thus strengthening author's concept of the Ukrainian language genesis starting from the Proto-Slavic period, in contrast with the "theory" of its late formation on the basis of the "Old Slavic base language" being shared by the Russian and Belarusian languages.

He participated in the development of the key provisions of the fundamental all-Slavic project *The Slavic Linguistic Atlas*.

He laid the ground for the further development of Ukrainian studies in the Polish Academy of Sciences and universities.

***Keywords**: Stieber Zdzisław, Ukrainian language, Lemko dialect, toponymies of the Lemko region, Ukrainian and West Slavic interdialectal connections, Ukrainian glottogony.*

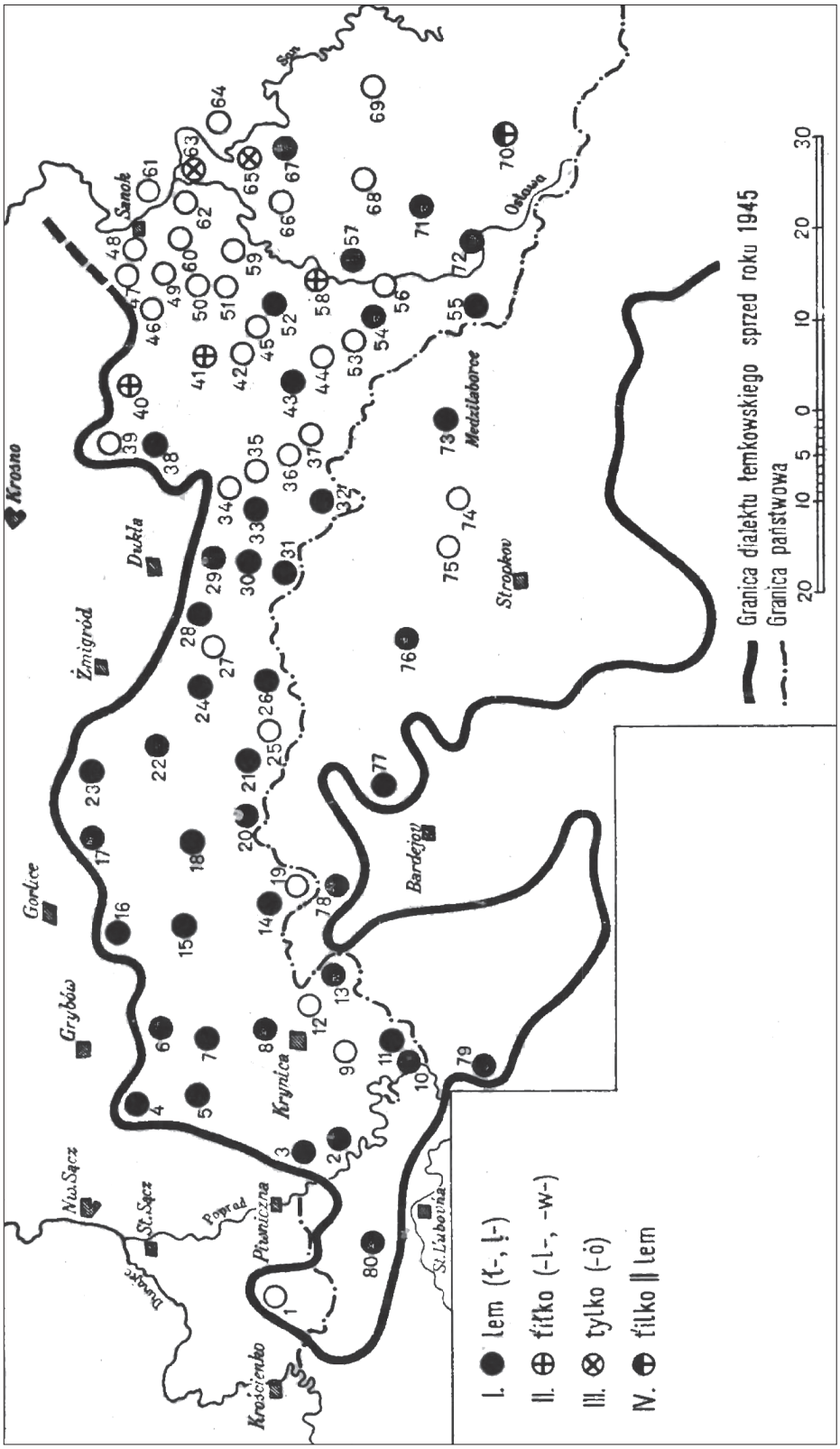
Granica dialektu łemkowskiego sprzed roku 1945
Granica państwowa
I. lem (ł-, ł-)
II. fiłko (-l-, -w-)
III. tylko (-ó)
IV. fiłko || lem
Krosno
Sanok
Dukla
Żmigród
Gorlice
Grybów
Krynica
Bardejov
Stropkov
Medzilaborce
Ondava
Nis.Sącz
St.Sącz
Poprad
Dunajec
Piwniczna
Krościenko
St.Ľubovňa
San

https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.030
УДК 811.161.2'36'811.16

К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: k.horodenska70@meta.ua
https://orcid.org/0000-0003-2638-9037

ГРАМАТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ СЛАВІСТИКИ

У статті узагальнено та схарактеризовано проблематику досліджень граматики української мови з 20-х років XX ст. до сьогодні на тлі граматичних досліджень інших слов'янських мов. Констатовано спільну тенденцію, спрямовану на пошуки нових, досконаліших теоретичних засад для створення щонайповніших описів граматичної системи конкретної слов'янської мови — великих академійних граматик. Відзначено основні відмінності в розвої граматичного напряму в академійній лінгвоукраїністиці порівняно зі славістикою.

Докладно проаналізовано новітній етап у розгортанні граматичних досліджень, орієнтованих на збереження в сучасній українській мовній практиці нормативної граматичної основи, яка зазнала деструктивних змін під впливом радянської ідеології, на повернення знівельованих національних відмінностей граматики української мови.

***Ключові слова**: граматичні дослідження, велика академійна граматика, теорія частин мови, функційно-категорійний підхід, морфологія, синтаксис, словотвір, лінгвоукраїністика, славістика.*

У зв'язку з розширенням та посиленням євроінтеграційних процесів спостерігаємо дедалі активніше входження української науки, зокрема й лінгвоукраїністики*, у європейський контекст.

* Упродовж 2023—2024 років на засіданнях ученої ради Інституту української мови НАН України заслухано доповіді, у яких було узагальнено найважливіші здобутки та визначено перспективи лінгвоукраїністики в контексті славістики. На основі цих доповідей підготовлено статті, що їх починає друкувати журнал «Українська мова».

Цитування: Городенська К.Г. (2024). Граматичні дослідження української мови в контексті славістики. *Українська мова, 4*(92), 30—47. https://doi.org/10.15407/ukrmova 2024.04.030

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Граматичний напрям був і є одним з основних у дослідженнях із лінгвоукраїністики в її понадсторічній історії, але попри це деякі з його теоретико-прикладних проблем, над якими активно працювали провідні українські мовознавці у 20-х — на початку 30-х років XX ст. (хоч може комусь це здатися дивним), актуальні й у 20-х роках XXI ст., що вирізняє передусім розвиток теоретичної і застосовної граматики української мови в контексті розвитку граматик інших слов'янських мов. Проте це не можна сприймати як фахову неспроможність чи небажання дослідників розв'язати певні граматичні проблеми. Причини такої дослідницької ситуації інші, про них ітиметься далі.

Друга особливість розвою граматичного напряму в українському мовознавстві пов'язана з «граматичним вибухом», що тривав до початку 30-х років XX ст., адже в цей період створено дуже багато граматик української мови для навчальних потреб, що були підручниками для вивчення української мови у школах, оскільки в Наддніпрянській Україні, та й у Російській імперії загалом, у XIX ст., після виходу «Граматики» О.М. Павловського, не видавали граматик української мови, бо царські циркуляри й укази цілком усунули українську мову зі школи та офіційного вжитку.

Граматики української мови, створені на початку XX ст., були підручниками з української мови для домашнього навчання та самоосвіти або першими підручниками для шкіл, шкільними граматиками української мови (Залозний, 1912; Залозний, 1913; Шерстюк, 1907—1909; Тимченко, 1907; Нечуй-Левіцький, 1913; Нечуй-Левіцький, 1914 та ін.).

Чимало праць навчального (переважно шкільного) призначення підготували та опублікували науковці Академії наук України та інші мовознавці в період із 1918 року до початку 30-х років у зв'язку з відкриттям після 1917 року шкіл з українською мовою навчання (Курило, 1917—1918; Тимченко, 1918; Грунскій, 1918; Грунський, Сабалдир, 1926; Синявський, 1923; Ізюмов, 1925; Горецький, Шаля, 1926; Сімович, 1918; Сімович, 1921; Синявський, 2018; Булаховський, 1930; Булаховський, 1931; Каганович, Шевельов, 1934). Саме орієнтація на шкільну програму з мови спричинила те, що в цих підручниках, названих граматиками, стався вихід за межі опису граматичної (морфологійної та синтаксичної) будови української мови. У багатьох із них подано відомості з фонетики, лексики, фразеології та інших підсистем української мови, що зумовило заміну вужчої назви *граматика* ширшою назвою за своїм значенням — «Українська мова» або «Курс української мови».

Але продовжити досліджування теоретичних питань граматики української мови для створення її академійного опису українським мовознавцям не вдалося, тому що багатьох із них було репресовано, а їхні граматики української мови для середньої та вищої школи вилучено з ужитку.

Із 30-х років почався методологійно відмінний від попереднього періоду пошук засад наукової граматики української літературної мови для студентів вищої школи, яка мала назву «Курс сучасної української літературної мови» (Булаховський, 1951). Роботу над цим «Курсом...» пильно контролювали, його засади українські мовознавці двічі обговорювали з ві-

домими російськими мовознавцями в Ленінграді, попри це перший авторський колектив був репресований, завершили його інші автори. «Курс...» побачив світ лише в 1951 році, тобто над ним працювали 20 років. Його тематичне наповнення виходило за межі граматики, адже в ньому був вступний розділ, у якому викладено відомості про українську літературну мову і діалекти, шляхи формування української мови, другий розділ присвячено лексиці і фразеології, у третьому розділі схарактеризовано звуковий склад та фонетичну систему української літературної мови, основні риси української літературної вимови та фонетичну транскрипцію, п'ятий розділ охопив різні питання наголошення частин слова і слів, зміни наголосу у відмінюванні та дієвідмінюванні. Лише в четвертому, найбільшому за обсягом (200 сторінок) розділі з'ясовано суто морфологійні проблеми: частиномовні класи слів, словозміну, тут же було виокремлено і словотвір. Другий том «Курсу...» присвячений синтаксисові української літературної мови, зокрема проблемам простого, складного речення та пунктуації.

Подібне тематичне наповнення розділів, але з певними модифікаціями та відмінностями, мали і граматики тих слов'янських мов, що з'явилися в середині XX ст., наприклад польської. У першому томі праці «Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami» за редакцією W. Doroszewskiego і B. Wieczorkiewicza, виданому 1959 року, були розділи, у яких описано фонетику та словотвір (Doroszewski, Wieczorkiewicz, 1959). У цьому ж томі, опублікованому 1968 року, до них додано ще розділ про частини мови (Doroszewski, Wieczorkiewicz, 1968). Другий том зазначеної граматики в обох виданнях мав розділи «Флексія», де схарактеризовано відмінювання іменників, прикметників, займенників, числівників, і «Складня», тобто синтаксис (там само).

У другій половині XX ст. в різних західно- і південнослов'янських мовах помітна тенденція до створення описових граматик (у західнослов'янських мовах їх названо переважно дескриптивними), у яких подано описи їхньої морфологійної, синтаксичної, а також фонетичної і словотвірної систем. В українському мовознавстві описової граматики за таким зразком не було створено, але наприкінці 60-х — початку 70-х років XX ст. опубліковано п'ять книжок колективної праці «Сучасна українська літературна мова» за загальною редакцією І.К. Білодіда, у двох із яких повно схарактеризовано морфологійну та синтаксичну будову української літературної мови (Білодід, 1969; Білодід, 1972). Цю працю вважають першим ґрунтовним теоретичним курсом із сучасної української літературної мови.

Для академійної лінгвоукраїністики 60—80-х років XX ст. характерне поглиблене досліджування теорії частин мови, унаслідок чого з'явилися монографійні описи окремих частиномовних класів слів, ґрунтовані переважно на традиційних теоретичних засадах (Русанівський, 1971; Матвіяс, 1974; Грищенко, 1978; Гнатюк, 1982; Арполенко, Городенська, Щербатюк, 1980). Цим традиційним працям передувало новаторське дослідження з теорії частин мови І.К. Кучеренка «Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія» (Кучеренко, 1961; Кучеренко, 1964), виконане в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка.

Із 80-х років XX ст. в українському мовознавстві почався якісно новий етап у досліджуванні частиномовних класів слів і нечастиномовних класів одиниць та їхніх категорій. Наукові засади цього підходу до класифікації мовних одиниць випрацював І.Р. Вихованець у двох монографіях — «Прийменникова система української мови» (Вихованець, 1980) та «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (Вихованець, 1988). З його ідеями в українській морфології пов'язано чимало радикальних змін у теорії частин мови, морфологійних категорій, а також у розв'язанні інших теоретичних проблем граматики. Ці зміни передбачали одну мету — створити несуперечливу теорію і класифікацію частин мови. На противагу І.К. Кучеренкові, який запропонував класифікацію частин мови за одним критерієм — «узагальненим реальним значенням» (Кучеренко, 1961, с. 10), І.Р. Вихованець обґрунтував переваги гетерогенної класифікації частин мови, що спирається на такі критерії: ***семантичний***, трактований у трьох вимірах: 1) у площині найменування, позначення певних об'єктів навколишнього світу; 2) у плані лексичного значення слова; 3) в аспекті категорійного значення частини мови; ***синтаксичний*** у двоярусній інтерпретації, що передбачає виділення компонентів на основі синтаксичних зв'язків і компонентів із семантико-синтаксичними ознаками, які спираються на синтаксичні зв'язки, ***морфологічний***, що охоплює всю сукупність граматичних категорій і парадигм, а також ***логічний*** і ***словотвірний*** як допоміжні (Вихованець, 1988, с. 12—14). За наявности цих різнорідних ознак він виокремив чотирикомпонентну систему частин мови з її внутрішньою ієрархією: іменник і дієслово визнані центральними частинами мови щодо прикметника і прислівника, а прикметник і прислівник — периферійними, причому прислівникові відведено найпериферійніше місце через його морфологійну безкатегорійність та відсутність у нього свого лексичного значення, оскільки він є синтагматичним класом слів, який виражає ознаку щодо інших класів ознакових слів, тобто ознаку ознаки (там само, с. 15—17). За синтаксичними, семантичними та морфологійними показника́ми не надано окремого частиномовного статусу числівникові та займенникові. Якщо підставою для заперечення числівника послугували насамперед подібність кількісних числівників до флексійних показників категорії числа іменників, а так званих порядкових числівників — до прикметників, і крім цього, синтаксичні та морфологійні ознаки, зокрема вживання кількісного числівника з іменником у позиції підмета як нерозкладного компонента речення та обмеженість морфологійних ознак у числівника (там само, с. 30—34), то займенники за цими ознаками дублюють цілком або частково іменники, прикметники та прислівники, на підставі чого виокремлено підкласи займенникових іменників у складі іменника, займенникових прикметників у складі прикметника та займенникових прислівників у складі прислівника з додатковою семантичною ознакою вказівности та синтаксичною ознакою засобу зв'язку висловлень у тексті (там само, с. 40). Обґрунтовано нечастиномовний характер так званих службових слів та вигуків. До службових слів як виразників

семантики відношень (релятивної семантики) зараховано прийменники, сполучники, частки та зв'я́зки, у межах якої вони розрізняються своїм функційним призначенням. Прийменники, сполучники та зв'я́зки як засоби вираження відношень між явищами дійсности і частки як засоби вираження ставлення мовця до висловлювання дістали статус аналітичних синтаксичних морфем (там само).

На противагу традиційному трактуванню в частиномовній класифікації І.Р. Вихованця запропоновано концепцію реченнєвої природи вигуків, у якій їх співвіднесено з логічною основою речення — судженням, але не безпосередньо, а опосередковано, бо вони є лише його емоційними відповідниками, тобто вигуки як реченнєві утворення передають тільки емоції та почуття мовця, що стосуються ситуацій позамовного світу, але безпосередньо не відображають такі ситуації (там само, с. 34—40).

Ці монографії І.Р. Вихованця, без перебільшення, стали резонансними не лише в українському, а й у всьому слов'янському мовознавстві. У них уперше переглянуто традиційний поділ слів на частини мови, запропоновано комплексний семантико-граматичний підхід до виокремлення частиномовних класів слів і нечастиномовних класів одиниць. На тлі попередніх періодів розвитку лінгвоукраїністики їхнє непроминальне значення полягало в тому, що вони засвідчили можливість виходу дослідників за межі традиційних канонів, змогу реалізувати індивідуальні авторські підходи до потрактування узвичаєних морфологійних проблем, зняття обмежень у творчих наукових пошуках.

На випрацьованих нових теоретичних засадах були створені перші цілісні монографійні частиномовні дослідження «Займенникові слова у граматичній структурі української мови» (Ожоган, 1997) та «Сполучники української мови» (Городенська, 2010), укладено «Граматичний словник української мови. Сполучники» (Городенська, 2007). У цей період з'явилися граматичні словники і в деяких слов'янських мовах. Наприклад, у 2007 та 2009 роках опубліковано граматичні словники дієслова, іменника (назовника), прикметника білоруської мови, але вони мали шкільне призначення.

Першими спробами використати ідеї, сформовані у процесі тривалого досліджування теорії частин мови, напрацювання нової функційно-категорійної граматики стали дві граматики, опубліковані на початку 90-х років XX ст. і призначені для студентів філологічних факультетів: «Граматика української мови. Морфологія» (Безпояско, Городенська, Русанівський, 1993), яку презентовано як підручник із морфології нового покоління для філологічних факультетів університетів, що відрізняється від попередніх підручників, за визначенням авторів, поглибленим аналізом її теоретичних питань, творчими підходами до розв'язання дискусійних питань морфології сучасної української літературної мови, та «Граматика української мови. Синтаксис» (Вихованець, 1993), у якій застосовано принципи функційного аналізу синтаксичної будови української мови, розмежовано аспекти вивчення синтаксичних одиниць, що стосуються формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної ор-

ганізації речення, відповідно до яких виокремлено синтаксичні об'єкти та запропоновано для них термінонайменування. Оскільки ці граматики мали навчальне призначення для студентів філологічних факультетів, то деякі трактування граматичних проблем було спрощено.

Підсумком наукових пошуків у царині теоретичної морфології, передусім теорії частин мови, стала монографія І.Р. Вихованця та К.Г. Городенської «Теоретична морфологія української мови» (Вихованець, Городенська, 2004), яку написано на конкурс ім. Михайла Грушевського, що його оголосило Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Цій праці присуджено 2005 року Премію імені О.О. Потебні НАН України.

На сформованих упродовж кількох десятиріч ідеях функційно-категорійної граматики в академійній лінгвоукраїністиці лише у 2017 році створено новітній найповніший опис морфологійної системи та структури української літературної мови — «Граматику сучасної української літературної мови. Морфологію» (Вихованець та ін., 2017), теоретичні засади якої принципово відрізняються від засад описових граматик інших слов'янських мов, що побачили світ у 90-х роках XX ст. — першому двадцятиріччі XXI ст. Наприклад, від граматик польської (Labocha, 1995; Grzegorczykowa, Laskowski, Wróbl, 1998; Strutyński, 2005), чеської (Štích, 2018; Štích, 2022) та сербської мов (Пипер, Клајн, 2013, 2014, 2015, 2017).

Вагомим здобутком академійної української граматичної науки 90-х років XX ст. — перших двох десятиріч XXI ст. є її внесок і в розвиток теоретичного (формально-синтаксичного, семантичного, семантико-синтаксичного, функційного, категорійного та дериваційного) синтаксису на нових семантико-граматичних засадах, які випрацював І.Р. Вихованець (Вихованець, 1988; Вихованець, 1992) і розвинули його учні та послідовники. Їх викладено в численних працях (Городенська, 1991; Шульжук, 2000; Загнітко, 2001; Загнітко, 2006; Мірченко, 2004; Завальнюк, 2009; Коваль, 2015; Христіанінова, 2012; Шитик, 2014; Личук, 2017; Ситар, 2017; Межов, 2012; Костусяк, 2012; Мельник, 2015; Масицька, 2016; Харченко, 2017; Городенська, 2022 та ін.). На жаль, цілісного академійного опису синтаксичної системи сучасної української літературної мови досі немає, тоді як у деяких слов'янських мовах такі описи вже є, щоправда різні за обсягом та призначенням. Наприклад, «Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia» (Gramatyka, 1984), у якій схарактеризовано складнó предикативних виразів, складню поліпредикативних виразів та складню іменної групи. Проте варто відзначити, що на випрацьованих нових ідеях української академійної граматичної науки створено два авторських підручники із синтаксису для студентів вищих навчальних закладів (Шульжук, 2004; Дудик, Прокопчук, 2010).

У граматиках багатьох слов'янських мов, крім опису морфологійної та синтаксичної систем, подано в окремому розділі також опис їхньої словотвірної системи, але не скрізь зазначено її статус. В українській традиції, як уже було повідомлено, словотвір подавали в окремому розділі у складі морфології, наприклад поряд зі словозміною відмінюваних класів слів у «Курсі...» 1951 року за редакцією Л.А. Булаховського (Булаховський,

1951, с. 344—427), або як окремі підрозділи про способи творення слів кожного частиномовного класу в «Сучасній українській літературній мові. Морфології» за загальною редакцією І.К. Білодіда (Білодід, 1969, с. 35—46, 198—221, 444—464). У новітній концепції академійної граматичної школи словотвір є окремим розділом у складі граматики, тому що словотвірну підсистему визнано самостійною поряд із морфологійною та синтаксичною підсистемами, які разом становлять ієрархізовану граматичну систему української літературної мови. Таку ієрархію І.Р. Вихованець обґрунтував на III Міжнародному конгресі україністів, що відбувся в Харкові 1996 року. На цих теоретичних засадах побудовані дослідження словотвірних категорій іменника (Безпояско, Городенська, 1987; Городенська, 1994; Олексенко, 2001; Олексенко, 2005), словотвірних категорій прикметника (Городенська, 2002; Вихованець, 2005), словотвірних категорій дієслова (Колібаба, Фурса, 2005; Колібаба, Фурса, 2007).

Характерно, що в більшості інститутів академій наук різних західно- і південнослов'янських республік є структурні підрозділи (відділи, відділення), спеціалізовані на досліджуванні теоретичних і практичних питань граматики. Немає окремого відділу граматики в Інституті болгарської мови (їх досліджують разом з іншими проблемами у відділі сучасної болгарської мови), в Інституті сербської мови (проблеми граматики досліджує одсек (відділ) стандартування сербської мови), в Інституті словацької мови імені Людовіта Штура (питання практичної граматики словацької мови опрацьовують у відділі культури мови і термінології), в Інституті хорватської мови та лінгвістики (тут відділ загального мовознавства досліджує проблеми генеративної граматики).

Колективи багатьох академійних інститутів в останні десятиріччя працюють над спільним завданням — створенням щонайповніших описових академійних граматик на новітніх здобутках світової та національної лінгвістичної науки. Їх названо великими академійними граматиками, наприклад у чеському мовознавстві: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie. Část 1. Slovní druhy / Tvoření slov. Podle redakce F. Štícha* (Štích, 2018) і *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. II. Morfologie. Část 2. Morfologické kategorie / Flexe* (Štích, 2022). У 2013 р. вона мала назву *Akademická gramatika spisovné češtiny. Podle redakce F. Štícha* (Štích, 2013).

У деяких інститутах над такими граматиками працювали і працюють у межах відкритих спеціальних проєктів. Наприклад, проєкт «Нормативна граматика сучасної болгарської мови» (керівник проєкту — Руска Станчева, його закінчили у 2020 році). Теоретичні засади академійних граматик різні. Зокрема, в Інституті болгарської мови Академії наук Республіки Болгарії використано засади, ґрунтовані на описові формального боку болгарської мови, характеристиці типів формотворення частин мови за суто формальними ознаками.

Описові граматики слов'янських мов створювали і створюють як в академіях наук республік, так і в їхніх університетах, наукові колективи і

окремі автори, проте спільним є переважно навчальне призначення цих граматик. Найбільше граматик має Інститут хорватської мови і лінгвістики Академії наук Республіки Хорватії (близько 100), серед яких переважають граматики для вивчення хорватської мови у школі, найновіша — «Хорватська шкільна граматика» 2017 року. Їх називають практичними, шкільними, короткими, зручними.

У граматиках західно- та південнослов'янських мов помітне переважне вживання термінів латинського походження, зокрема на означення відмінків (номінатив, ґенітив, датив, акузатив, вокатив і т. д.), способів дієслова (індикатив, імператив і т. д.), тоді як у граматиках української мови ці поняття мають здебільшого національні термінні найменування (пор.: називний, родовий, давальний, орудний, кличний відмінки; дійсний, наказовий, умовний, спонукальний, бажальний способи дієслова).

На противагу академійній славістиці в академійній лінгвоукраїністиці з 90-х років XX ст. спостерігаємо активне розгортання граматичних досліджень, спричинене значною мірою позамовними чинниками — здобуттям Україною своєї незалежности, демократизацією всіх сфер її життя, що створило сприятливі умови для звернення до тих граматичних проблем, які не можна було не те щоб розв'язати, а навіть порушувати в умовах радянського тоталітарного суспільства. Спільною для всіх слов'янських мов у цей період є лише тенденція до вивчення динаміки їхніх словотвірних норм, зумовленої насамперед процесами глобалізації, про що свідчать виконані дослідження (Buzássyová, 2003; Buzássyová, Martincova, 2003; Procesy innowacyjne, 2003; Waszakowa, 2003; Waszakowa, 2005; Przejawy internacjionalizacji, 2009; Stramljič Breznir, 2009).

У лінгвоукраїністиці особливого значення набула реалізація граматичного стандарту української літературної мови в комунікативній практиці сьогодення, актуалізація відмінкових форм та морфологійних одиниць, що опинилися в пасивному словникові мови, динаміка прескриптивних граматичних норм у різних її стильових сферах, передусім у професійній сфері. Зокрема, випрацьовано новітні рекомендації з найскладніших, найсуперечливіших питань морфології: відмінювання іменників — загальних назв, абревіатур, прізвищ та особових імен, географічних власних назв слов'янського та іншомовного походження, відмінювання присвійних прикметників, числівників, уживання деяких граматичних форм (Вихованець, 2012; Городенська, 2019). Це спричинено потребою зберегти в сучасній мовній ситуації нормативну граматичну основу, яка зазнала в попередні роки певних деструктивних змін.

У зв'язку із цим граматисти Інституту української мови НАН України почали активно досліджувати дотримування в повсякденному вжитку найпоказовіших словозмінних форм іменників, займенників, числівників та дієслів, що репрезентують граматичний стандарт сучасної української літературної мови, передусім у мовній практиці професійної спільноти (освітян, працівників засобів масової комунікації — журналістів і редакторів, працівників офіційно-ділової сфери) від 90-х років XX ст. до сього-

дні (Городенська, 2017, с. 17—21; Городенська, 2021, с. 9—18; Коць, 2010; Колібаба, 2019а, с. 100—111; Колібаба, 2019б, с. 81—93; Колібаба, 2021а, с. 37—48 та ін.). Констатовано повернення до активного вжитку тих закінчень, що були і є в прескрипціях української літературної мови, але з позамовних причин стали функційно обмеженими, опинилися на периферії мовного вжитку (Колібаба, 2013, с. 145—149; Колібаба, 2021б, с. 19—38). Відзначено тяглість уживання багатьох із нині актуалізованих закінчень, зокрема закінчень другого знахідного, закінчень давального відмінка однини **-ові, -еві (-єві)** іменників чоловічого, а також середнього роду другої відміни, закінчень **-ох** родового та місцевого відмінків і закінчення **-ом** у давальному відмінкові числівників паралельно із закінченням **-и**, професійно оцінено практичні вияви цих норм, простежено деструктивні зміни деяких морфологійних прескриптивних норм, з'ясовано причини неприйняття чи ігнорування певних закінчень, установлено їхні дескрипції (Колібаба, 2014, с. 86—96; Колібаба, 2018, с. 50—66; Колібаба, 2020, с. 80—89).

Винятково важливого значення в досліджуванні процесів унормовування надано також морфологійному освоюванню новітніх запозичень, передусім адаптації їх до норм диференціації іменників за родами (Фурса, 2005) та до словозмінних норм, що зумовило виокремлення в системі словозміни сучасної української мови парадигми іменників нульової відміни, яка об'єднала чотири типи повної нульової парадигми і два типи неповної нульової парадигми (Фурса, 2015а, с. 331—341; Фурса, 2015б, с. 229—236; Фурса, 2017, с. 67—69).

Багато із зазначених проблем граматичного внормовування української літературної мови намагалися розв'язати українські мовознавці ще у 20-х роках XX ст., але їм не вдалося цього зробити через репресії. Саме тому вони постали перед новим поколінням українських мовознавців через сто років і набули повторної актуальности. Очевидне й неспростовне те, що на розвій граматичних досліджень в українському мовознавстві від 30-х до кінця 80-х років XX ст. деструктивно вплинув ідеологійний чинник, що спричинив нівелювання багатьох національних особливостей граматики. Усунути наслідки цього впливу сьогодні перешкоджає брак професійної волі в декого з нинішніх українських мовознавців і неприйняття питомих українських норм тими, кого навчали за чужомовними граматичними нормами.

Отже, спільною тенденцією в розгортанні граматичних досліджень академійної лінгвоукраїністики і славістики є постійний пошук нових, досконаліших теоретичних засад для створення щонайповніших описів граматичної системи конкретної слов'янської мови, новітніх описів, названих великими академійними граматиками. Проте результати цих пошуків різні: граматичний напрям в академійній лінгвоукраїністиці вирізняє серед інших слов'янських мов насамперед **функційно-категорійний підхід** до аналізу частиномовних класів і морфологійних категорій, а також синтаксичних одиниць і їхніх категорій, ґрунтований на принципі «від значення до засобів його вираження».

Друга його відмінність пов'язана з поглибленим досліджуванням теорії частин мови в 60—80-х роках XX ст., а потім у XXI ст., унаслідок чого

створено монографійні описи окремих частиномовних класів слів, одні з яких були ґрунтовані на традиційних теоретичних засадах, в інших запропоновано новаторські підходи до поділу слів на частиномовні і нечастиномовні класи та нові класифікації частин мови, авторські трактування узвичаєних граматичних проблем.

Третя відмінність спричинена тим, що в новітній концепції української академійної граматичної школи словотвір — окремий розділ граматики, оскільки словотвірну підсистему визнано самостійною поряд із морфологійною та синтаксичною підсистемами, які разом становлять ієрархізовану граматичну систему української літературної мови.

Четверта відмінність полягає у проблематиці досліджень, розпочатих у лінгвоукраїністиці з 90-х років XX ст. і спрямованих на повернення та збереження в сучасній українській мовній практиці нормативної граматичної основи, яка зазнала в радянський період деструктивних змін. Особливого значення набули:

1) актуалізація відмінкових форм та морфологійних одиниць, що опинилися в пасивному словникові української мови;

2) вилучення з її системи та сучасного українського комунікативного простору чужомовних форм і одиниць;

3) динаміка прескриптивних граматичних норм у різних стильових сферах української літературної мови, передусім у професійній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. (1980). *Числівник української мови*. Київ: Наукова думка.

Безпояско О.К., Городенська К.Г. (1987). *Морфеміка української мови*. Київ: Наукова думка.

Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. (1993). *Граматика української мови. Морфологія*. Київ: Либідь.

Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.

Білодід І.К. (ред.). (1972). *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. Київ: Наукова думка.

Булаховський Л.А. (ред.). (1930). *Курс української мови для службовців*. Харків.

Булаховський Л.А. (ред.). (1931). *Підвищений курс української мови*. Лекція І—Х. Харків: Друк. «Інвалід-друкар».

Булаховський Л.А. (ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови: у 2 т*. Том 1. Київ: Радянська школа.

Вихованець І.Р. (1980). *Прийменникова система української мови*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (1992). *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (1993). *Граматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь.

Вихованець І. (2005). Словотвірні категорії прикметника в сучасній українській мові. *Лінгвістика, 1*, 130—134.

Вихованець І. (2012). *Розмовляймо українською: мовознавчі етюди*. Київ: Унів. вид-во «Пульсари».

Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Унів. вид-во «Пульсари».

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Гнатюк Г.М. (1982). *Дієприкметник у сучасній українській літературній мові*. Київ: Наукова думка.

Горецький П., Шаля І. (1926). *Українська мова. Практично-теоретичний курс*. Київ: Книгоспілка.

Городенська К.Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.

Городенська К.Г. (1994). Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство, 6*, 22—28.

Городенська К. (2002). Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад'єктивації. *Актуальні проблеми українського словотвору* (с. 46—54). Івано-Франківськ: Плай.

Городенська К. (2007). *Граматичний словник української мови. Сполучники*. Херсон: Вид-во ХДУ.

Городенська К.Г. (2010). *Сполучники української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Городенська К.Г. (2017). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Граматичні студії, 3*, 17—21.

Городенська К. (2019). *Українське слово у вимірах сьогодення*. Вид. друге, істотно допов. Київ: КММ.

Городенська К.Г. (2021). Граматичні форми звертань у комунікативному просторі Українського суспільного радіо. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 9*, 9—18.

Городенська К.Г. (2022). *Сполучникові складносурядні речення в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня "Рута"».

Грищенко А.П. (1978). *Прикметник в українській мові*. Київ: Наукова думка.

Грунскій Н.К. (1918). *Украинская грамматика*. Київ: Вид-во Книгарні Є. Череповського.

Грунський М., Сабалдир Г. (1926). *Українська мова*. Київ: Видавниче Товариство «Час».

Дудик П.С., Прокопчук Л.В. (2010). *Синтаксис української мови*. Київ: Видавничий центр «Академія».

Завальнюк І.Я. (2009). *Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI ст.: функціональний і прагматичний аспекти*. Вінниця: Нова Книга.

Загнітко А.П. (2001). *Теоретична граматика української мови. Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.

Загнітко А.П. (2006). *Теорія сучасного синтаксису*. Донецьк: ДонНУ.

Залозний П. (1912). *Коротка граматика української мови*. Ч. 1. Київ: Друкарня А.І. Гросмана.

Залозний П. (1913). *Коротка граматика української мови*. Ч. 2. Синтаксис. Київ: Друкарня 1-ї Київської Друкарської Спілки.

Ізюмов О. (1925). *Граматика і правопис української мови*. Київ: Книгоспілка.

Каганович Н.А., Шевельов Г.В. (1934). *Граматика української мови*. Ч. 1—2. Харків.

Коваль Л.М. (2015). *Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».

Колібаба Л. (2013). Новітні тенденції у функціонально-стильовому вживанні другого знахідного відмінка іменників в українській літературній мові початку XXI сторіччя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* (с. 145—149). Київ.

Колібаба Л.М. (2014). Варіантність відмінкових закінчень іменників на тлі морфологічних норм української літературної мови кінця XX — початку XXI сторіч. *Українська мова, 1*(49), 86—96.

Колібаба Л.М. (2018). Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми. *Українська мова, 2*(66), 50—66. https://doi.org/10.15407/ ukrmova2018.02.050

Колібаба Л.М. (2019а). Актуалізовані префіксальні дієслова в українській літературній мові початку XXI сторіччя. *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики. Катерині Григорівні Городенській* (с. 100—111). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Колібаба Л. (2019б). Реактуалізація префіксально-суфіксальних дієслів в українських наукових та публіцистичних текстах. *Українська мова, 3*(71), 81—93. https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.081

Колібаба Л. (2020). Форми знахідного відмінка іменників в українській народній мові. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство), 13*, 80—89.

Колібаба Л. (2021а). Зміни в унормуванні відмінкових закінчень іменників на тлі сучасної мовної практики української професійної спільноти. *Лінгвістичні студії, 41*, 37—48.

Колібаба Л. (2021б). Форми знахідного відмінка множини іменників — назв істот в українській народній і літературній мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 9*, 19—38. Warszawa: Wydawnictwa UW.

Колібаба Л.М., Фурса В.М. (2005). Синтаксичні засади виокремлення словотвірних категорій дієслова. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика, 2*, 298—305.

Колібаба Л.М., Фурса В.М. (2007). Засоби категоризації словотвірних значень дієслів у сучасній українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика, 5*, 250—258.

Костусяк Н.М. (2012). *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови.* Луцьк: Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки.

Коць Т.А. (2010). *Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі.* Київ: Логос.

Курило О. (1917—1918). *Початкова граматика української мови.* Ч. 1—2. Київ: Друкарня Товариства «Криниця».

Кучеренко І.К. (1961). *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія.* Ч. І. Київ: Вид-во Київ. ун-ту.

Кучеренко І.К. (1964). *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія.* Ч. ІІ. Київ: Вид-во Київ. ун-ту.

Личук М.І. (2017). *Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Масицька Т.Є. (2016). *Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей.* Луцьк: ПВД «Твердиня».

Матвіяс І.Г. (1974). *Іменник в українській мові.* Київ: Наукова думка.

Межов О.Г. (2012). *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць.* Луцьк: Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки.

Мельник І.А. (2015). *Транспозиційна граматика українського дієслова.* Луцьк: Надстир'я.

Мірченко М.В. (2004). *Структура синтаксичних категорій.* Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки.

Нечуй-Левіцький І. (1913). *Грамматика Українського язика. Частка 1. Етимологія.* Київ: Друкарня Другої Артілі.

Нечуй-Левіцький І. (1914). *Грамматика української мови. Частка ІІ. Синтаксис.* Київ: Друкарня І.І. Чоколова.

Ожоган В.М. (1997). *Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови.* Київ: Інститут української мови НАН України.

Олексенко В.П. (2001). *Словотвірні категорії суфіксальних іменників.* Херсон: Айлант.

Олексенко В.П. (2005). *Словотвірні категорії іменника.* Херсон: Айлант.

Пипер П., Клајн И. (2013, 2014, 2015, 2017). *Нормативна граматика српског језика.* Нови Сад: Матица српска.

Русанівський В.М. (1974). *Структура українського дієслова.* Київ: Наукова думка.

Синявський О. (1923). *Украинский язык*. Харків: Книгоспілка.
Синявський О. (2018). *Норми української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з видання 1931 р.
Ситар Г.В. (2017). *Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
Сімович В. (1918). Практична граматика української мови. Раштат: Видання Товариства «Український рух».
Сімович В. (1921). *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. 2-ге вид. з одмінами й додатками. Київ — Ляйпціг: Українська накладня.
Тимченко Є. (1907). *Українська граматика*. Київ: Друкарня Т-ва Н.А. Гирич.
Тимченко Є. (1918). *Українська граматика для шкіл середніх*. Київ.
Фурса В.М. (2005). *Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен*. Київ: Інститут української мови НАН України.
Фурса В.М. (2015а). Граматичне освоєння іншомовних невідмінюваних іменників в українській мові кінця XX — початку XXI сторіч. *Тенденції розвитку української лексики та граматики, II*, 331—341.
Фурса В.М. (2015б). Словозмінна парадигматика іншомовних невідмінюваних іменників. *Типологія та функції мовних одиниць: науковий журнал на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця, 2*, 229—236. Луцьк: Східноєвропейський національний ун-т ім. Лесі Українки.
Фурса В.М. (2017). Проблема невідмінюваних прикметників у сучасному мовознавстві. *Граматичні студії, 3*, 67—69.
Харченко С.В. (2017). *Синтаксичні норми української літературної мови XX — початку XXI ст*. Київ: Міленіум.
Христіанінова Р.О. (2012). *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
Шерстюк Г. (1907—1909). *Українська граматика для школи*. Ч. 1—2. Київ.
Шитик Л.В. (2014). *Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській мові*. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А.
Шульжук К.Ф. (2000). *Синтаксис складного речення*. Рівне: РДГУ.
Шульжук. К.Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ: Видавничий центр «Академія».
Buzássyová K. (2003). Tendencia k nacionalizácii v českom a slovenskom tvoreni slov. *Słowotwórstwo / Nominacja* (s. 152—159). Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Univer. Opolski.
Buzássyová K., Martincova O. (2003). Neuzualni slovotvorba v zapadoslovanskych jazycich. *Słowotwórstwo / Nominacja* (s. 262—275). Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Univer. Opolski.
Doroszewski W., Wieczorkiewicz B. (Eds.). (1959). *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*. Tom 1. Fonetyka. Słowotwórstwo. Tom 2. Fleksia. Składnia. Warszawa.
Doroszewski W., Wieczorkiewicz B. (Eds.). (1968). *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*. Tom 1. Fonetyka. Części mowy. Słowotwórstwo. Tom 2. Fleksia. Składnia. Warszawa.
Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. (1984). Warszawa.
Grzegorczykowa R., Laskowski R., Wróbl H. (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa.
Labocha J. (1995). *Gramatyka polska. Składnia*. Part III. Kraków.
Przejawy internacjionalizacji w językach słowiańskich. (2009). Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej.
Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. (2003). Warszawa: Sławiztyczny Ośrodek Wydawniczy.
Štích F. (ed.). (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
Štích F. (ed.). (2018). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. I. Morfologie. Část 1. Slovní druhy / Tvoření slov. Praha: Academia.

Štích F. (ed.). (2022). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. II. Morfologie. Část 2. Morfologické kategorie / Flexe. Praha: Academia.

Stramljič Breznir I. (2009). Hibridizacija novejљih słovenskih tvorjenk. *Przejawy internacjionalizacji w językach słowiańskich* (s. 165—178). Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej.

Strutyński J. (2005). *Gramatyka polska*. Kraków.

Waszakowa K. (2003). Przejawy tendencji do internacjionalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. *Słowotwórstwo / Nominacja* (s. 78—102). Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Univer. Opolski.

Waszakowa K. (2005). *Przejawy internacjionalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: WUW.

Статтю отримано 14.10.2024

REFERENCES

Arpolenko, H.P., Horodenska, K.H., & Shcherbatiuk, H.Kh. (1980). *Numerator of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Bezpoiasko, O.K., & Horodenska, K.H. (1987). *Morphemics of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H., & Rusanivskyi, V.M. (1993). *Grammar of the Ukrainian language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka ((in Ukrainian).

Bilodid, I.K. (Ed.). (1972). *Modern Ukrainian literary language. Syntax*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Bulakhovskyi, L.A. (Ed.). (1930). *Ukrainian language course for employees*. Kharkiv (in Ukrainian).

Bulakhovskyi, L.A. (Ed.). (1931). *An elevated course of the Ukrainian language*. Lektsiia I—X. Kharkiv: Drukarnia "Invalid-drukar" (in Ukrainian).

Bulakhovskyi, L.A. (Ed.). (1951). *The course of modern Ukrainian literary language: in 2 vols*. Vol. I. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Buzássyová, K. (2003). Tendencia k nacionalizácii v českom a slovenskom tvoreni slov. *Słowotwórstwo / Nominacja* (pp. 152—159). Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Univer. Opolski (in Polish).

Buzássyová, K., & Martincova, O. (2003). Neuzualni slovotvorba v zapadoslovanskych jazycich. *Słowotwórstwo / Nominacja* (pp. 262—275). Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Univer. Opolski (in Polish).

Doroszewski, W., & Wieczorkiewicz, B. (Eds.). (1959). *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*. Vol. 1. Fonetyka. Słowotwórstwo. Vol. 2. Fleksia. Składnia. Warszawa (in Polish).

Doroszewski, W., & Wieczorkiewicz, B. (Eds.). (1968). *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*. Vol. 1. Fonetyka. Części mowy. Słowotwórstwo. Vol. 2. Fleksia. Składnia. Warszawa (in Polish).

Dudyk, P.C., & Prokopchuk, L.V. (2010). *Syntax of Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychyi tsentr "Akademiia" (in Ukrainian).

Fursa, V.M. (2005). *Semantic-grammatical and word-formation mastering of non-removable names*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy (in Ukrainian).

Fursa, V.M. (2015a). Grammatical adaptation of foreign indeclinable nouns in the Ukrainian language of the late 20th — early 21st centuries. *Trends in the development of Ukrainian vocabulary and grammar, II*, 331—341 (in Ukrainian).

Fursa, V.M. (2015b). Word-changing paradigmatic of foreign indeclinable nouns. *Typology and functions of language units: a scientific journal in a honor of Ivan Romanovych Vikhovants, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2*, 229—236. Lutsk: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).

Fursa, V.M. (2017). The problem of indeclinable adjectives in modern linguistics. *Grammar studies, 3*, 67—69 (in Ukrainian).

Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. (1984). Warszawa (in Polish).

Grzegorczykowa, R., Laskowski, R., & Wróbl, H. (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa (in Polish).

Hnatiuk, H.M. (1982). *Participle in the modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Horetskyi, P., & Shalia, I. (1926). *Ukrainian language. Practical theoretical course*. Kyiv: Knyhospilka (in Ukrainian).

Horodenska, K. (1991). *Derivation of syntactic units*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Horodenska, K. (1994). The problem of selection of word-forming categories (based on material of noun). *Movoznavstvo, 6*, 22—28 (in Ukrainian).

Horodenska, K. (2002). Syntactic principles of word-forming categories of grammatical adjectivation. *Actual problems of the Ukrainian word-builder* (pp. 46—54). Ivano-Frankivsk: Plai (in Ukrainian).

Horodenska, K. (2007). *Grammar Dictionary of the Ukrainian Language: Conjunctions*. Kherson: Vyd-vo KhDU (in Ukrainian).

Horodenska, K. (2010). *Conjunctions of Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Horodenska, K.H. (2017). Grammar standard of the Ukrainian literary language and modern practice. *Grammar studies, 3*, 17—21 (in Ukrainian).

Horodenska, K. (2019). *Ukrainian word in measurements of the present days*. Kyiv: KMM (in Ukrainian).

Horodenska, K. (2021). Grammatical forms of addresses in the communicative space of Ukrainian public radio. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 9*, 9—18 (in Ukrainian).

Horodenska, K. (2022). *Conjunctive complex sentences in new coordinates of the formal-grammatical and semantic-syntactic structure*. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia "Ruta"» (in Ukrainian).

Hrunskyi, M.K. (1918). *Ukrainian grammar*. Kyiv: Vyd-vo Knyharni Ye. Cherepovskoho (in Ukrainian).

Hrunskyi, M., & Sabaldyr, H. (1926). *Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnyche Tovarystvo "Chas" (in Ukrainian).

Hryshchenko, A.P. (1978). *Adjective in the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Iziumov, O. (1925). *Grammar and spelling of the Ukrainian language*. Kyiv: Knyhospilka (in Ukrainian).

Kahanovych, N.A., & Shevelov, H.V. (1934). *Grammar of the Ukrainian language*. Part I—2. Kharkiv (in Ukrainian).

Kharchenko, S.V. (2017). *Syntactic norms of the Ukrainian literary language of the 20th — early 21st centuriesю*. Kyiv: Milenium (in Ukrainian).

Khrystianinova, R.O. (2012). *Complex sentences in the modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Kolibaba, L. (2013). Recent trends in the functional-style use of the second significant case of nouns in the Ukrainian literary language of the early twenty-first century. *Scientific journal of the National Pedagogical Drahomanov University. Series 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language* (pp. 145—149). Kyiv (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2014). Variance of case endings of nouns against the background of morphological norms of the Ukrainian literary language of the late XX — early XXI centuries. *Ukrainian language, 1*, 86—96 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2018). Morphological forms of nouns in the context of the theory of linguistic norm. *Ukrainian language, 2*, 50—66. https://doi.org/10.15407/ ukrmova 2018.02.050 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2019a). Actualized prefix verbs in the Ukrainian literary language of the beginning of the 21st century. *Grammatical Space Of Modern Linguo-Ukrainian*

Studies. Kateryna Hryhorivna Horodenska (pp. 100—111). Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2019b). Reactualization of prefix-suffix verbs in Ukrainian scientific and journalistic texts. *Ukrainian language, 3*(71), 81—93. https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.081 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2020). Accusative case forms of nouns in the Ukrainian vernacular. Scientific Bulletin of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. *Series Philological sciences (linguistics), 13*, 80—89 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2021a). Changes in the normalization of case endings of nouns against the background of modern language practice of the Ukrainian professional community. *Linguistic studie, 41*, 37—48 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M. (2021b). Accusative case forms of plural of nouns names of creatures in the Ukrainian vernacular and literary language. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 9*, 19—38 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M., & Fursa, V.M. (2005). Syntactic principles of distinguishing word-forming categories of the verb. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Linguistic, 2*, 298—305 (in Ukrainian).

Kolibaba, L.M., & Fursa, V.M. (2007). Means of categorization of word-forming meanings of verbs in the modern Ukrainian language. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Linguistics, 5*, 250—258 (in Ukrainian).

Kostusiak, N.M. (2012). *The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language*. Lutsk: Volyn. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).

Kots, T.A. (2010). *Literary norm in the functional-style and structural paradigm*. Kyiv: Lohos (in Ukrainian).

Koval, L.M. (2015). *The semantic and syntactic basis of the main component of monosyllabic sentences in the Ukrainian language*. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" (in Ukrainian).

Kucherenko, I.K. (1961). *Theoretical issues of the grammar of the Ukrainian language: Morphology*. Part I. Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu (in Ukrainian).

Kucherenko, I.K. (1964). *Theoretical issues of the grammar of the Ukrainian language: Morphology*. Part II. Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu (in Ukrainian).

Kurylo, O. (1917—1918). *Elementary grammar of the Ukrainian language*. Part 1—2. Kyiv: Drukarnia Tovarystva "Krynytsia" (in Ukrainian).

Labocha, J. (1995). *Gramatyka polska. Składnia*. Part III. Kraków (in Polish).

Lychuk, M.I. (2017). *The structure and semantics of syntactically impartible units in the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Masytska, T.Ye. (2016). *Typology of semantic-syntactic sentence dependencies*. Lutsk: PVD "Tverdynia" (in Ukrainian).

Matviias, I.H. (1974). *Noun in the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Melnyk, I.A. (2015). *Transposition grammar of the Ukrainian verb*. Lutsk: Nadstyria (in Ukrainian).

Mezhov, O.H. (2012). *Typology of minimal semantic-syntactic units*. Lutsk: Volyn. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).

Mirchenko, M.V. (2004). *The structure of syntactic categories*. Lutsk: RVV "Vezha" VDU imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).

Nechui-Levitskyi, I. (1913). *Grammar of the Ukrainian language*. Part 1. Etymology. Kyiv: Drukarnia Druhoi Artili (in Ukrainian).

Nechui-Levitskyi, I. (1914). *Grammar of the Ukrainian language*. Part II. Syntax. Kyiv: Drukarnia I.I. Chokalova (in Ukrainian).

Oleksenko, V.P. (2001). *Categories of nouns formed with suffixes*. Kherson: Ailant (in Ukrainian).

Oleksenko, V.P. (2005). *Word-forming categories of the noun*. Kherson: Ailant (in Ukrainian).

Ozhohan, V.M. (1997). *Pronouns words in the grammatical structure of the modern Ukrainian language*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. (2003). Warszawa: Sławiztyczny Ośrodek Wydawniczy (in Polish).

Przejawy internacjionalizacji w językach słowiańskich. (2009). Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej (in Polish).
Pyper, P., & Klain, I. (2013, 2014, 2015, 2017). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска (in Serbian).
Rusanivskyi, V.M. (1971). *Structure of the Ukrainian verb*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Sherstiuk, H. (1907—1909). *Ukrainian grammar for school*. Part 1—2. Kyiv (in Ukrainian).
Shulzhuk, K.F. (2000). *Syntax of a complex sentence*. Rivne: RDHU (in Ukrainian).
Shulzhuk, K.F. (2004). *Syntax of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychyi tsentr "Akademiia" (in Ukrainian).
Shytyk, L.V. (2014). *Synchronous transitivity of syntactic units in the Ukrainian language*. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu.A. (in Ukrainian).
Simovych, V. (1918). *Practical grammar of the Ukrainian language*. Rashtat: Vydannia Tovarystva "Ukrainskyi rukh" (in Ukrainian).
Simovych, V. (1921). *Grammar of the Ukrainian language for self-study and for the help of school science. Second edition with modifications and applications*. Kyiv — Liaiptsih: Ukrainska nakladnia (in Ukrainian).
Štích, F. (Ed.). (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia (in Czech).
Štích, F. (Ed.). (2018). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. I. Morfologie. Part 1. Slovní druhy / Tvoření slov. Praha: Academia (in Czech).
Štích, F. (Ed.). (2022). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. II. Morfologie. Part 2. Morfologické kategorie / Flexe. Praha: Academia (in Czech).
Stramljič Breznir, I. (2009). Hibridizacija novejših słovenskih tvorjenk. *Przejawy internacjionalizacji w językach słowiańskich* (pp. 165—178). Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej (in Czech).
Strutyński, J. (2005). *Gramatyka polska*. Kraków (in Polish).
Syniavskyi, O. (1923). *Ukrainian language*. Kharkiv: Knyhospilka (in Ukrainian).
Syniavskyi, O. (2018). *Norms of the Ukrainian literary language*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. Reprint from the 1931 edition (in Ukrainian).
Sytar, H.V. (2017). *Syntactic phraseology in terms of constructional grammar*. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" (in Ukrainian).
Tymchenko, Ye. (1907). *Ukrainian language*. Kyiv: Drukarnia T-va N.A. Hyrych (in Ukrainian).
Tymchenko, Ye. (1918). *Ukrainian grammar for secondary schools*. Kyiv (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R. (1980). *Pronunciation system of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantic-grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R. (1992). *Essays on the functional syntax of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R. (1993). *Grammar of the Ukrainian language*. Syntax. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R. (2005). Word-forming adjective categories in the modern Ukrainian language. *Movoznavstvo, 1*, 130—134 (in Ukrainian).
Vykhovanets, I. (2012). *Speak Ukrainian: linguistic sketches*. Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary" (in Ukrainian).
Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary" (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P., & Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
Waszakowa, K. (2003). Przejawy tendencji do internacjionalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. *Słowotwórstwo / Nominacja* (pp. 78—102). Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Univer. Opolski (in Polish).

Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjionalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: WUW (in Polish).
Zahnitko, A.P. (2001). *Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
Zahnitko, A.P. (2006). *Theory of modern syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
Zaloznyi, P. (1912). *Short grammar of the Ukrainian language*. Part 1. Kyiv: Drukarnia A.I. Hrosmana (in Ukrainian).
Zaloznyi, P. (1913). *Short grammar of the Ukrainian language*. Part 2. Syntax. Kyiv: Drukarnia 1-i Kyivskoi Drukarskoi Spilky (in Ukrainian).
Zavalniuk, I.Ya. (2009). *Syntactic units in the language of the Ukrainian press at the beginning of the 21st century: functional and pragmatic aspects*. Vinnytsia: Nova Knyha (in Ukrainian).

Received 14.10.2024

Kateryna Horodenska, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Head in the Department of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: k.horodenska70@meta.ua
https://orcid.org/0000-0003-2638-9037

GRAMMATICAL STUDIES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF SLAVIC STUDIES

The article summarizes and characterizes the problems of studying the grammar of the Ukrainian language from the 20s of 20th century to the present, against the background of grammatical studies of Slavic studies. It has ascertained a common tendency aimed at the search for new, more perfect theoretical foundations to create complete descriptions of the grammatical system of specific Slavic languages, as named by prominent academic grammarians.

Four key differences in the development of grammatical direction in academic Ukrainian linguistics compared to Slavic studies are noted: 1) application of the functional-categorical approach to the analysis of part-language classes and morphological categories, syntactic units, and their categories, which is based on the principle “from meaning to means of its expression”; 2) in-depth study of the theory of parts of speech, as a result of which monographic descriptions of individual part-language classes of words were created, in which innovative approaches to the division of words into part-language and non-part-language classes and new classifications of parts of speech, author's interpretations of usual grammatical problems were proposed; 3) separation of word formation into an independent section along with morphology and syntax as part of grammar, recognition of the separateness of the word formation subsystem along with morphological and syntactic subsystems.

***Keywords**: grammatical studies, extensive academic grammar, theory of parts of speech, functional-categorical approach, morphology, syntax, word-formation, Ukrainian linguistic, Slavic studies.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.048
УДК 811.161.2: 81.37

С.О. ВЕРБИЧ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sviatoverb@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-4671-1898

ВЛАСНІ НАЗВИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ПРОСТОРІ: ФУНКЦІОНУВАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, КОДИФІКАЦІЯ

У статті проаналізовано стан сучасної української ономастичної лексикографії, яка представлена численними словниками онімів, зокрема етимологічними, довідковими й перекладними. Основну увагу приділено двом типам онімних словників — ***етимологічним*** *і* ***нормативним****. Схарактеризовано сучасні етимологічні словники ойконімів, гідронімів, інших топонімних класів, а також антропонімів — передусім власних особових імен і прізвищ. З'ясовано особливості нормативних — орфографічних, граматичних, словотвірних, словників передавання чужомовних онімів українською мовою — словників власних назв, які задовольняють запити користувачів щодо написання, творення, відмінювання найрізноманітніших онімів, відтворення іншомовних власних назв українською мовою. Акцентовано на важливості для сучасної мовленнєвої практики орфографічних словників як антропонімів, насамперед прізвищ, так і топонімів (передусім ойконімів), а також дериваційних — словників творення назв жителів населених пунктів і відтопонімних прикметників, оскільки серед таких утворень трапляється чимало відхилень від норми.*

Ключові слова*: власні назви, словники онімів, етимологічні словники онімів, нормативні словники онімів, катойконіми, відтопонімні прикметники, кодифікація онімів.*

Як відомо, у лексиці кожної мови розрізняють дві групи слів — загальні і власні назви. Цей поділ сягає античних часів, коли всі лексеми в мові поділяли на імена, чи власні імена, і назви, чи загальні імена. У давніх греків це відповідно — ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΥΡΙΑ, або ΠΡΟΣΗΓΙΑΙ; у римлян —

Цитування: Вербич С.О. (2024). Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація. *Українська мова, 4*(92), 48—65. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.048

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

NOMINA PROPRIA, або APPELLATIVA (Білецький, 1972, с. 7). Основний критерій розмежування власних і загальних назв — індивідуалізація певної особи, предмета, поняття тощо. Отже, загальні назви об'єднують, узагальнюють однорідні об'єкти, а власні назви, навпаки, їх розрізняють, диференціюють. Інакше кажучи, власні назви, або оніми, — це індивідуальні назви окремих одиничних предметів (Карпенко, 2004, с. 83). Сукупність власних назв кожної мови формує її онімний простір. Сьогодні в цьому просторі функціонують найрізноманітніші оніми, основні з яких — це власні особові назви, або антропоніми, і власні географічні назви, або топоніми. Звісно, перелік усіх власних назв цими групами не вичерпується. Серед онімів побутують і власні назви космічних об'єктів (космоніми), і власні назви тварин та рослин (зооніми й фітоніми відповідно), і власні назви предметів матеріальної культури (хрематоніми), і власні назви певних часових періодів (хрононіми), і власні назви підприємств, організацій, партій (ергоніми) та ін. Усі ці власні назви вивчає така наука, як ономастика, або назвознавство.

Упродовж становлення ономастики як окремої мовознавчої науки усталилися різні підходи до аналізу онімної лексики: історичний, етнолінгвістичний, когнітивно-прагматичний, лінгвокультурологічний та соціолінгвістичний (Лукаш, 2023, с. 185—186). Наявні й різні форми опису власних назв — наукова стаття, монографія, словник. Найзручнішою формою опису онімної лексики справедливо вважають словники, у яких власні назви розміщено не розрізнено, а впорядковано. Це створює сприятливі можливості для лінгвістичного пошуку специфічних мовних явищ, їх унаочнення тощо (Вербич, 2017, с. 94). Отже, лексикографійна інвентаризація онімів будь-якої мови, що передбачає збирання, систематизацію власних назв і укладання їх у словники, — важливе завдання сучасної ономастики.

Українська ономастична лексикографія представлена сьогодні численними словниками онімів, зокрема етимологічними, граматичними й перекладними. У фаховій літературі виокремлюють два основні типи онімних словників — етимологічні й нормативні (граматичні, орфографічні, перекладні тощо) (там само, с. 95). В етимологічних словниках установлюють етимологію, тобто походження онімів, пропонують структурно-семантичний аналіз власних назв крізь призму їхньої мовної історії, а в нормативних — подають правильне написання, з'ясовують особливості деривації власних назв та похідних від них утворень, передавання українською мовою чужомовних онімів, здебільшого топонімів тощо.

В українській ономастичній лексикографії, як і у слов'янській загалом, серед усіх таких праць найбільше етимологічних словників різних власних географічних назв — передусім назв населених пунктів (ойконімів) і водойм (гідронімів). Коли йдеться про етимологічні словники ойконімів, то в цьому контексті важливо акцентувати не так на власне етимології тієї чи тієї назви поселення (з'ясування її словотвірної моделі, виокремлення твірної основи — антропонімної, топонімної, апелятивної, установлення її мотивації, або внутрішньої форми), як на визначенні первинної, істо-

ричної форми назви села, містечка, міста, без чого неможливо правильно з'ясувати етимологію ойконіма. З огляду на це пріоритетними є так звані історико-етимологічні словники ойконімів, у яких подають насамперед історичні форми певної назви поселення, а вже потім, на підставі їх аналізу й установлення історично первинної назви, пропонують її структурно-семантичний та етимологічний аналіз. Серед вітчизняних етимологічних словників ойконімів такого типу назвемо передовсім праці М.Л. Худаша та М.О. Демчук (Худаш, Демчук, 1991), М.Л. Худаша (Худаш, 1995; Худаш, 2004; Худаш, 2006), Ю.О. Карпенка (Карпенко, 1964; Карпенко, 1965а; Карпенко, 1965б; Карпенко, 1975; Карпенко, 1978), В.В. Лободи (Лобода, 1976), Д.Г. Бучка та В.В. Котович (Бучко, Котович, 2017), М.М. Габорака (Габорак, 2014), В.П. Шульгача (Шульгач, 2001), О.В. Іваненка (Іваненко, 2017), В.О. Яція (Яцій, 2015), С.О. Вербича (Вербич, 2019а). Ці праці хоч і відрізняються одна від одної як за обсягом власне етимологічної статті, так і за докладністю опрацювання історичних джерел, проте мають спільну рису — наявність історичних словоформ, що дає змогу простежити становлення назви конкретного поселення від часу її письмової першофіксації до сьогодення. Нині в цьому напрямі працює група ономастики відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України, науковці якої готують фундаментальний «Історико-етимологічний словник ойконімів України» — першу таку ґрунтовну працю за всю історію вітчизняного назвознавства.

Меншою мірою в українській ономастичній лексикографії представлені етимологічні словники інших топонімів — гідронімів, мікротопонімів, оронімів. Це зумовлено, очевидно, складністю дослідження відповідних власних географічних назв, насамперед гідронімів і оронімів. Адже чимало з таких топонімів виникло дуже давно, зазнавши певних формальних змін, тому не дивно, що низка з них демонструє сьогодні затемнену внутрішню форму, не завжди питому. Серед таких словників варто назвати колективну працю «Гідронімія Нижнього Подністров'я» (за ред. Ю.О. Карпенка) (Карпенко, 1981), студію Л.Т. Масенко «Гідронімія Східного Поділля» (Масенко, 1979), працю В.П. Шульгача «Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)» (Шульгач, 1998), два словники — гідронімів і оронімів Івано-Франківщини М.М. Габорака (Габорак, 2010; Габорак, 2015), три словники гідронімів басейну Дністра С.О. Вербича (Вербич, 2007; Вербич, 2009; Вербич, 2013). Щодо мікротопонімів, то з-поміж цих локальних назв дрібних топооб'єктів багато етимологічно прозорих і пов'язаних із місцевою діалектною лексикою. Етимологічних словників цього класу топонімів, на жаль, небагато. Це зумовлено, напевно, складним процесом збирання і систематизації мікротопонімів спочатку в конкретному регіоні, а потім і в межах усієї України. Однак наявність таких етимологічних праць, як словник Я.О. Пури — «Походження назв територіальних об'єктів Рівненщини» (Пура, 1990), розкриває перспективи подальшого дослідження українського мікротопонімікону у форматі етимологічних словників.

На окрему увагу заслуговують етимологічні словники різних власних географічних назв у межах окремого регіону й усієї України, що, по суті, є своєрідними універсальними довідниками топонімів. Із-поміж таких лексикографійних праць треба назвати передусім «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» за редакцією О.С. Стрижака (укладачі: І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак; ЕСЛГНПР), «Топонімічний словник України» М.Т. Янка (Янко, 1998), студію Є.С. Отіна «Топонимия приазовских греков» (Отин, 2000), дослідження Н.М. Торчинської та М.М. Торчинського «Словник власних географічних назв Хмельницької області» (Торчинська, Торчинський, 2008), два словники М.М. Габорака — «Топонімія Галицької Гуцульщини» (Габорак, 2011) і «Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій» (Габорак, 2013) і нарешті «Етимологічний словник топонімів України» В.В. Лучика (Лучик, 2014). Ці праці також різняться як підходами щодо опису топонімів, так і глибиною їх етимологічного опрацювання. Зауважимо, що автори етимологічних словників і окремого різновиду топонімів, і їхніх різних класів, готуючи такі праці, повинні усвідомлювати особливу відповідальність, адже в цих словниках мають подавати передусім точну історичну й географічну характеристику топонімів, їхню науково вивірену етимологію, а не продукувати сумнівні гіпотези.

Меншою мірою у вітчизняній ономастичній лексикографії представлені етимологічні словники антропонімів: офіційних — особових імен і прізвищ та неофіційних — прізвиськ. Щодо етимологічних словників особових імен, то тут треба назвати насамперед дві праці — «Власні імена людей. Словник-довідник» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської (Скрипник, Дзятківська, 2005) та «Словник українських імен» І.І. Трійняка (Трійняк, 2005). Це фактично словники-довідники, у яких подано коротку інформацію про походження переважно християнських імен, а також деяких слов'янських, тюркських, арабських і західноєвропейських. Важливим доповненням до цих словників-довідників є етимологічні статті, присвячені походженню різних особових імен та вміщені в академічному «Етимологічному словникові української мови» в 7 т. за редакцією О.С. Мельничука (на сьогодні опубліковано 6 томів; ЕСУМ). У цьому контексті не можна не згадати і про фундаментальну лексикографійну працю П.П. Чучки «Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник», у якій, за словами автора, подано «доступний виклад історії особових імен українців та їх предків з посиленою увагою до імен давніших часів, за яких особові імена слов'янського походження кількісно ще переважали над іменами чужомовними, тобто запозиченими з інших мов, передусім із давньоєврейської, давньогрецької, латинської та західноєвропейських...» (Чучка, 2011, с. 2).

Етимологічних словників прізвищ в українській ономастичній лексикографії також небагато. Серед них — етимологічні словники прізвищ окремих регіонів — Львівщини, Гуцульщини та Закарпаття. Це, зокрема, такі праці: «Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини

кін. XVIII — поч. XIX ст. (з етимологічним словником)» І.Д. Фаріон (Фаріон, 2001), «Прізвища сучасної Гуцульщини» і «Прізвища Галицької Гуцульщини» М.М. Габорака (Габорак, 2017; Габорак, 2019) та «Прізвища закарпатських українців» П.П. Чучки (Чучка, 2005). На окрему увагу заслуговує серія праць В.П. Шульгача «Нариси з праслов'янської антропонімії» (8 частин), у яких проаналізовано різні генетично слов'янські прізвища та прізвищеві назви й відновлено їхні праслов'янські архетипи (Шульгач, 2008; Шульгач, 2015; Шульгач, 2016; Шульгач, 2017; Шульгач, 2018; Шульгач, 2019; Шульгач, 2022; Шульгач, 2023). Незначна кількість таких праць у вітчизняній ономастиці зумовлена, очевидно, складним процесом їх підготування: збиранням матеріалу, установленням історичних форм прізвищевих назв і власне прізвищ і нарешті їх етимологічним аналізом. Стосовно підготовлення та укладення «Етимологічного словника прізвищ жителів України», то це, мабуть, справа не найближчої перспективи, оскільки появі такого словника мають передувати етимологічні словники прізвищ жителів різних регіонів України. З огляду на це заслуговує на увагу публікація І.В. Єфименко «Матеріали до етимологічного словника прізвищ жителів України» (Єфименко, 2023а, с. 22—57).

Як уже йшлося, у назвознавстві загалом і в українському зокрема розрізняють офіційні антропоніми й неофіційні. Переважно до неофіційних власних особових назв зараховують прізвиська, хоч дехто з дослідників уважає неофіційними антропонімами особові імена, які функціонують поза документами державного зразка (Малаш, 2024, с. 78). Збирання і систематизація неофіційних антропонімів, особливо прізвиськ, у межах давно заселених регіонів України і дальше їх етимологізування — важливе завдання української антропоніміки, адже в основі цих назв часто відображені архаїчні питомі мовні елементи, специфічні діалектні різнорівневі риси й іншомовні форми. На жаль, у вітчизняній ономастичній лексикографії такі праці поодинокі. Серед них, зокрема, дослідження «Походження прізвиськ» М.М. Габорака, уміщене в його комплексній студії «Село на нашій Україні... (до 400-ліття першої письмової згадки про Текучу)» (Габорак, 2023, с. 267—308), низка спеціальних статей українських ономастів, наприклад М.Я. Наливайко (Наливайко, 2012; Наливайко, 2014; Наливайко, 2018) та ін.

Якщо етимологічні (історико-етимологічні) словники власних назв мають важливе значення насамперед для фундаментальної науки, то для мовленнєвої практики незамінні нормативні словники онімів, які задовольняють запити користувачів щодо написання, творення, відмінювання найрізноманітніших онімів, відтворення іншомовних власних назв українською мовою. Нормативні словники власних назв поділяють на орфографічні, граматичні, словотвірні, словники передавання чужомовних онімів українською мовою. Кожен із них важливий для певної мовленнєвої ситуації. Чи не найбільшу увагу мовця привертають сьогодні саме орфографічні словники онімної лексики, основні серед яких — словники топонімів й антропонімів з огляду на особливу, центральну, роль цих

власних назв в онімному просторі будь-якої мови. В українській ономастичній лексикографії власне онімних правописних словників небагато [1]. З-поміж орфографічних словників топонімів це — «Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники)» В.О. Горпинича (Горпинич, 2001) і певною мірою «Словник гідронімів України» (укладачі: І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, А.П. Непокупний, В.В. Німчук, Є.С. Отін, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко; СГУ), а також довідники адміністративно-територіального поділу України зі списками назв населених пунктів усіх областей. Останній із опублікованих таких довідників датований 2012 р. (АТУ). Перша із цих праць — «Словник географічних назв» — повною мірою не задовольняє запитів користувачів щодо правопису українських топонімів, оскільки в ній зафіксовано лише ойконіми, низка з яких викликає сьогодні запитання щодо відповідності нормам чинного правопису, наприклад: назва нп *Бровари* Київської обл. та ойконім *Броварі* на Тернопільщині, *Сєвєродонецьк* у Луганській обл. тощо. У другій — «Словнику гідронімів України» — наведено лише назви протічних водойм України — балок (мокрих), річок, потоків, потічків. А в «Словнику мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» за редакцією О.П. Карпенко (укладачі: І.М. Желєзняк, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш, О.С. Стрижак, В.П. Шульгач; СМГУ) подано назви протічних і непротічних водойм тільки із сімох регіонів України.

Якщо йдеться про покажчики адміністративно-територіального устрою України, то в останньому з них, опублікованому у 2012 р., уміщено чимало російськомовних кальок, які не відповідають нормам сучасної української мови, на зразок ойконімів *Надежда* на Полтавщині, *Побєда* на Донеччині, *Питомник* на Харківщині та ін. Крім цього, у наступні роки з'явилося багато перейменувань різних ідеологійних назв поселень відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (2015 р.; із змінами та доповненнями від 2018, 2019, 2022, 2023 рр.), тому для апарату Верховної Ради України сьогодні постає нагальна потреба підготувати нові покажчики адміністративно-територіального устрою України, у яких би було враховано відповідні зміни у вітчизняному ойконіміконі.

У сфері антропонімної лексики ситуація трохи краща, оскільки для потреб користувача наявні словники, де можна перевірити правопис і сучасних українських імен, і прізвищ. Написання українських імен допоможуть з'ясувати вже названі праці «Власні імена людей. Словник-довідник» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської та «Словник українських імен» І.І. Трійняка. У першій із них наприкінці подано навіть правописні довідники: «Особливості правопису власних імен» і «Правопис прізвищ».

[1] Не беремо до уваги орфографічних словників загальновживаної лексики, де з-поміж загальних назв наведено й деякі українські та іншомовні топоніми.

Друга цінна передусім тим, що, крім переліку офіційних форм імен, у ній наведено їхні народнорозмовні варіанти. Щоправда, у словнику І.І. Трійняка трапляються поодинокі правописні помилки, наприклад, імена *В'ячеслав* і *В'ячеслава* зафіксовано без апострофа (Трійняк, 2005, с. 77). Щодо правописних словників українських прізвищ, то серед них власне орфографічними можна назвати лише два — «Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини» Ю.М. Новикової (Новикова, 2007) і «Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)» (СП). Усі інші як усеукраїнські, так і регіональні словники прізвищ українців є насамперед словниками реєстрового типу, зрідка з елементами етимології. Серед перших — «Довідник українських прізвищ» і «Словник сучасних українських прізвищ» у 2 т. Ю.К. Редька (Редько, 1968: Редько, 2007). З-поміж других — низка словників прізвищ із різних регіонів України: «Словник прізвищ жителів Луганщини» у 2 т. К.Д. Глуховцевої, І.Д. Глуховцевої, В.В. Лєснової (СПЖЛ), «Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник)» В.О. Горпинича, Ю.Б. Бабій (Горпинич, Бабій, 2004), «Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник)» В.О. Горпинича, І.А. Корнієнко (Горпинич, Корнієнко, 2003), «Прізвища Правобережного Степу: Словник» В.О. Горпинича, Т.В. Тимченко (Горпинич, Тимченко, 2005), «Словник прізвищ північно-західної України і суміжних земель» Г.Л. Аркушина (Аркушин, 2013). Орфографічні словники українських прізвищ надзвичайно актуальні сьогодні, оскільки в сучасному українськомовному просторі (ЗМІ, офіційні документи) чимало прізвищ, у структурі яких наявні орфографічні помилки, наприклад: *Клімчук*, *Колєснік*, *Саліженко*, *Саліванчук* та ін. замість нормативних *Климчук* ‹ імені *Климко* або *Климець* ‹ *Клим*, *Колесник* ‹ *коле́сник* 'колісний майстер', *Салиженко* ‹ прізвиська *Салига*, *Саліванчук* ‹ імені *Саливон*.

Важливе значення для внормування власних назв, передусім топонімів, мають дериваційні словники, у яких визначають правильне творення і написання похідних від ойконімів назв жителів і прикметників. Щодо назв жителів, то у вітчизняних засобах масової інформації часто натрапляємо на паралельні форми назв мешканців того чи того нп, наприклад: *берегівчани* і *берегівці* ‹ *Берегове* (місто на Закарпатті), *іршавчани* та *іршавці* ‹ *Іршава* (місто на Закарпатті), *полтавчани* і *полтавці* ‹ *Полтава*, *рівняни* й *ровенці* ‹ *Рівне* (місто — обласний центр Ровенської обл.). Як слушно зазначають дослідники, відповідно до правил катойконімного словотворення і норм сучасної української літературної мови, має бути єдина усталена форма назви мешканців, що повинна ґрунтуватися насамперед на дериваційних правилах та історичній традиції (Піпаш, 2013, с. 124). Із цього приводу важливо зауважити, що катойконіми у слов'янських мовах формувалися на базі топонімів за допомогою різних афіксів. В українській та в інших східнослов'янських мовах — це суфікси ***-ан-***(*-и*) і ***-ц-***(*-і*) у формі множини (Горпинич, 2003, с. 14), в однині відповідно — ***-ан-ин*** і ***-ан-к-***(*-а*) та ***-ець***, ***-к-***(*-а*), наприклад: *кияни*: *киянин*, *киянка*; *полтавці*:

полтавець, *полтавка*. У зазначеному контексті закономірно постає запитання: який формант із указаних переважає у творенні катойконімів? У цьому разі, на мою думку, нам допоможе історія мови. Так, аналіз різних історичних джерел засвідчує, що деривати із суфіксом ***-ан-***(*-и*) / ***-ян-***(*-и*) охоплюють такі семантичні групи: 1) назви осіб за загальним найменуванням місць проживання: *древлѧне* ‹ *древа* (*дерева*), *полѧне* ‹ *поле*; 2) назви осіб за власними назвами місць проживання: *поморѧне* ‘жителі Помор’я’, *полочане* ‘мешканці на берегах р. Полота’; 3) назви осіб за їх належністю до конкретного віровчення: *ариѧне* ‘прихильники вчення Арія’, *адомане* ‘прихильники однієї з єресей, пов’язаних з ім’ям Адам’ (Білоусенко, 2012, с. 39). Отже, суфікс ***-ан-***(*-и*) [***-ан-ин***, ***-ан-к-***(*-а*)] первісно характеризував жителів певних територій, а не населених пунктів. Лише згодом він розширив свою семантику і став функціонувати і в назвах мешканців, похідних від того чи того ойконіма.

Упродовж становлення дериваційних моделей назв мешканців в українській мові провідним засобом катойконімного словотворення були суфікси ***-ц-***(*-і*) (мн.), ***-ець*** і ***-к-***(*-а*) (одн.), що й підтверджують пам’ятки, наприклад: *Болоховцы* ‹ нп *Болохов*, *Межибожцы* ‹ нп *Межибож*, *Чарнятинцы* ‹ нп *Чарнятин* (Молчановский, 1885, с. 102, 103). З огляду на це пріоритетними сьогодні треба вважати катойконіми на зразок *житомирці* (*житомирець*, *житомирка*), *ровенці* (*ровенець*, *ровенка*), *тернопільці* (*тернополець*, *тернопілька*). Можливе й функціонування паралельних катойконімних форм із суфіксом ***-ц-***(*-і*) [***-ець***, ***-к-***(*-а*)] й ***-ан-***(*-и*) / ***-ян-***(*-и*) [***-ан-ин***, ***-ан-к-***(*-а*), ***-ян-ин***, ***-ян-к-***(*-а*)], як-от: *львівці* ‹ іст. *львовьцѣ*, 1352 р. (ССУМ 1, 561) і сучасне *львів’яни*; *харківці* та *харків’яни* й ін., але тільки *очаківці*, *миколаївці*, *херсонці*; *лучани* та ін. З погляду норми важливо також уникати незакономірних форм назв мешканців із так званим суфіксом ***-ч-ан-***(*-и*) [***-ч-ан-ин***, ***-ч-ан-к-***(*-а*)], наприклад: *берегівчани* ‹ ойконіма *Берегове*, *уманчани* ‹ ойконіма *Умань*. Нормативними катойконімами в цьому разі є лише *берегівці* (*береговець*, *берегівка*) й *уманці* (*уманець*, *уманка*). Щодо складника ***-ч-*** у суфіксі ***-ч-ан-***(*-и*) (мн.), то він з’явився внаслідок перерозкладу основи ойконімів із кінцевими ***-к-***, ***-ц(ʼ)-***, до яких приєднався катойконімний суфікс ***-ан-***(*-и*) / ***-ян-***(*-и*) (Смольская, 2014, с. 89). Пор. відповідно закономірні деривати: *вінничани* ‹ *Вінниця*, *луганчани* ‹ *Луганськ* та ін. Такий словотвір підтверджують, зокрема, й історичні словоформи, наприклад: *ушичаны* ‹ *Ушица* (Молчановский, 1885, с. 80).

У сучасній вітчизняній ономастичній лексикографії наявні праці, де можна з’ясувати форми назв мешканців від тих чи тих ойконімів. Ідеться насамперед про роботи В.О. Горпинича: «Назви жителів в українській мові (Питання словотвору, слововживання та нормування)» (Горпинич, 1979), «Слов’янська ад’єктонімія і катойконімія» (Горпинич, 2003), «Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України» (Горпинич, 1994).

На особливу увагу заслуговують також словники відтопонімних прикметників, або ад’єктонімів, оскільки в мовленнєвій практиці часто виникають труднощі з утворенням похідного прикметника від того чи того

ойконіма. Як слушно зазначав В.О. Горпинич, вивчення словотвору прикметників в українській мові виявило в назвах сільських (селищних і міських. — *С.В.*) рад значну кількість штучно утворених прикметникових форм, які не відповідають закономірностям української мови і мовленнєвій практиці (Горпинич, 1994, с. 3-б). Це призвело до того, що в сучасному українськомовному просторі функціонують помилкові прикметникові форми на зразок *іваничівський* ‹ *Іваничі*, *локачинський* ‹ *Локачі*, *рівненський* ‹ *Рівне*, замість нормативних *іваницький*, *локацький*, *ровенський*. Дослідники неодноразово наголошували на неврегульованості питання творення відтопонімних прикметників в українській мові (Чучка, 1964, с. 39—40; Шульгач, 2001, с. 166—180; Горпинич, 2012, с. 109—127; Єфименко, 2023б, с. 75—77). Значною мірою це зумовлено тим, що від ідентичних за структурою ойконімів утворюють кілька відтопонімних прикметників, наприклад: *рівнянський*, *ровенський*, *рівенський* ‹ *Рівне* (Горпинич, 2001, с. 352), *червонянський*, *червонський*, *червоненський* ‹ *Червоне* (Горпинич, 2012, с. 109). Подекуди такі форми представлені і в єдиному на сьогодні нормативному словникові — «Словнику географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники)» В.О. Горпинича (Горпинич, 2001). Виправити таку ситуацію, на мою думку, допоможе докладне вивчення історичної традиції творення і вживання ад'єктонімів, адже відтопонімні прикметники функціонують у мові давно й відображені в численних пам'ятках, а також дослідження живих фактів діалектного мовлення, оскільки в них яскраво виявлені словотвірні моделі української мови (Горбачук, 1971, с. 215). А далі, урахувавши сучасну мовленнєву практику, можна буде випрацювати фахові рекомендації. І вже на їх основі укладати нові нормативні словники, які ґрунтуватимуться на виваженому лінгвістичному аналізі цієї проблеми.

Сучасна мовленнєва практика дедалі більше актуалізує проблему словників передавання українською мовою іншомовних топонімів. Українська ономастична лексикографія має чимало напрацювань у цій царині (Кара-Моско, Токарський, 1953; Білецький, 1962; РУСГН; ГН). Утім переважно це російсько-українські словники. Однак труднощі передавання іншомовних топонімів виникають і в процесі відтворення власних географічних назв також з інших мов, зокрема слов'янських — польської, чеської, словацької та ін. (див., наприклад, праці: Pakhomova, 2022; SUSO). Тому для розв'язання цієї проблеми потрібно розробити чіткі правила передавання іншомовних топонімів засобами фонетики та графіки української мови й відобразити їх в «Українському правописі».

Важливим на перспективу в сучасному українському соціумі буде й словник-довідник перейменованих назв поселень, у якому потрібно зафіксувати нові ойконіми, що прийшли на зміну як ідеологійним назвам російськоімперської доби чи радянського періоду на зразок таких, як *Павлоград* (Дніпропетровська обл.), *Катеринопіль* (Черкаська обл.), *Червоноград* (Львівська обл.) (згідно з постановою Верховної Ради України від 19 вересня 2024 р., міста *Катеринопіль* і *Червоноград* перейменовано відповідно на *Ка-*

линопіль і *Шептицький*) та ін., так і назвам із російськомовною структурою, як-от: *Восход* (селище в Донецькій обл.), *Ізлучисте* (село в Дніпропетровській обл.), *Южне* (місто в Одеській обл.; згідно з постановою Верховної Ради України від 9 жовтня 2024 р., місто *Южне* перейменовано на *Південне*) та чимало ін. (Вербич, 2019, с. 125), які з'явилися на топонімній карті України після 1946 р., коли було перейменовано низку історичних назв, що не відповідали ідеологійним принципам тодішньої влади. Інші назви поселень постали як новотвори того часу. Такі ойконіми не відповідають засадам українського топонімотворення та порушують лексичні й орфографічні норми сучасної української мови, а отже, потребують зміни відповідно до правил чинного українського правопису. Із цього приводу видається слушною думка М.В. Голомідової про те, що штучна номінація — це свідомий відступ від правил, а природна — це дотримання усталених, регулярних семантичних або дериваційних моделей (Голомидова, 1988, с. 32).

Отже, у сучасному українськомовному просторі функціонують різноманітні власні назви, які містять важливу мовну, історичну й соціальну інформацію. І для того щоб така інформація дійшла до користувача у вивіреній формі, ці власні назви треба систематизувати, фахово описати та кодифікувати. Сьогодні найкращою формою представлення онімів є словники власних назв — етимологічні, історико-етимологічні, нормативні, які можуть бути корисними як для фахівців, так і для загалу. Проте важливо пам'ятати, що кодифікації тих чи тих онімів у словниках, які орієнтуватимуть мовців на сприйняття наукової істини в з'ясуванні походження деяких власних назв, тлумаченні їхніх твірних основ, а також на нормативне творення, написання та вживання, має передувати докладне опрацювання і різноаспектне дослідження цих власних назв у колі науковців, а не аматорів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АТУ — Зайчук В.О., Скопненко Г.П. (ред.). (2012). *Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.)*. Київ: Парламентське видавництво.

ГН — Гнатюк І.С., Миронюк О.М., Самойлова І.А., Цимбалюк-Скопненко Т.В. (2014). Географічні назви / Географические названия. *Російсько-український словник: у 4 т.* Том 4 (с. 876—906). Київ: Знання.

ЕСЛГНПР — Стрижак О.С. (ред.). (1985). *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.* Київ: Наукова думка.

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* Том 1—6. Київ: Наукова думка.

РУСГН — Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Ленець К.В., Пустовіт Л.О. (1996). Російсько-український словник географічних назв. *Новий російсько-український словник-довідник: близько 65 тис. слів* (с. 649—682). Київ: Довіра.

СГУ — Желєзняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Непокупний А.П., Німчук В.В., Цілуйко К.К. (ред.) та ін. (1979). *Словник гідронімів України.* Київ: Наукова думка.

СМГУ — Желєзняк І.М., Карпенко О.П., Лучик В.В. та ін. (2004). *Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина.* Київ: Обереги.

СП — Бабич Н.Д., Колесник Н.С., Лук'янюк К.М. (ред.). (2002). *Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)*. Чернівці: Букрек.

СПЖЛ — Глуховцева К.Д., Глуховцева І.Я., Лєснова В.В. (2011). *Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т.* Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка.

ССУМ — Гринчишин Д.Г., Гумецька Л.Л., Керницький І.М. (1977—1978). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2 т.* Київ: Наукова думка.

SUSO — Pakhomova S.M., Džoganik J., Kuz H. (2022). *Slovensko-ukrajinský slovnik ojkoným / Словацько-український словник ойконімів*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин Г. (упоряд.). (2013). *Словник прізвищ північно-західної України і суміжних земель*. Луцьк: Вежа-Друк.

Белецкий А.А. (1972). *Лексикология и теория языкознания (ономастика)*. Киев: Изд-во Киевского ун-та.

Білецький А.О. (1962). Проект уніфікації передачі на письмі східнослов'янських географічних назв. *Друга Республіканська ономастична нарада: тези* (с. 206—208). Київ: Інститут мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР.

Білоусенко П., Самоєнко О. (2012). Назви осіб на -ани (-яни) в давньоруськоукраїнській мові XI—XIII ст. М. Федурко (ред.), *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць* (с. 37—42). Дрогобич.

Бучко Д., Котович В. (2017). *Походження назв населених пунктів Тернопільщини*. Дрогобич: Пóсвіт.

Вербич С.О. (2007). *Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник*. Київ: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ».

Вербич С.О. (2009). *Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник*. Луцьк: ВМА «Терен».

Вербич С.О. (2013). *Етимологічний словник басейну Нижнього Дністра. Етимологічний словник*. Луцьк: ВМА «Терен».

Вербич С.О. (2017). Лексикографічне опрацювання українського топонімікону: традиції та сучасність. П.Ю. Гриценко (гол. редкол.), *Українська лексикографія та лексикологія: проблеми, завдання: матеріали пленуму Наукової ради НАН України «Українська мова»* (с. 94—110). Київ: КММ.

Вербич С.О. (2019а). *Назви поселень Чернівеччини: історико-етимологічний словник*. Чернівці: Букрек.

Вербич С.О. (2019б). Сучасні ойконіми України з російськомовною структурою: нормативний аспект. Т.Ю. Ковалевська (гол. ред.), *Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць, 1*(26), 125—134.

Габорак М. (2010). *Гідронімія Івано-Франківщини: етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М. (2011). *Топонімія Галицької Гуцульщини: етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М. (2013). *Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій. Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М. (2014). *Назви населених пунктів Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М. (2015). *Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М.М. (2017). *Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М.М. (2019). *Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Габорак М.М. (2023). *Село на нашій Україні... (до 400-ліття першої письмової згадки про Текучу)* (с. 267—308). Івано-Франківськ: Нова Зоря.

Голомидова М.В. (1988). *Искуственная номинация в русской ономастике*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т.

Горбачук В.Т. (1971). Назви жителів за місцем мешкання або походження (на матеріалі говірок Вінниччини). Ф.Т. Жилко (ред.), *Праці XII Республіканської діалектологічної наради* (с. 215—221). Київ: Наукова думка.

Горпинич В.О. (1979). *Назви жителів в українській мові (Питання словотвору, слововживання та нормування)*. Київ: Вища школа.

Горпинич В.О. (1994). *Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України*. Том I—II. Кіровоград.

Горпинич В.О. (2001). *Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники)*. Київ: Довіра.

Горпинич В.О. (2003). *Слов'янська ад'єктонімія і катойконімія*. Дніпропетровськ: Пороги.

Горпинич В.О., Корнієнко І.А. (2003). *Прізвища Дніпровського Припоріжжя: словник*. Дніпропетровськ: Пороги.

Горпинич В.О., Бабій Ю.Б. (2004). Прізвища Середньої Наддніпрянщини: словник. *Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць, 20*. Дніпропетровськ.

Горпинич В.О., Тимченко Т.В. (2005). Прізвища Правобережного Степу: словник. *Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць, 22*. Дніпропетровськ.

Горпинич В.О. (2012). Проблеми нормування відтопонімних прикметників. *Нариси з пропріальної та апелятивної словотвірної дериватології* (с. 109—127). Дніпропетровськ: Нова ідеологія.

Єфименко І.В. (2023а). Матеріали до етимологічного словника прізвищ жителів України. С.О. Вербич (ред.), *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія, 8*(23), 22—57. Луцьк: ВМА «Терен».

Єфименко І.В. (2023б). Деякі зауваги до передавання власних назв в «Українському правописі» 2019 року. *Українська мова, 3*, 68—83. https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.068

Іваненко О.В. (2017). *Назви поселень Сумщини. Історико-етимологічний словник*. Київ: ТОВ «КММ».

Кара-Моско А.С., Токарський М.К. (1953). *Російсько-український словник географічних назв*. Київ: Радянська школа.

Карпенко Ю.О. (1964). *Топоніміка гірських районів Чернівецької області: конспект лекцій*. Чернівці: Чернівецький держ. ун-т.

Карпенко Ю.О. (1965а). *Топонімія східних районів Чернівецької області: конспект лекцій*. Чернівці: Чернівецький держ. ун-т.

Карпенко Ю.О. (1965б). *Топонімія центральних районів Чернівецької області: конспект лекцій*. Чернівці: Чернівецький держ. ун-т.

Карпенко Ю.О. (1975). *Топонімія північно-східної Одещини: конспект лекцій*. Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова.

Карпенко Ю.О. (уклад.). (1978). *Топонімія південно-східної Одещини: методичні вказівки*. Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова.

Карпенко Ю.О. (ред). (1981). *Гідронімія Нижнього Подністров'я*. Київ — Одеса: Вища школа.

Карпенко Ю.О. (2004). Вла́сні на́зви. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін., *Українська мова. Енциклопедія* (с. 83—84). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Лобода В.В. (1976). *Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя*. Київ: Вища школа.

Лукаш Г.П. (2003). Нотатки з теорії ономастики. *Вісник Житомирського державного ун-ту ім. І. Франка. Філологічні науки, 2*(100), 184—194.

Лучик В.В. (2014). *Етимологічний словник топонімів України*. Київ: ВЦ «Академія».

Малаш О. (2024). Право на ім'я: проблемні питання української неофіційної антропонімії у XXI столітті. *Мовознавство, 2*, 77—86.

Масенко Л.Т. (1979). *Гідронімія Східного Поділля*. Київ: Наукова думка.

Молчановский Н. (1885). *Очерк известий о Подольской земле до 1434 года*. Киев.
Наливайко М.Я. (2012). Матеріали до Словника прізвиськ жителів Львівщини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство), 16*, 377—382.
Наливайко М.Я. (2014). Сучасні прізвиська жителів Львівщини. *Слов'янський збірник, 18*, 75—83.
Наливайко М.Я. (2018). Матеріали до Словника прізвиськ жителів Львівщини 2. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія, 2*(70), 167—170.
Новикова Ю.М. (2007). *Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини*. Донецьк: Вебер (Донецька філія).
Отин Е.С. (2000). *Топонимия приазовских греков: Историко-этимологический словарь географических названий*. Донецк — Мариуполь.
Піпаш Ю. (2013). *Плекаймо слово рідне*. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші.
Пура Я.О. (1990). *Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини*. Том 1. Рівне.
Редько Ю.К. (1968). *Довідник українських прізвищ*. Київ: Радянська школа.
Редько Ю.К. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т*. Львів: НТШ.
Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. (2005). *Власні імена людей. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка.
Смольская А.К. (2014). Словообразование в славянских языках (конспект лекций спецкурса). Є.М. Черноіваненко (ред.), *«Людиною бути — це мистецтво»: зб. пам. д. філол. наук, проф. А.К. Смольської* (с. 84—124). Одеса.
Торчинська Н.М., Торчинський М.М. (2008). *Словник власних географічних назв Хмельницької області*. Хмельницький: Авіст.
Трійняк І.І. (2005). *Словник українських імен*. Київ: Довіра.
Фаріон І.Д. (2001). *Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником)*. Львів: Літопис.
Худаш М.Л., Демчук М.О. (1991). *Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)*. Київ: Наукова думка.
Худаш М.Л. (1995). *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен*. Київ: Наукова думка.
Худаш М.Л. (2004). *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів)*. Львів.
Худаш М.Л. (2006). *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення)*. Львів.
Чучка П.П. (2005). *Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник*. Львів: Світ.
Чучка П.П. (2011). *Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*. Ужгород: Ліра.
Шульгач В.П. (1998). *Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)*. Київ.
Шульгач В.П. (2001). *Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник*. Київ: Кий.
Шульгач В.П. (2008). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. I. Київ: Довіра.
Шульгач В.П. (2015). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. II. Київ.
Шульгач В.П. (2016). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. III. Київ.
Шульгач В.П. (2017). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. IV. Київ.
Шульгач В.П. (2018). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. V. Київ.
Шульгач В.П. (2019). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. VI. Київ.
Шульгач В.П. (2022). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. VII. Київ.
Шульгач В.П. (2023). *Нариси з праслов'янської антропонімії*. Ч. VIII. Київ.
Янко М.П. (1998). *Топонімічний словник України: словник-довідник*. Київ: Знання.
Яцій В.О. (2015). *Ойконімія Івано-Франківської області: історико-етимологічний словник*. Київ: Наукова думка.

Pakhomova S. (Ed.). (2022). *Transformácia a transpozicia onomastických kategórii v slovanských jazykach*. Prešov.

Статтю отримано 15.10.2024

LEGEND

АТУ — Zaichuk, V.O., & Skopnenko, H.P. (Eds.). (2012). *Ukraine: Administrative and territorial organization (as of January 1, 2012)*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo (in Ukrainian).

ГН — Hnatiuk, I.S., Myroniuk, O.M., Samoilova, I.A., & Tsymbaliuk-Skopnenko, T.V. (Ed.). (2014). *Geographical names. Russian-Ukrainian dictionary: in 4 vols*. Vol. 4 (pp. 876—906). Kyiv: Znannia (in Russian, in Ukrainian).

ЕСЛГНПР — Stryzhak, O.S. (Ed.). (1985). *Etymological dictionary of historical geographical names of Southern Russia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

ЕСУМ — Melnychuk, O.S. (Ed.). (1982—2012). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols*. Vols. 1—6. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

РУСГН — Yermolenko, S.Ya., Yermolenko, V.I., Lenets, K.V., & Pustovit, L.O. (Ed.) (1996). Russian-Ukrainian dictionary of geographical names. *New Russian-Ukrainian reference dictionary: about 65,000 words* (pp. 649—682). Kyiv: Dovira (in Russian, in Ukrainian).

СГУ — Zheliezniak, I.M., Korepanova, A.P., Masenko, L.T., Nepokupnyi, A.P., Nimchuk, V.V., Tsiluiko, K.K. (Ed.), et al. (1979). *Dictionary of hydronyms of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

СМГУ — Zheliezniak, I.M., Karpenko, O.P., & Luchyk, V.V. et al. (2004). *Dictionary of microhydronyms of Ukraine. Volyn, Zhytomyr Region, Zaporizhzhia, Kyiv Region, Kirovohrad Region, Poltava Region, Cherkasy Region*. Kyiv: Oberehy (in Ukrainian).

СП — Babych, N.D., Kolesnyk, N.S., & Lukianiuk, K.M. (Ed.). (2002). *Dictionary of surnames: practical word-changing and orthographic (based on material from Chernivtsi region)*. Chernivtsi: Bukrek (in Ukrainian).

СПЖЛ — Hlukhovtseva, K.D., Hlukhovtseva, I.Ya., & Liesnova, V.V. (Ed.). (2011). *Dictionary of surnames of residents of the Luhansk region: in 2 vols*. Luhansk: LNU im. Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).

ССУМ — Hrynchyshyn, D.H., Humetska, L.L. (Ed.), & Kernytskyi, I.M. (1977—1978). *Dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV—XV centuries: in 2 vols*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

SUSO — Pakhomova, S.M., Džoganik, J., & Kuz, H. (2022). *Slovensko-ukrajinský slovnik ojkoným / Словацько-український словник ойконімів*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta (in Slovak, in Ukrainian).

REFERENCES

Arkushyn, H. (Ed.). (2013). *Dictionary of surnames of northwestern Ukraine and neighboring lands*. Lutzk: Vezha-Druk (in Ukrainian).

Beleckij, A.A. (1972). *Lexicology and theory of linguistics (onomastics)*. Kiev: Izd-vo Kievskogo un-ta (in Russian).

Biletskyi, A.O. (1962). The project of the unification of the written transmission of East Slavic geographical names. *Second Republican onomastic meeting: theses* (pp. 206—208). Kyiv: Instytut movoznavstva im. O. Potebni AN URSR (in Ukrainian).

Bilousenko, P., & Samoienko, O. (2012). Names of persons with -any (-yany) in the ancient Russian-Ukrainian language of the 11th—13th centuries. M. Fedurko (Ed.), *The native word in the ethnocultural dimension: coll. of science works* (pp. 37—42). Drohobych (in Ukrainian).

Buchko, D., & Kotovych, V. (2017). *The origin of the names of settlements in the Ternopil region*. Drohobych: Pysvit (in Ukrainian).

Chuchka, P.P. (2005). *Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and etymological dictionary*. Lviv: Svit (in Ukrainian).

Chuchka, P.P. (2011). *Slavic personal names of Ukrainians: historical and etymological dictionary*. Uzhhorod: Lira (in Ukrainian).

Farion, I.D. (2001). *Ukrainian surnames of the Carpathian Lviv Oblast at the end of the 18th — beginning of the 19th century (with an etymological dictionary)*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).

Haborak, M. (2010). *Hydronymy of Ivano-Frankivsk region: etymological dictionary-reference*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M. (2011). *Toponymy of the Galician Hutsul region: etymological dictionary-reference*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M. (2013). *Toponymy of Pokuttia and some adjacent territories. Etymological dictionary-reference*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M. (2014). *Names of settlements in Ivano-Frankivsk region. Etymological dictionary-reference*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M. (2015). *Names of mountains and valleys of Ivano-Frankivsk region. Etymological dictionary-reference*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M.M. (2017). *Surnames of the modern Hutsul Region (based on material from the Kosiv district). Etymological dictionary*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M.M. (2019). *Surnames of the Galician Hutsul region. Etymological dictionary*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Haborak, M.M. (2023). *A village in our Ukraine... (to the 400th anniversary of the first written mention of Tekucha)* (pp. 267—308). Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Holomidova, M.V. (1988). *Artificial nomination in Russian onomastics*. Yekaterinburg: Ural. hos. ped. un-t (in Russian).

Horbachuk, V.T. (1971). Names of residents by place of residence or origin (based on the sayings of Vinnytsia). F.T. Zhylko (Ed.), *Proceedings of the 12th Republican Dialectological Meeting* (pp. 215—221). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Horpynych, V.O. (1979). *Names of residents in the Ukrainian language (Issues of word formation, word usage and standardization)*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Horpynych, V.O. (1994). *Dictionary of toponymic adjectives and names of residents of Ukraine*. Vols. I—II. Kirovohrad (in Ukrainian).

Horpynych, V.O. (2001). *Dictionary of geographic names of Ukraine (toponyms and toponymic adjectives)*. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

Horpynych, V.O. (2003). *Slavic adektonymy and katoikonymy*. Dnipropetrovsk: Porohy (in Ukrainian).

Horpynych, V.O., & Korniienko, I.A. (2003). *Surnames of the Dnipro region: dictionary*. Dnipropetrovsk: Porohy (in Ukrainian).

Horpynych, V.O., & Babii, Yu.B. (2004). Surnames of the Central Dnipro region: a dictionary. *Onomastics and appellatives: coll. of science works, 20*. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Horpynych, V.O., & Tymchenko, T.V. (2005). Surnames of the Right Bank Steppe: a dictionary. *Onomastics and appellatives: coll. of science works, 22*. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Horpynych, V.O. (2012). Problems of norming otonymic adjectives. *Essays on proper and appellative word-formative derivation* (pp. 109—127). Dnipropetrovsk: Nova ideolohiia (in Ukrainian).

Ivanenko, O.V. (2017). *Names of settlements of Sumy Oblast. Historical and etymological dictionary*. Kyiv: TOV "KMM" (in Ukrainian).

Kara-Mosko, A.S., & Tokarskyi, M.K. (1953). *Russian-Ukrainian dictionary of geographical names*. Kyiv: Radianska shkola (in Russian, in Ukrainian).

Karpenko, Yu.O. (1964). *Toponymy of mountainous regions of Chernivtsi region: lecture notes*. Chernivtsi: Chernivetskyi derzh. un-t (in Ukrainian).

Karpenko, Yu.O. (1965a). *Toponymy of eastern districts of Chernivtsi region: lecture notes.* Chernivtsi: Chernivetskyi derzh. un-t (in Ukrainian).
Karpenko, Yu.O. (1965b). *Toponymy of central districts of Chernivtsi region: lecture notes.* Chernivtsi: Chernivetskyi derzh. un-t (in Ukrainian).
Karpenko, Yu.O. (1975). *Toponymy of north-eastern Odesa: lecture notes.* Odesa: Odeskyi derzh. un-t im. I.I. Mechnykova (in Ukrainian).
Karpenko, Yu.O. (Ed.). (1978). *Toponymy of southeastern Odesa: methodical guidelines.* Odesa: Odeskyi derzh. un-t im. I.I. Mechnykova (in Ukrainian).
Karpenko, Yu.O. (Ed.). (1981). *Hydronymy of Lower Transnistria.* Kyiv — Odesa: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
Karpenko, Yu.O. (2004). Proper names. V.M. Rusanivskyi, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (pp. 83—84). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
Khudash, M.L., & Demchuk, M.O. (1991). *The origin of Ukrainian Carpathian and Pricarpathian names of settlements (vidanthroponymic formations).* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Khudash, M.L. (1995). *Ukrainian Carpathian and Pricarpathian names of settlements: formation from Slavic autochthonous composite abbreviated personal proper names.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Khudash, M.L. (2004). *Ukrainian Carpathian and Pricarpathian names of settlements (formation from appellative anthroponyms).* Lviv (in Ukrainian).
Khudash, M.L. (2006). *Ukrainian Carpathian and Carpathian names of settlements (appellative formations).* Lviv (in Ukrainian).
Loboda, V.V. (1976). *Toponymy of the Dnipro-Buza confluence.* Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
Luchyk, V.V. (2014). *Etymological dictionary of toponyms of Ukraine.* Kyiv: VTs "Akademiia" (in Ukrainian).
Lukash, H.P. (2003). Notes on the theory of onomastics. *Bulletin of the Zhytomyr State University named after I. Franko. Philological sciences, 2*(100), 184—194 (in Ukrainian).
Malash, O. (2024). The right to a name: problematic issues of Ukrainian unofficial anthroponymy in the 21st century. *Movoznavstvo, 2*, 77—86 (in Ukrainian).
Masenko, L.T. (1979). *Hydronimia of Eastern Podillia.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Molchanovskii, N. (1885). *Essay on news about the Podolsk land before 1434.* Kiev (in Russian).
Nalyvaiko, M.Ya. (2012). Materials for the Dictionary of Nicknames of Lviv Oblast residents. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynskyi. Series: Philology (linguistics), 16*, 377—382 (in Ukrainian).
Nalyvaiko, M.Ya. (2014). Modern nicknames of residents of Lviv Oblast. *Slavic collection, 18*, 75—83 (in Ukrainian).
Nalyvaiko, M.Ya. (2018). Materials for the Dictionary of Nicknames of the Residents of Lviv Oblast 2. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academ". Series: Philology, 2*(70), 167—170 (in Ukrainian).
Novykova, Yu.M. (2007). *Practical word-change and spelling dictionary of surnames of Central and Eastern Donetsk region.* Donetsk: Veber (Donetska filiia) (in Ukrainian).
Otin, E.S. (2000). *Toponymy of the Azov Greeks: Historical and Etymological Dictionary of Geographical Names.* Donetsk — Mariupol (in Russian).
Pakhomova, S. (Ed.). (2022). *Transformácia a transpozicia onomastických kategórii v slovanských jazykach.* Prešov (in Slovak).
Pipash, Yu. (2013). *Let's cherish the native word.* Uzhhorod: Vyd-vo O. Harkushi (in Ukrainian).
Pura, Ya.O. (1990). *The origin of the names of territorial micro-objects of the Rivne region.* Vol. 1. Rivne (in Ukrainian).
Redko, Yu.K. (1968). *Directory of Ukrainian surnames.* Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).
Redko, Yu.K. (2007). *Dictionary of modern Ukrainian surnames: in 2 vols.* Lviv: NTSh (in Ukrainian).

Shulhach, V.P. (1998). *Proto-Slavic hydronymic fund (fragment of reconstruction)*. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2001). *Oikonymy of Volyn: Etymological dictionary-reference*. Kyiv: Kyy (in Ukrainan).
Shulhach, V.P. (2008). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. I. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2015). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. II. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2016). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. III. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2017). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. IV. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2018). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. V. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2019). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. VI. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2022). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. VII. Kyiv (in Ukrainian).
Shulhach, V.P. (2023). *Essays on Proto-Slavic anthroponymy*. Vol. VIII. Kyiv (in Ukrainian).
Skrypnyk, L.H., & Dziatkivska, N.P. (2005). *Proper names of people. Dictionary-reference*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Smolskaya, A.K. (2014). Word formation in Slavic languages (lecture notes for a special course). E.M. Chernoivanenko (Ed.), *"Being human is an art": coll. memorial d. philol. Sciences, Prof. A.K. Smolska* (pp. 84—124). Odesa (in Russian).
Torchynska, N.M., & Torchynskyi, M.M. (2008). *Dictionary of proper geographical names of Khmelnytskyi region*. Khmelnytskyi: Avist (in Ukrainian).
Triiniak, I.I. (2005). *Dictionary of Ukrainian names*. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2007). *Hydronymy of the Upper Dniester basin. Etymological dictionary-reference*. Kyiv: Univ. vyd-vo PULSARY (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2009). *Hydronymy of the Middle Dniester basin. Etymological dictionary*. Lutzk: VMA "Teren" (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2013). *Etymological dictionary of the Lower Dniester basin. Etymological dictionary*. Lutzk: VMA "Teren" (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2017). Lexicographic study of the Ukrainian toponymicon: traditions and modernity. P. Hrytsenko (Ed.), *Ukrainian lexicography and lexicology: problems, tasks: materials of the plenum of the Scientific Council of the National Academy of Sciences of Ukraine "Ukrainian language"* (pp. 94—110). Kyiv: KMM (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2019a). *Names of settlements of Chernivtsi region: historical and etymological dictionary*. Chernivtsi: Bukrek (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2019b). Modern oikonyms of Ukraine with a Russian-language structure: normative aspect. T.Yu. Kovalevska (Ed.), *Notes from Ukrainian linguistics: coll. of science works, 1*(26), 125—134 (in Ukrainian).
Yanko, M.P. (1998). *Toponymic dictionary of Ukraine: reference dictionary*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
Yatsii, V.O. (2015). *Oikonymy of Ivano-Frankivsk region: historical and etymological dictionary*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Yefymenko, I.V. (2023a). Materials for the etymological dictionary of surnames of residents of Ukraine. S.O. Verbych (Ed.), *Notice of the Ukrainian Onomastic Commission. New series, 8*(23), 22—57. Lutzk: VMA "Teren" (in Ukrainian).
Yefymenko, I.V. (2023b). Some remarks on the transfer of proper names in "Ukrainian orthography" of 2019. *Ukrainian language, 3*, 68—83. https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.068 (in Ukrainian).

Received 15.10.2024

Sviatoslav Verbych, Doctor of Sciences in Philology,
Senior Researcher, Leading Researcher in the Department
of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sviatoverb@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-4671-1898

PROPER NAMES IN THE MODERN LANGUAGE SPACE OF UKRAINE: FUNCTIONING, RESEARCH, CODIFICATION

The article analyzes modern Ukrainian onomastic lexicography, in particular etymological, reference and translation dictionaries of onyms. The main attention is paid to two main types of onymic dictionaries — **etymological** and **normative**. Modern etymological dictionaries of oikonyms, hydronyms and anthroponyms (primarily proper personal names and surnames) are characterized. It is specially noted: 1) priority is given to historical and etymological dictionaries of oikonyms. They provide, first of all, the historical forms of a certain settlement name; a structural-semantic and etymological analysis is offered on the basis of the analysis and establishment of the historically primary name; 2) it is important to prepare and compile the «Etymological dictionary of surnames of residents of Ukraine». The author describes the features of normative dictionaries of onims that satisfy users' requests for writing, creation, declension of a wide variety of proper names, reproduction of foreign onims in Ukrainian. These are orthographic, grammatical, word-formation dictionaries, dictionaries of the transfer of foreign onyms in the Ukrainian language. Emphasis is placed on the importance of orthographic dictionaries of anthroponyms (primarily surnames) and toponyms (primarily oikonyms) for modern speech practice, as well as derivational dictionaries of names of inhabitants of settlements and toponymic adjectives. There are many deviations from the norm in this area of functioning of proper names and derivative formations. The prospects of compiling a dictionary-handbook of the renamed names of settlements, which is important for modern Ukrainian society, are outlined.

***Keywords**: proper names, dictionaries of onyms, etymological dictionaries of onyms, normative dictionaries of onyms, katoikonyms, ononymous adjectives, codification of onyms.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.066
УДК 811.161.2'342.2'373.46

О.В. БАС-КОНОНЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту філології Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульв. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
E-mail: baskon@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-1329-8785

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (АРТИКУЛЯЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

У статті досліджено окремі проблеми української фонетичної термінології, пов'язані з хибними або поверховими уявленнями про загальні процеси й механізми породження мовлення. Звернуто увагу на важливість базової анатомо-фізіологічної інформації для визначення артикуляційних характеристик звукових одиниць мови. Наголошено, що правильне орієнтування в будові мовного апарату, у роботі мовних органів забезпечує максимально чіткий і однозначний опис усіх структурних елементів і явищ фонетичного рівня української мови. Указано на обов'язковість використання коректної фонетичної термінології в дотичних галузях знань, зокрема в логопедії.

***Ключові слова**: українська мова, фонетична термінологія, експериментальна фонетика, мовний апарат, артикуляція, логопедія.*

У нинішній надважкий воєнний час українці страшною ціною мусять доводити собі і всьому світові власне право на існування в незалежній державі. Суспільство нарешті почало розуміти роль державної мови як важливого чинника національної безпеки. Багато людей свідомо відмовляються від спілкування російською і переходять на українську. Освітяни організовують курси для охочих вивчати мову чи вдосконалювати мовні навички. Беруться до роботи й далекі від лінгвістики ентузіасти, використовуючи для цього різні канали поширення єдино правильної, на їхню думку, інформації про українську мову, її історію, граматику, правопис і, звичайно ж, правильну вимову.

Цитування: Бас-Кононенко О.В. (2024). Проблеми української фонетичної термінології (артикуляційний аспект). *Українська мова, 4*(92), 66—78. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.066

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Усна форма мовлення — це звукове «обличчя» мови, тому важливо, щоб інформація про вимовні норми літературної мови була не лише доступною для загалу, але й правильною, науково обґрунтованою.

Фонетика, як і будь-яка інша галузь мовознавства, має власну метамову, терміни якої вможливлюють максимально чіткий і однозначний опис усіх структурних елементів і явищ відповідного рівня мовної системи, а також різноманітних трансформацій, які відбуваються з ними в мовленні. Однак фонетика як розділ мовознавства особлива тим, що, крім загальнонаукових і власне лінгвістичних термінів, має спеціальну базову лексику, органічно й об'єктивно пов'язану з поняттями дотичних наук — біології (анатомії і фізіології людини) та фізики (акустики). Забезпечити наукову коректність фонетичної термінології допомагає експериментальна фонетика, яка за допомогою артикуляційних і акустичних прийомів дослідження виявляє об'єктивну матеріальну природу мовних звуків.

У науковій, навчально-методичній, науково-популярній літературі, на жаль, непоодинокими є вживання невдалих чи помилкових фонетичних термінів, описів артикуляційно-акустичних характеристик мовних звуків. І це дивно, адже в науковому обігу достатньо праць із теоретичної та експериментальної фонетики. У мовознавчих колах добре відомі прізвища видатних фонетистів XX ст. — Г.Ф. Шила, М.Ф. Наконечного, М.А. Жовтобрюха, П.П. Коструби, Н.І. Тоцької, Л.І. Прокопової, Л.Г. Скалозуб, В.С. Перебийніс, П.С. Вовк та інших. Зокрема, в експериментально-фонетичних дослідженнях Н.І. Тоцької (Білодід, 1969; Тоцька, 1973; Тоцька, 1981), Л.І. Прокопової (Прокопова, 1958; Білодід, 1969) докладно та ґрунтовно описано артикуляційно-акустичні характеристики українського вокалізму й консонантизму.

У лабораторії експериментальної фонетики (ЛЕФ) Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, якій цьогоріч виповнилося 80 років, інструментальні дослідження тривають і нині. Зокрема, у межах спецкурсу «Експериментальна фонетика» студенти спеціалізації «українська мова в прикладних аспектах» проводять експериментальні дослідження звукових сегментів українського мовлення, застосовуючи артикуляційні (пряме палатографування) та акустичні (осцило- та спектрографування) прийоми, що дає змогу поповнювати фонди лабораторії новими матеріалами для уточнення і поглиблення об'єктивної фонетичної інформації [1].

Чому ж тоді в різних джерелах трапляються прикрі помилки? Очевидно, це зумовлено кількома чинниками, одним з яких є оманлива впевненість більшости мовців у тому, що, маючи мовний апарат і щоденно використовуючи його для говоріння, ми добре знаємо і його будову, і те, як

[1] Фотопалатограми сегментів українського мовлення, створені в лабораторії експериментальної фонетики ННІФ КНУ імені Тараса Шевченка протягом 2000—2010 років, стали основою та початком укладання альбому палатограм (Вовк, 2007; Бас-Кононенко, 2013). Деякі матеріали ввійшли до кафедрального підручника для студентів-філологів (Мойсієнко, 2013).

працюють його органи для творення звуків. Однак покладання лише на власне мовне чуття не завжди приводить до правильних висновків. Таке, на жаль, трапляється і в мовознавчій галузі.

Зосередившись на артикуляційному аспекті, який у фонетичній галузі завжди був і досі є провідним та універсальним щодо виявлення типологійних ознак звукових одиниць, уважаємо за доцільне нагадати базову інформацію про анатомо-фізіологічні передумови творення звуків мови/мовлення. Насамперед звернімо увагу на широке і вузьке розуміння процесів мовленнєвої діяльности людини.

Комплексний підхід до аналізу механізмів породження мовлення передбачає розуміння того, що звукотворення (у широкому значенні) — це злагоджений, доведений до автоматизму процес, у якому беруть участь різні системи та органи людського організму. Це зокрема:

• центральна нервова система з відповідними відділами кори головного мозку — зона Брока і зона Верніке (Блум, 1988, с. 180—181), — яка загалом керує всіма діями, спрямованими на творення окремих мовних звуків чи їх послідовностей;

• дихальна система (власне дихальний тракт — легені, бронхи, трахея, гортань, глоткова, ротова й носова порожнини), що постачає потік видихуваного повітря — матеріальну основу формування звукової хвилі;

• верхня частина травної системи (ротова і глоткова порожнини), органи якої у процесі еволюції пристосовані людиною для виконання конкретних дій під час творення звуків мови;

• окремі частини й органи опорно-рухової системи (діафрагма й міжреберні м’язи, що забезпечують процес дихання; гортанні м’язи і хрящі, завдяки яким утворюється голос; нижня щелепа, під’язикова кістка, м’язи шийного відділу й лицьові, а також м’язові, кісткові та хрящові органи ротової і глоткової порожнин, які, комплексно взаємодіючи, відповідають за артикуляцію конкретних звуків).

У вужчому розумінні механізми породження мовлення пов’язують із роботою тієї частини звукотвірного тракту, що її традиційно називають мовним апаратом. Це система порожнин і органів, розташованих у шийному і головному відділах людського організму. Саме тут відбувається артикуляція: долаючи цей відрізок шляху, потік видихуваного повітря в гортані трансформується у звукову хвилю і в надгортанних порожнинах набуває остаточного тембрального забарвлення, виходячи назовні вже як звук мовлення. Отже, власне мовний апарат — це гортань із голосовими зв’язками як голосотвірний орган і надгортанні порожнини (глоткова, ротова, носова), які сукупно виконують роль резонатора, остаточно формуючи звуки мови. Артикуляція як окремих звуків, так і цілих звукових комплексів є наслідком злагоджених дій активних і пасивних мовних органів — тих органів ротової, глоткової порожнин і гортані, що беруть безпосередню участь у звукотворенні.

Відповідно активними мовними органами є губи, язик, м’яке піднебіння з увулою, стінка глотки, голосові зв’язки. Опосередковано активним

мовним органом можна вважати і нижню щелепу, яка рухами вгору-вниз забезпечує потрібні для голосних і приголосних звуків резонаторні об'єми ротової порожнини. До пасивних мовних органів належать зуби, альвеоли (у фонетиці так називають внутрішній горбкуватий валик ясен за верхніми різцями) та тверде піднебіння. Особливе звучання кожного голосного чи приголосного звука є результатом різноманітної взаємодії артикуляторів, коли активні мовні органи наближаються до пасивних або змикаються з ними, створюючи потрібні конфігурації резонансного простору для голосних чи формуючи шумотвірні фокуси для приголосних. Інколи роль пасивного мовного органа виконує якийсь з активних: наприклад під час артикуляції приголосних **[ґ, к, х]** взаємодіють язик (задня частина його спинки) і м'яке піднебіння. Обидва ці органи традиційно називають активними. Однак активну роль виконує саме язик, відсуваючись назад і піднімаючись до м'якого піднебіння. Останнє ж, хоч і має здатність рухатися, у цьому разі залишається нерухомим, оскільки слугує природним бар'єром, який у потрібному місці локалізує активність язика. Тому в загальній класифікації ознаку місця творення приголосних **[ґ, к, х]** характеризують так: за активним мовним органом — задньоязикові, за пасивним — задньопіднебінні (велярні, велум палатум — м'яке піднебіння). Таку саму ситуацію спостерігаємо у творенні білабіального **[w]**, де значно більшу активність виявляє нижня губа, а верхня виконує роль пасивного мовного органа.

Найтиповішими причинами появи термінологічних невідповідностей та помилок є хибні або поверхові уявлення про загальні процеси й механізми породження мовлення, неправильне орієнтування в будові власне мовного апарату.

Звернімося, наприклад, до викладу інформації про мовний апарат в одному із сучасних посібників для студентів-філологів:

«Усі органи апарату мовлення поділяють на активні й пасивні. Активні органи є рухомими: ***легені****, голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик, губи, нижня щелепа. Пасивні органи автономно переміщуватись не здатні: нижні та верхні зуби, тверде піднебіння й альвеоли (тверді* ***пухирці*** *у тих місцях, де знаходяться корені зубів)... До пасивних відносять і ті рухомі органи, котрі при вимові звуків ніяких автономних переміщень не здійснюють* ***(щоки)****»* (Бондар, 2006, с. 12) (виокремлення наше. — *О.Б.-К.*).

У наведеному фрагменті помітне нерозрізнення мовних органів (активних, пасивних) і органів не мовних (у процитованому уривку такими є *легені*, які тут помилково зараховано до активних мовних органів, і *щоки* — до пасивних). Недоречно вжито й слово *пухирці* для тлумачення терміна *альвеоли*. Ця термінологічна невідповідність, очевидно, спричинена багатозначністю: у легенях також є альвеоли і це справді пухирці, у яких під час дихання відбувається газообмін.

На помилкові твердження натрапляємо й у науково-популярних виданнях:

«Коли голосний звук виходить з нашого мовленнєвого апарату (так для солідності можна називати ***горло*** *в особливо відповідальні моменти), він не*

наштовхується на жодну перешкоду» (Дубчак, с. 31) (тут і далі виокремлення наше. — *О.Б.-К.*).

«Мовні органи можуть бути активними (рухаються) і пасивними (не рухаються), і саме активність визначає тип приголосного звука. Словом, в українській мові основних активних органів небагато: губи, язик і ***гортань (глотка)****»* (там само, с. 97).

Популяризувати лінгвістику можна і треба, але чи варто аж так спрощувати, щоб мовний апарат називати горлом, а гортань ототожнювати із глоткою? Цитована книжка написана талановито, дотепно, і тому дуже прикро, що мимоволі вводить читача в оману.

На жаль, через недостатню увагу авторів до базової фонетичної інформації хибні пояснення потрапляють і в дотичні до фонетики галузі знань, наприклад у логопедію, зокрема в методичні рекомендації і вправи для корекції вимови звуків. Це стосується вже безпосередньо артикуляційних характеристик голосних і приголосних в описах роботи мовних органів: форм язика і його локалізації в ротовій порожнині, рухів губ, нижньої щелепи та ін.

Ось декілька фрагментів із логопедичного сайту (Логопед#Дія):

«Звук [в]: ***верхні зуби змикаються з нижньою губою****, утворюючи вузьку щілину; язик* ***спокійно лежить біля нижніх зубів****; м'яке піднебіння підняте і закриває прохід у носову порожнину; голосові зв'язки вібрують»* (тут і далі виокремлення наше. — *О.Б.-К.*).

У цьому описі схарактеризовано артикуляцію губно-зубного, а тому шумного дзвінкого звука **[v]**, типового для російської мови в парі «дзвінкий **[в]** — глухий **[ф]**». Характерний шум, що домінує над голосом, виникає внаслідок протискання видихуваного повітря крізь вузьку плоску щілину між розтягнутою на боки нижньою губою і верхніми різцями. Натомість український **[w]** зовсім інакший: це білабіальний (губно-губний) звук, його шумотвірна щілина має не плоску, а овальну форму, тому і шуму в ньому значно менше, ніж у **[v]**, отже, голос переважає над шумом, і тому цей приголосний сонорний [2]. Крім того, під час творення губних приголосних язик ніколи не «лежить спокійно біля нижніх зубів»: він відтягнутий углиб ротової порожнини і задньою частиною спинки піднімається до м'якого піднебіння. Така особливість є типовою для всіх губних звуків української мови і свідчить про їхню веляризованість: наявність задньопіднебінного фокуса доведено, зокрема, на матеріалі палатограм у дисертації, виконаній у нашій лабораторії експериментальної фонетики (Касьянова, 2021).

Наступні два описи з логопедичного сайту стосуються артикуляції українських шиплячих приголосних **[ч]** і **[д͡ж]** (Логопед#Дія):

«Звук [ч]: губи трохи витягнуті вперед; зуби злегка розкриті; ***кінчик язика торкається нижніх зубів, а передня частина язика вигнута і піднімається до альвеол і твердого піднебіння****, утворюючи зімкнення, яке переходить в*

[2] Тут і далі йдеться про **основні** алофони, які репрезентують відповідні фонеми в максимально незалежних умовах.

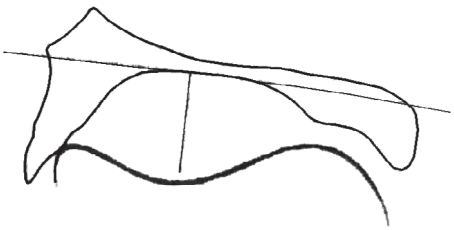

Рис. 1. Кінорентгеносхема (КР-схема) твердих шиплячих приголосних

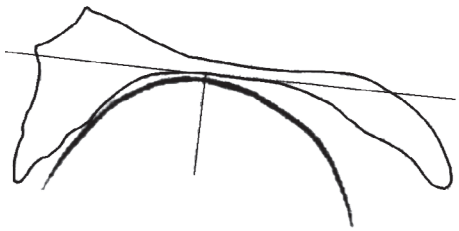

Рис. 2. КР-схема м'яких приголосних

щілину; бічні краї язика притиснуті до верхніх кутніх зубів; м'яке піднебіння закриває прохід в носову порожнину; голосові зв'язки не вібрують».

Якщо зімітувати описаний стан мовних органів і, зокрема, форму язикового тіла, то отримаємо не український **[ч]** — твердий двофокусний звук, твердість якого забезпечує ввігнута спинка язика з першим фокусом альвеолярним — кінчик язика торкається альвеол, і другим велярним — задня частина спинки язика наближається до м'якого піднебіння (рис. 1), а м'який однофокусний звук **[ч']** з опуклою спинкою язика й опущеним до нижніх різців кінчиком (рис. 2) — типовий, знову ж таки, для російської мови. На жаль, через тривалий вплив останньої такий м'який **[ч']** широко паразитує в мовленні багатьох українців.

«Звукосполучення [дж]: губи трохи витягнуті вперед; зуби злегка розкриті; ***кінчик язика торкається нижніх зубів, а передня частина язика вигнута і піднімається до альвеол і твердого піднебіння****, утворюючи зімкнення, яке переходить в щілину; бічні краї язика притиснуті до верхніх кутніх зубів; м'яке піднебіння закриває прохід в носову порожнину; голосові зв'язки вібрують»* (там само).

Як бачимо, логопедам африкату **[д͡ж]** пропонують уважати звукосполученням (очевидно, через відсутність в українській абетці відповідної літери). Насправді це хибне уявлення, адже **[д͡ж]** — такий само цілісний звук, як і **[ч]**. Щодо роботи мовних органів, то наведений опис також неправильний, оскільки дублює попередній (з опуклою спинкою язика), а тому безпідставно налаштовує вимову власне твердого приголосного на м'якість.

*«****Звук [г]: губи і зуби набувають положення наступного голосного звука****; кінчик язика відтягнутий від нижніх зубів, а корінь язика наближається до* ***спинки*** *глотки; м'яке піднебіння закриває прохід в носову порожнину; голосові зв'язки вібрують»* (Логопед#Дія).

Якщо йдеться про вимову окремого звука, уточнення про вплив наступного голосного видається недоречним, а пошуки спинки глотки, у якої насправді є стінка, — справою невдячною.

На просторах інтернету, зокрема у фейсбуці, натрапляємо на відеоролик одного з відомих українських блогерів — популяризаторів мови, у якому йдеться про **[г]** і який уже набрав 335 тис. переглядів. До ролика, на жаль, додано таке пояснення артикуляції приголосного:

«Звук «Г» Артикуляція (механіка): М'яке піднебіння підняте, притиснуте до задньої стінки глотки і закриває прохід у носову порожнину; ***голосові***

***зв'язки не напружені, розімкнені, не вібрують — голос не утворюється**; повітряний струмінь виходить через ротову порожнину, **вибухаючи змичку** між **задньою частиною спинки язика** та **м'яким небом**, видих **сильний**»* (Гладирь І., 08.12.2023) (виокремлення наше. — *О.Б.-К.*).

Очевидно, що цю характеристику в недолугому перекладі запозичено з російських джерел і стосується вона навіть не дзвінкого зімкнено-проривного велярного **[g]**, типового для російської мови, а його глухого відповідника **[k]**. Натомість український дзвінкий **[ґ]** не може бути *без голосу*, щілинний **[г]** не може бути з *вибуховим зімкненням*, глотковий **[г]** не може утворюватися в зоні м'якого піднебіння (не *неба*! пор. з рос. *нёбо*), доволі слабкий щодо видихової енергії **[г]** (оскільки має найглибший фокус творення) не може утворюватися із *сильним видихом*. Усі ці помилки є цілком очевидними для фахівців, але ж ідеться про популяризацію фонетичної інформації серед найширшого кола глядачів-слухачів-читачів, які, довіряючи сумнівним інтернет-джерелам, насправді отримують дезінформацію.

Дзвінкий щілинний фарингальний приголосний **[ґ]** — дуже важливий звук в українській консонантній системі: завдяки особливому місцю творення (у глотковій порожнині) і досить високій частотності в українському мовленні (Перебийніс, 1970) цей звук істотно впливає на характеристику артикуляційної бази української мови. Його, як і білабіальний **[в]** (**[w]**), без перебільшення можна назвати «візитною карткою» мовлення українців (Бас-Кононенко, 2023, с. 26—27).

На жаль, прикрі помилки трапляються не лише в науково-популярних чи колонаукових джерелах. У багатьох наукових і навчальних працях десятиліттями, а може, уже й понад століття «гуляє» хибне твердження про те, що за місцем творення шуму приголосний **[ґ]** є гортанним. Не дивно, що й у попередній редакції українського правопису 1993 р. та його пізніших перевиданнях в описі літери **ґ** зазначено: «Літера **ґ** передає на письмі **гортанний** щілинний приголосний як в українських словах: *гадка, гей, могутній, плуг*, так і в іншомовних давнішого запозичення: *газета, генерал, грамота...*» (Український правопис, 2000, с. 17) (виокремлення наше. — *О.Б.-К.*). Однак уже в чинному правописі 2019 р. подано правильну характеристику:

«Буква **г** передає на письмі **глотковий** щілинний приголосний звук як в українських словах: *берегти, вогонь, гадка, гукати, дорогий, жага...* так і в загальних та власних назвах іншомовного походження...» (Український правопис, 2019, с. 12) (виокремлення наше. — *О.Б.-К.*). Принагідно дякуємо Національній правописній комісії, яка дослухалася до пропозиції кафедри української мови та прикладної лінгвістики і ЛЕФ Київського національного університету імені Тараса Шевченка щодо такої корективи.

Що звук **[ґ]** справді глотковий, а не гортанний, можна переконатися, проаналізувавши зображення, наведені нижче. Ліворуч (рис. 3) — фотопалатограма із заштрихованими нижніми кутиками — місцями контакту боків язика з великими кутніми зубами. Праворуч (рис. 4) — профільна зі-

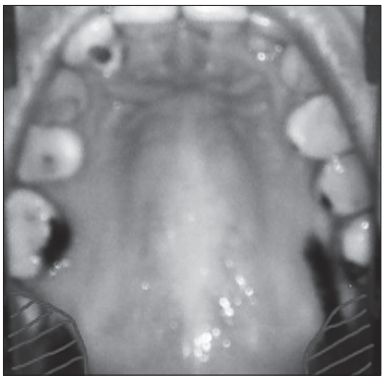

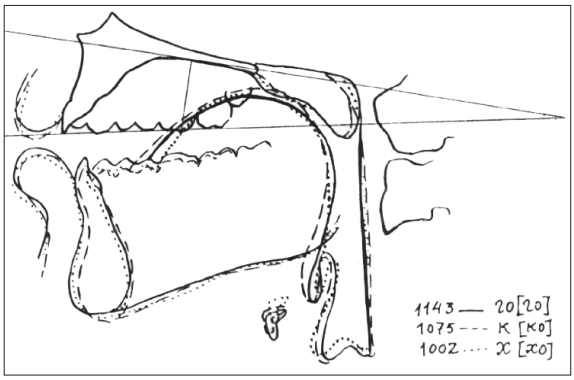

Рис. 3. Фотопалатограма г [га] ***Рис. 4.*** Схема КР-грами г [го]

ставна схема з кадрів КР-фільму, де суцільна контурна лінія (—) вказує на локалізацію і форму язика: він відсунутий углиб ротової порожнини і своїм коренем зближується зі стінкою глотки, яка одночасно рухається йому назустріч. Саме тут, у глотковій порожнині, формується шумотвірний фокус звука **[г]**. Для порівняння — крапкова контурна лінія (·····) вказує на особливості артикуляції задньоязикового велярного приголосного **[х]**. У нього відстань між коренем язика і стінкою глотки значно більша, а фокус формується в зоні м'якого піднебіння.

Щодо причин тривалої плутанини в термінах *глотковий* і *гортанний* маємо два припущення. Одне з них стосується описів артикуляції українського **[г]** у мовознавчих працях кінця XIX — початку XX ст. Тоді лінгвісти ще не мали достатніх можливостей досліджувати звуки інструментально, тому покладалися на власні слух, спостережливість і навички артикуляційної імітації звуків інших мов. У порівнянні, наприклад, української звукової системи з російською — а російська, з відомих причин, була значно глибше дослідженою — цілком очевидним був факт відсутности в російській звука, хоча б схожого на український **[г]**. Слуховий аналіз підказував, що шумотвірний фокус цього звука формується десь значно глибше, ніж у задньоязикових **[г, к, х]**. Тоді де? Можливо, у гортані? Саме як *гортанний* описав цей звук української мови відомий норвезький лінгвіст Олаф Брок у праці «Нарис фізіології слов'янського мовлення» («Очерк физиологии славянской речи»), видрукуваній 1910 року (Брок, 2010, с. 57):

добно нынѣшнему южновеликорусскому произношенію (59). Народные малорусскіе говоры остаются до сихъ поръ отчасти на переходной ступени между γ и ɦ, произнося еще частью велярный фрикативный или же фрикативный гортанный съ остатками велярнаго съуженія; ср. мои наблюденія надъ угрорусскимъ, Арх. XVII стр. 337, Угрор. нар. села Убли стр. 17. Въ рѣчи образованныхъ я слышалъ лишь чисто гортанный фрикативный, подобно чешскому; такъ что общее указаніе Томсона о малорусскомъ «г»

У наступні періоди лінгвісти (переважно фахівці з теоретичної фонетики, пізніше — фонології) у працях з описової фонетики, а ще більше з

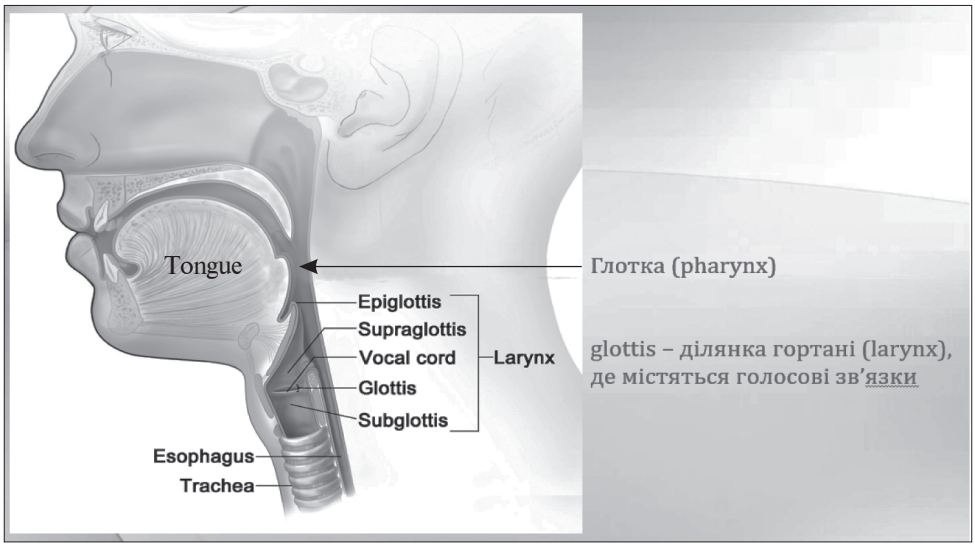

Рис. 5. Мовний апарат людини
Джерело: VLR: зображення мовного апарату взято за адресою: http://surl.li/qwrshz

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 2020)

CONSONANTS (PULMONIC) — 2020 IPA

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k g	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			r					ʀ		
Tap or Flap		ⱱ		ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Symbols to the right in a cell are voiced, to the left are voiceless. Shaded areas denote articulations judged impossible.

Рис. 6. Міжнародний фонетичний алфавіт: таблиця приголосних звуків

історичної, покликаючись на О. Брока, використовували термін *гортанний* для артикуляційної характеристики місця творення приголосного **[г]** (Булаховський, 1951, с. 145). Водночас фонетисти-експериментaлісти, досліджуючи артикуляцію українських приголосних із використанням прийомів палатографування та КР-графування, уже в середині XX ст. довели глотковий характер творення цього приголосного, опублікували відповідну інформацію в авторитетних виданнях (Прокопова, 1958, с. 101; Білодід, 1969). І хоч помилкова характеристика, на жаль, і досі трапляється в наукових працях (напр.: «Змішування літер **г** і **х** також вказує на те, що замість вибухового **g** давньоруські книжники вимовляли **гортанний г**»), усе ж знаходимо коректні формулювання, у яких ураховано здобутки експериментальної фонетики:

«Праслов'янський велярний зімкнений g представлено по всіх діалектах сучасної української мови практично в усіх позиціях ***фарингальним*** *фрика-*

тивним h... Переходовою стадією можна вважати звук ɣ — дзвінкий рівнобіжник х» (Шевельов, 2002, с. 444).

Друге припущення пов'язуємо зі схожістю українського терміна *глотка* (порожнина глотки, фаринкс) [3] і латинського за походженням *glottis* (грецький етимон glottída), який стосується гортані (ларинкса), а саме тієї її ділянки, де розташовані голосові зв'язки (голосова щілина) [4]. І хоч назви *глотка* і *глотис* виявляють певну співзвучність, усе ж фактична відмінність між цими поняттями є очевидною (рис. 5).

Таблиця символів міжнародного фонетичного алфавіту (МФА), яку використовують для опису й розрізнення звуків різних мов, також певною мірою дезорієнтує у виборі відповідного символу на позначення українського **[ґ]**: передостання колонка таблиці вказує на фарингальне (глоткове) місце творення — символ **[ʕ]**, а остання — на ларингальну зону (глотис) — символ **[ɦ]** (рис. 6). За такими орієнтирами український **[ґ]** належало б позначати **[ʕ]**, а не **[ɦ]**, однак прослуховування озвучення відповідних символів змушує сумніватися у правильності чи то вибору, чи то якости і відповідности озвучування. Тому не дивно, що й досі багато хто сплутує ці терміни, такі схожі за звучанням, але різні за значенням.

Ми проаналізували лише декілька проблемних питань у сфері фонетичної термінології, пов'язаних з орієнтуванням / дезорієнтуванням у надзвичайно важливій базовій анатомо-фізіологічній інформації, яка є основою для артикуляційних характеристик звуків будь-яких мов, зокрема й української. Будова мовного апарату і його робота в механізмах породження мовлення — це та позачасова універсалія і константа, неувага до якої може породжувати як суто лінгвістичні неточності, так і призводити до значних деформацій у проєкції на мову загалом, на її питомі риси, на її звукове «обличчя».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Гладирь І., 08.12.2023 — Іван Гладирь про українські літери. *Facebook*. http://surl.li/sejrpw (дата звернення: 12.09.2024).

ЛЕФ — лабораторія експериментальної фонетики ННІФ Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Логопед#Дія — Артикуляція приголосних звуків. (2024). *Логопед#Дія. Український логопедичний сайт*. http://surl.li/xdncdk (дата звернення: 12.09.2024).

МФА — *Міжнародний фонетичний алфавіт*. (2020). *Вікіпедія*. http://surl.li/bhwpoz (дата звернення: 12.09.2024).

ННІФ — Навчально-науковий інститут філології.

КР — кінорентгенографування.

Slovnik — *Slovnik slovanské lingvistické terminologie*. (1977). Tom I. Praha: Academia.

---

[3] Глоткова порожнина (порожнина глотки) — *чеськ*. hrdelni dutina, *польськ*. jama gardłowa, *болг*. фарингална кухина, *рос*. полость глотки, *білор*. гартанная поласць, *англ*. pharyngal cavity (throat), *нім*. Pharynx, Rachen (Slovnik, 1977, s. 66—67).

[4] Голосова щілина — *чеськ*. glottis, hlasivkova štěrbina, *польськ*. głośnia, szpara głosowa, *болг*. гласилков отвор, глотис, *рос*. голосовая щель, *білор*. галасавая щыліна, *англ*. glottis, *нім*. Glottis, Stimmritze (там само).

ЛІТЕРАТУРА

Бас-Кононенко О.В. (уклад.). (2013). *Фонетика мовлення: палатограми українських складів*. Альбом. Київ: ІФ КНУ імені Тараса Шевченка.

Бас-Кононенко О.В. (2023). *Мова — зброя, фонетика — приціл! 365 лютих стріл*. Київ: Мистецтво.

Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика*. Київ: Наукова думка.

Блум Ф., Лейзерсон А., Хофстедтер Л. (1988). *Мозг, разум и поведение* (перев. с англ. Е.З. Годиной). Москва: Мир.

Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. (2006). *Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія*. Київ: Академія.

Брок О. (2010). *Звукообразование славянской речи*. Москва: Либроком.

Булаховський Л.А. (ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови*. Том І. Київ: Рад. школа.

Вовк П.С. (2007). *До атласу української літературної вимови*. Вип. 2. Київ: Інститут української мови НАН України; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.

Дубчак О. (2020). *Чути українською. У світі звукі[ў] і букв*. Київ: Віхола.

Касьянова О. (2021). *Діапазон варіативності губних приголосних у сучасному українському мовленні (експериментально-фонетичне дослідження)* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.

Коструба П. (1963). *Фонетика сучасної української літературної мови*. Ч. І. Львів: Вид-во Львівського університету.

Мойсієнко А.К. (ред.), Бас-Кононенко О.В., Берковець В.В. та ін. (2013). *Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: Підручник*. Київ: Знання.

Перебийніс В.С. (1970). *Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка.

Прокопова Л.І. (1958). *Приголосні фонеми сучасної української літературної мови*. Київ: Вид-во Київського університету.

Тоцька Н.І. (1973). *Голосні фонеми української мови*. Київ: Вид-во Київського університету.

Тоцька Н.І. (1981). *Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія*. Київ: Вища школа.

Український правопис. (2000). НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т української мови — стереотип. вид. Київ: Наукова думка.

Український правопис. (2019). Київ: Наукова думка.

Шевельов Юрій. (2002). *Історична фонологія української мови*. Харків: Акта.

Статтю отримано 16.10.2024

LEGEND

Гладирь І., 08.12.2023 — Ivan Gladyr about Ukrainian letters. *Facebook*. Retrieved September 12, 2024 from http://surl.li/sejrpw (in Ukrainian).

ЛЕФ — Laboratory of experimental phonetics of the NNIF of Taras Shevchenko Kyiv National University (in Ukrainian).

Логопед#Дія — Articulation of consonant sounds. (2024). *Логопед#Дія. Ukrainian speech therapy site*. Retrieved September 12, 2024 from http://surl.li/xdncdk (in Ukrainian).

МФА — The international phonetic alphabet. (2020). *Wikipedia*. Retrieved September 12, 2024 from http://surl.li/bhwpoz (in Ukrainian).

ННІФ — Educational and Scientific Institute of Philology (in Ukrainian).

КР — X-ray imaging (in Ukrainian).

Slovnik — *Slovnik slovanskŭ lingvistickŭ terminologie*. (1977). Vol. I. Praha: Academia (in Czech).

REFERENCES

Bas-Kononenko, O.V. (Ed.). (2013). *Speech phonetics: palatograms of Ukrainian syllables*. Album. Kyiv: IF KNU imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).

Bas-Kononenko, O.V. (2023). *Language is a weapon, phonetics is a target! 365 fierce arrows*. Kyiv: Mystetstvo (in Ukrainian).

Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern Ukrainian literary language. Introduction. Phonetics*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Blum, F., Leizerson, A., & Khofstedter, L. (1988). *Brain, mind and behavior* (trans. from English E.Z. Hodina). Moscow: Mir (in Russian).

Bondar, O.I., Karpenko, Yu.O., & Mykytyn-Druzhynets, M.L. (2006). *Modern Ukrainian language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Orthography. Lexicology. Lexicography*. Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).

Brok, O. (2010). *Sound formation of the Slavic language*. Moscow: Librokom (in Russian).

Bulakhovskyi, L.A. (Ed.). (1951). *Course of modern Ukrainian literary language*. Vol. I. Kyiv: Rad. shkola (in Ukrainian).

Dubchak, O. (2020). *Hear Ukrainian. In the world of sounds[ÿ] and letters*. Kyiv: Vikhola (in Ukrainian).

Kasianova, O. (2021). *The range of variability of labial consonants in modern Ukrainian speech (experimental phonetic research)* [Autoref. Dis. ... Cand. Philol. Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).

Kostruba, P. (1963). *Phonetics of the modern Ukrainian literary language*. Vol. I. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho universytetu (in Ukrainian).

Moisiienko, A.K. (Ed.), Bas-Kononenko, O.V., & Berkovets, V.V. et al. (2013). *Modern Ukrainian language: Lexicology. Phonetics: Textbook*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

Perebyinis, V.S. (1970). *Quantitative and qualitative characteristics of the phoneme system of the modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Prokopova, L.I. (1958). *Consonant phonemes of the modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu (in Ukrainian).

Shevelov, Yurii. (2002). *Historical phonology of the Ukrainian language*. Kharkiv: Akta (in Ukrainian).

Totska, N.I. (1973). *Vowel phonemes of the Ukrainian language*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu (in Ukrainian).

Totska, N.I. (1981). *Modern Ukrainian literary language: phonetics, orthography, graphics, orthography*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Ukrainian orthography. (2000). NAS of Ukraine, Institute of Linguistics named after O.O. Wanted; The Institute of Ukrainian Language is a stereotype. view. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Ukrainian orthography. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Vovk, P.S. (2007). *To the atlas of Ukrainian literary pronunciation*. Vol. 2. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy; Kyivskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka im. Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).

Received 16.10.2024

Oksana Bas-Kononenko, Candidate of Sciences in Philology, Docent,
Associate Professor in the Department of the Ukrainian Language
and Applied Linguistics of the Educational and Scientific Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
14 Taras Shevchenko Avenue, Kyiv 01601, Ukraine
E-mail: baskon@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-1329-8785

PROBLEMS OF UKRAINIAN PHONETIC TERMINOLOGY (ARTICULATORY ASPECT)

The article examines some problems of Ukrainian phonetic terminology, draws attention to the importance of basic anatomical and physiological information for determining the articulatory characteristics of sound units of language.

The oral form of speech is the sound "face" of the language, therefore it is important that information about the pronunciation norms of the literary language is not only accessible to the general public, but also correct and scientifically based.

Unfortunately, in scientific, educational and methodological, and popular scientific literature, there are cases of the use of inappropriate or incorrect phonetic terms, descriptions of articulatory and acoustic characteristics of sounds.

Phonetics as a branch of linguistics is special in that, in addition to general scientific and actually linguistic terms, it has a special basic vocabulary organically and objectively connected with the concepts of related sciences — biology (human anatomy and physiology) and physics (acoustics). Experimental phonetics reveals the objective material nature of speech sounds with the help of articulatory and acoustic methods of research, and therefore helps to ensure the scientific correctness of phonetic terminology.

Sound formation is a coordinated, automatic process in which various systems and organs of the human body participate. Correct understanding of the structure of the speech apparatus, and of the actions of the speech organs provides the most clear and unambiguous description of all structural elements and phenomena of the phonetic level of the language system. The use of correct phonetic terminology is also important in related fields of knowledge, in particular in speech therapy. The most typical reasons for the emergence of terminological inconsistencies and errors are false or superficial ideas about the general processes and mechanisms of speech production, misunderstanding of the structure of the speech apparatus itself.

The article gives examples of incorrectly used phonetic terms, points out errors in the descriptions of the articulation of Ukrainian consonant sounds **[в] ([w]), [ч], [д͡ж], [г]** in speech therapy sources. To explain objective information about the articulatory characteristics of these sounds, materials (palatograms and cineradiographic images) from the funds of the Laboratory of Experimental Phonetics of the Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv were used.

***Keywords**: Ukrainian language, phonetic terminology, experimental phonetics, speech apparatus, articulation, speech therapy.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.079
УДК 811.161.2'373:81

І.А. СИНИЦЯ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: isynytsa@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6874-1740

ІСТОРІЯ ТЕРМІНІВ *АФІКС* І *ПРЕФІКС* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено спробу аргументувати виокремлення в межах українського історичного термінознавства історіографійного та історико-термінологійного спрямувань наукових досліджень. Систематизовано результати опрацювання українських наукових джерел XVI — XX ст. залежно від функціювання в них терміноназ на позначення афіксів і префіксів. Описано лексико-семантичні й акцентні варіанти цих термінів. Простежено становлення термінів афікс і префікс в українській мові.

***Ключові слова**: історичне термінознавство, термінологія словотворення, історія термінів, афікс, префікс.*

Загальновизнаною аксіомою є твердження про те, що стан розвитку термінологійної системи мови — показник розвинености не лише наукового стилю, а й національної мови загалом. Не становить винятку й українська мова, розвиток термінології якої в різні періоди привертав увагу багатьох дослідників. Зважаючи на порівняно коротку історію українського термінознавства, що її більшість дослідників починають із другої половини XIX ст., можемо констатувати наявність на сьогодні вагомого теоретичного і практичного доробку в цій галузі лінгвістики. Закономірним явищем є процес паралельного осмислення, узагальнення і систематизації отриманих результатів. Підсумком такого узагальненого осмислення термінознавчих праць стало визнання мовознавцями сформованих двох взаємодоповнювальних «основних векторів наукових пошуків»: теоретичного

Цитування: Синиця І.А. (2024). Історія термінів *афікс* і *префікс* в українській мові. *Українська мова, 4*(92), 79—96. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.079

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

і прикладного термінознавства (Туровська, 2017, с. 213; Кочан, 2017, с. 94). Водночас науковці визнають і відносність такого поділу термінознавства, адже для більшости праць характерне поєднання теоретичних думок з їх практичним підтвердженням чи ілюструванням. Ми ж хочемо звернути увагу на історичний складник термінознавчих студій.

Що б не було об'єктом дослідження науковців-термінологів, яким би не був безпосередній предмет їхнього аналізу, вони обов'язково звертаються до історії вивчення чи то галузевої термінології, чи то окремої термінологійної групи або окремого терміна, чи то до історії розвитку наукових засад термінознавства, чи до історії питань організації термінологійної роботи тощо. В історичному термінознавстві як окремому напрямку його сучасного розвитку виокремлюємо такі два спрямування цих досліджень: 1) історіографійне, у межах якого вивчають історію організації роботи над випрацьовуванням, унормовуванням і популяризуванням різногалузевої наукової термінології; 2) історико-термінологійне (разом з історико-термінним), об'єктом вивчення якого є виникнення, поширення і функціювання як окремих термінів (історико-термінне), так і терміносистем у різних наукових галузях (історико-термінологійне). Історіографійне спрямування докладно схарактеризовано у працях Г.Г. Холодного (Холодний, 1928), І.І. Огієнка (Огієнко, 1995), В.Л. Іващенко (Іващенко, 2013; Іващенко, 2015), І.А. Казимирової, Л.В. Туровської (Казимирова, Туровська, 2018), І.М. Кочан (Кочан, 2011; Кочан, 2017), Л.В. Туровської (Туровська, 2017) та ін.

Багато праць історико-термінологійного спрямування присвячено вивченню історії термінології різних наукових галузей (фізико-математичних, хімійних, біологійних, геологійних, сільськогосподарських, економічних, медичних тощо) та сфер людської діяльности. Це спрямування і мають на увазі дослідники, кваліфікуючи історичне термінознавство як окремий розділ термінознавства загалом, якісно новий етап якого розпочався з 80-х років XX ст. Серед його завдань називають вивчення історії розвитку галузевих терміносистем, історико-етимологійних та еволюційних особливостей термінів на шляху від прототермінів, передтермінів та спеціальної лексики до терміносистем, а також функційно-стильових особливостей прототермінологійних одиниць у писемних пам'ятках (Туровська, 2012, с. 68). Узагальнивши напрацювання досліджень з історичного термінознавста, виконаних упродовж XX — початку XXI ст., І.А. Казимирова виокремила такі їхні напрями: 1) історико-культурологійний (вивчення історико-культурних умов формування терміносистем); 2) регіональний історичний (аналіз спеціальної лексики писемних пам'яток певного регіону); 3) зіставний (порівняльне історичне дослідження спеціальної лексики різних мов); 4) історико-ономасіологійний (аналіз номінацій у сфері спеціальної лексики XI — початку XX ст.); 5) історико-семасіологійний (вивчення лексико-семантичних ознак спеціальних найменувань XI — початку XX ст.); 6) джерелознавчий (опис джерел спеціальної лексики попередніх періодів); 7) функційно-філологійний (з'ясування функційно-стильових особливостей спеціальної лексики в пам'ятках художньої літератури передсучасного періоду); 8) ког-

нітивно-історичний (визначення співвідношень між мовними одиницями й тими теоретичними і практичними знаннями, що пов'язані з ними, у процесі еволюції професійного знання) (Казимирова, 2013, с. 127). Такі характеристики праць цього спрямування переконують нас у доцільності їх самостійного вивчення, окремо від досліджень історіографійних.

Серед публікацій історико-термінологійного спрямування варто назвати як монографійні та дисертаційні праці Л.О. Симоненко (Симоненко, 1991), Т.А. Харитонової (Харитонова, 1992), Л.Д. Малевич (Малевич, 1999), Г.М. Дидик-Меуш (Дидик-Меуш, 2001), І.Р. Процик (Процик, 1999; Процик, 2004), Н.О. Яценко (Яценко, 2009), О.І. Курок (Курок, 2011), так і лексикографійні видання В.В. Левицького (Левицький, 1903), Г.М. Дидик-Меуш (Дидик-Меуш, 2008), Н.В. Пуряєвої (Пуряєва, 2001) та ін., де проаналізовано різногалузеву термінологію або спеціальну лексику певної сфери функціювання.

Особливе місце посідають дослідження мовознавчої термінології. Уже стали класикою лінгвістичних історико-термінологійних студій наукові праці І.І. Огієнка (Огієнко, 1908а; Огієнко, 1909), Т.В. Баймута (Баймут, 1958), Н.А. Москаленко (Москаленко, 1959), В.В. Німчука (Німчук, 1985) та ін. Традицію ґрунтовного вивчення історії мовознавчої термінології продовжили І.А. Ярошевич (Ярошевич, 2010), Д.Б. Якимович-Чапран (Якимович-Чапран, 2009; Якимович-Чапран, 2016), І.А. Казимирова (Казимирова, 2016), О.М. Горда (Горда, 2016), І.Р. Козелко (Козелко, 2019) та ін. Мовознавчі історико-термінні дослідження представлені, наприклад, публікаціями О.С. Масликової (Масликова, 2011), Р.О. Коци (Коца, 2011), І.Р. Козелко (Козелко, 2019а), О.О. Коляденко (Коляденко, 2013), Ю.А. Чернобров (Чернобров, 2020), І.А. Ярошевич (2017) та ін.

В історико-термінологійному напрямку нині працює група наукової термінології Інституту української мови НАН України, збираючи матеріал і формуючи засади для укладання історичного словника української лінгвістичної термінології. Таке саме спрямування має і пропонована стаття, **мета** якої — проаналізувати формування термінів на позначення афіксальних морфем в українських наукових текстах різного часу написання. Безпосереднім **предметом** аналізу є терміни, що називають мовні одиниці, які за своїми функційними можливостями стали базовими для словотворення, граматики загалом, а саме терміни *афікс*, *префікс* у їхньому діахронійно-синхронійному вимірі.

Терміни українського словотворення на різних етапах його розвитку й у різних аспектах дослідили та описали у своїх працях Л.О. Вакарюк, С.Є. Панцьо (Вакарюк, Панцьо, 2007), З.О. Валюх (Валюх, 2005), І.В. Денисовець (Денисовець, 2019), Н.А. Москаленко (Москаленко, 1959), Л.І. Пена (Пена, 2009) та ін. Ми ж поставили завдання в межах статті проаналізувати формування термінопонять, представлених сьогодні термінами *афікс* і *префікс*. Обидва терміни походять із латинської мови, тобто є запозиченнями. Постає запитання, якими ж термінами послуговувалися автори перших граматик і підручників української мови, яким терміноназвам вони

надавали перевагу: питомим чи чужомовним? Методом спрямованого вибирання зібрано термінний матеріал для подальшого лексико-семантичного аналізу, результати якого ми й хочемо запропонувати.

Сьогодні терміном ***а́фікс*** називають службову морфему, «наділену номінативним, вираженим у поєднанні з коренем, значенням або синтаксичними значеннями. Афікси мають тільки додаткове лексичне або граматичне значення, яке вони реалізують, приєднуючись до кореня, щодо якого займають у слові пре- або постпозицію» (УМЕ, с. 37—38). На відміну від кореневих морфем, афікс має асоціативне дериваційне значення, слугує засобом уточнення чи зміни лексичної та граматичної семантики під час творення слів чи словоформ. Дослідники наголошують на закритості класу афіксальних морфем, які, порівняно зі словами, лише відтворюють, а не створюють. Афікси мають певний склад фонем, що може варіюватися на морфемному стикові під впливом закономірностей певної мови, утворюючи аломорфи. Однією з класифікаційних ознак афіксальних морфем є фіксоване розташування відносно кореня. Фахівці зі словотворення до класу афіксальних морфем зараховують *префікс*, *суфікс*, *постфікс* (його називають ще аглютинативним суфіксом), *конфікс* (циркумфікс), *інфікс*, *трансфікс*. Виділяють також *амбіфікси* — афіксальні морфеми, що мають здатність прикріплюватися до твірної основи чи кореня як у препозиції, так і в постпозиції (англ. outcome, come-out). В аглютинативних мовах афікси виражають здебільшого одне значення, тобто вони однозначні, у флективних мовах можуть бути як однозначними, так і багатозначними (Селіванова, 2006, с. 49).

Етимологійно термін *а́фікс*, “очевидно, запозичений з французької мови; фр. affixe походить від лат. affixus «прикріплений», дієприкметника від affīgo «прикріплюю, прибиваю», утвореного за допомогою префікса ad- «до-, на-, при-» від fīgo «вбиваю, встромляю»” (ЕСУМ 1, с. 99).

У доступних для вивчення джерелах XVI — першої половини XIX ст. терміна *афікс* ми не знайшли. На межі XIX — XX ст. дослідники української мови послуговувалися терміном *дода́тки*, до яких зараховували *на́ростки* і *при́ставки*, що їх приєднують до чи після кореня. Із таким значенням уперше термін *додатки*, за нашими матеріалами, використали у своїй граматиці С.Й. Смаль-Стоцький і Ф. Ґартнер [1], однак не додали до нього жодних коментарів і лише позначили наголос: «Пона́йбільше пень слів виво́дить ся що йно з ко́ріня через дода́тки та через зміну голосівок...» (См.-Ст., Ґарт., 1914, с. 34).

Перше визначення терміна *дода́тки* знаходимо в «Методичній граматиці рускої мови», укладеній В.М. Коцовським і І.М. Огоновським: «Дода́тки, до́дані до ко́реня напоча́тку (зпе́реду), зовуть ся при́ставки...; до́дані до ко́реня на кінци́, зову́ть ся на́ростки» (Коц., Огон., 1894, с. 15). Як загальну назву одиниць, що їх приєднують перед і після кореня, уживав цей

[1] Про історію граматики української мови, укладеної С.Й. Смаль-Стоцьким і Ф. Ґартнером, та відмінності між її трьома виданнями див., напр.: Кацімон, 2013.

термін і О.О. Попович у «Рускій граматиці для шкіл народних» (Попович, 1916, с. 11). Витлумачення цього термінопоняття ґрунтовані на принципі розташування додатків щодо кореня. Зауважимо також, що термін *додатки* вживали тільки у множині, що експлікує узагальнювальний характер цієї номінації стосовно термінів *при́ставки* і *на́ростки*.

Таке ж витлумачення терміна *додатки* подав і П.Ф. Залозний у «Короткій граматиці української мови», що й не дивно, адже в передмові до другого видання цієї граматики він на першому місці назвав «Методичну граматику рускої мови» В.М. Коцовського й І.М. Огоновського, якою «складаючи граматику ... найбільше користувався» (КГЗ, 1912, с. 4). Однак П.Ф. Залозний уже конкретизує *додатки* як «частини слова» і йде ще далі, актуалізуючи в поняттєвій структурі терміна й такий семантичний складник, як ‘узагальнювальна назва’ для кількох структурних одиниць, за допомогою яких «витворюють» слова: «§ 2. Щоб витворити слова, додаємо зпереду кореня і після його частини слова, що звуться взагалі *додатки* (афикси)» (КГЗ, 1906, с. 6; КГЗ, 1912, с. 6; курсив — *П.Ф. Залозного*). Як бачимо, поряд з українським терміном П.Ф. Залозний кирилицею подав і його іншомовний відповідник. Цей факт є першим зафіксованим уживанням терміна *афікс* в українських граматичних працях, що констатувала в дисертації О.М. Горда (Горда, 2016, с. 92).

Якщо в першому і другому виданнях «Короткої граматики української мови» автор послуговувався терміном *дода**т**ки*, то в четвертому виданні натрапляємо на термін *дода**н**ки* з тим самим тлумаченням і наявним поряд у дужках чужомовним відповідником: «§ 2. Щоб утворити слова, додаємо зпереду кореня і після його частини слова, що звуться взагалі *доданки* (афикси)» (КГЗ, 1918, с. 3). Пояснення такої заміни знаходимо в «Передмові до четвертого видання»: «В перших двох виданнях я вживав граматичні термини переважно галицькі. Отже, в третьому виданні я замінив їх тими терминами, що ухвалила Комисія мови при Українському Т-ві Шкільної Освіти» (там само, с. 4).

В проаналізованих джерелах першу офіційну фіксацію чужомовного терміна *афікс* як відповідника українського терміна *дода́нок* подано в невеликому словнику російсько-українських термінів «Граматична термінологія і правопись, ухвалені комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Київі»: «Аффиксъ — дода́нок (а́фікс), муж. рід.» (Грам. терм., 1917, с. 5). Обидва терміни *доданок* і *афікс* тут ужито в однині та в українській ортографії.

Далі термін *афікс* знаходимо у проєкті «Українського правопису» 1926 року (УП, 1926, с. 107, 112) та в «Українському правописі» 1929 року, а саме в російсько-українському й українсько-російському термінологійному словничку-додатку «Елементарна граматична термінологія». Якщо у проєкті термін подано без наголосу, то у правописі 1929 року він має наголос, відмінний від сучасного: *Афі́кс* (УП, 1929, с. 88, 93).

Уживання терміна *афікс* також зафіксовано пізніше у праці «Граматика української мови» П.К. Коваліва (Ковалів, 1946, с. 19) та в досліджен-

ні Т.В. Баймута «Історичний словник української граматичної термінології (автореферат)» (Баймут, 2014). П.К. Ковалів витлумачив *афікс* як «частину основи, що має додаткове значення», і кваліфікував *префікс* і *суфікс* як види афіксальних морфем (Ковалів, 1946, с. 19). Отже, термінопоняття *афікс* представлено в українських граматичних працях як його українськими варіантами *дода́тки*, *доданки*, так і чужомовним терміном *а́фікс* чи *афі́кс*.

Зауважимо, що вже тоді в українській мовознавчій термінології була багатозначність терміна *додатки*, який уживали для називання одиниць словотворення і який також використовували в синтаксисі. Наприклад, у граматиці М. Осадци знаходимо терміносполуку **объяснѧющїй додатокъ** (Осадца, 1862, с. 206), в О.Й. Партицького — **поѧснѧющїй додатокъ** (Партицький, 1873, с. 135), що їх автори вживали для пояснення слів, які додаються до підмета чи присудка і структурно розширюють речення, тобто називають синтаксичні одиниці.

Термін *доданок*, запропонований і введений комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві як відповідник терміна *аффикс*, уживаного в російській мові (див. цитату вище), не мав свого подальшого застосування у працях українських граматистів, а став лише математичним терміном.

Отже, формування термінопоняття на позначення явищ, що входять до терміноконцепта АФІКС, засвідчило перевагу чужомовного терміна. Цілком можливо, що запропоновані граматистами українські терміни на позначення цього поняття не були однозначними в лінгвістиці (*додаток*) або ж мали омоніми в інших галузях науки, зокрема в математиці (*доданок*).

Подальший розвиток термін *афікс* отримав у другій половині XX ст. Афіксами називають одиниці морфеміки та словотвору. Афіксальний словотвір став особливим об'єктом вивчення у працях І.І. Ковалика (Ковалик, 1958), Н.Ф. Клименко (Клименко, 1973), В.О. Горпинича (Горпинич, 1973), П.І. Білоусенка (Білоусенко, 1994), К.Г. Городенської (Городенська, 1981), Є.А. Карпіловської (Карпіловська, 1999), С.О. Соколової (Соколова, 2003) та ін. Термін *афікс* є загальною назвою для таких термінів, як *префікс*, *суфікс*, *конфікс*, *інтерфікс*, *постфікс*, *флексія* (або *закінчення*) (Ярошевич, 2010, с. 70). Серед афіксів усе частіше виокремлюють і флексію (закінчення), проте дискусійним досі є афіксальний статус інтерфікса (Селіванова, 2006, с. 49). Сьогодні синонімійними до терміна *афікс* є терміносполучення *афіксальний морф*, *морф афіксальний*, *морф службовий*, *морфема афіксальна*, *морфема службова* (Вакарюк, Панцьо, 2007, с. 26) тощо. Розмежовують такі види афіксів, як матеріальні і нульові, словотворчі, формотворчі і основотворчі, регулярні і нерегулярні (унікальні), продуктивні і непродуктивні (Селіванова, 2006, с. 49), а також активні і пасивні, багатозначні і однозначні, похідні і непохідні, живі і мертві, модифікаційні і мутаційні та ін. (Вакарюк, Панцьо, 2007, с. 26—33).

Цікава історія пошуку термінів для номінації сучасного термінопоняття ***префікс***. Цей термін «запозичено з французької мови, очевидно, через польську; фр. préfixe «префікс» походить від лат. praefixus «прикріплений

спереду», пов'язаного з дієсловом praefīgo «спереду прикріплюю; спереду вбиваю», утвореним за допомогою префікса prae- «перед-» від дієслова fīgo «вбиваю, втикаю; прикріплюю»; р. болг. м. пре́фикс, бр. прэ́фікс, п. вл. prefiks, ч. слц. prefix, схв. пре́фикс, слн. prefiks» (ЕСУМ 4, 2003, с. 567).

За визначенням Н.Ф. Клименко, «...префікс (лат. praefixus, від prae — спереду та fixus — прикріплений), приросток — афікс, розташований перед коренем або іншим префіксом, що приєднується до всього слова і виконує словотвірну і/або граматичну функцію. Термін у латинському написанні уперше (1889) вжив в українському мовознавстві Омелян Огоновський» (УМЕ, 2007, с. 542). І хоч в енциклопедії зафіксовано час першого вживання терміна *префікс* в українському мовознавстві, проте випрацьовування термінопоняття для цієї мовної одиниці почалося раніше.

Термінопоняття *префікс* формувалося на основі його структурно-функційних особливостей. Його історію вивчали Н.А. Москаленко (Москаленко, 1959, с. 152), В.В. Німчук (Німчук, 1985, с. 66, 86, 127), Р.О. Коца (Коца, 2011), О.М. Горда (Горда, 2016, с. 104—110) та ін. За свідченнями В.В. Німчука, однією з перших терміноназ, що номінує ці словотворчі одиниці, є *предлогъ*, який використовували для називання прийменників (Німчук, 1985, с. 66).

«**Предлогъ єсть часть слова нескланѧема пре(д)лагаема всѣми слова частми, во сложенїи и сочиненїи**», — так схарактеризовано цю частину слова у праці «Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка» (Грам. 1591, с. 297), що відома також під назвою «Адельфотес». До такого ж об'єднання двох частин мови вдався і Л. Зизаній, який у розділі «**Ѡ ПРЄДЛОЗѢ**» кваліфікував **прѣ̑логъ / прѣ̑ло́** як «**ча́сть сло́ва нѐ скланѧ́ема**» і трохи далі продовжив: «**Ѹ́ть же и иныѧ нѣкїѧ части, ꙗже могѹ́тъ прѣ̑ло́ги нарицатї̑, но̀ токмо въ сложе́нїи ѹ̑потреблѧ́емаѧ**» (Грам. 1596, с. 162). Як автори граматики 1591 р., так і Л. Зизаній, хоч і об'єднували ці мовні одиниці за їх незмінністю (**нескланѧема**) в одну групу «*предлогъ*» (і, мабуть, це була для них основна ознака), проте розмежовували їх за функційною ознакою: «**во сложенїи и сочиненїи**» (1591), тільки деякі з них використовували «**въ сложе́нїи**» (1596). Уважаємо, що все-таки Л. Зизаній розрізняв групи прийменників за участю у словотворенні, принаймні виокремлював особливу групу, що бере участь у творенні (**въ сложе́нїи**) нових слів.

Так само серед прийменників виокремлював префікси Мелетій Смотрицький. Мовознавець описав прийменник як таку частину слова, що «**инымъ ча́стемъ сло́жнѣ ѝ сочини́телнѣ предлага́емаѧ**» (Смотрицький, 1619, с. 382—383). Термін *предлогъ* на позначення префіксів уживав також М. Осадца, який у розділі «§.256. II. **О предлогахъ** (praepositio)» подав визначення: «**Предлоги сѹ́ть слова, котри ставлѧ́ютъ сѧ передъ имѧ (сѹ́щест. прил. мѣстонм. числ.), абы в положеню отношенье поединокихъ сло̑въ межи собою докладнѣйше означити. Оувага. Всѣ предлоги бѹ́ли первоначально нарѣчїѧ̑ми**» (Осадца, 1862, с. 154). На відміну від попередників, М. Осадца пов'язував їх походження з прислівниками й акцентував увагу на значеннєвій функції прийменників-префіксів — уточнювати значення утворюваних слів

«докладнѣйше означити». Описуючи в § 422 способи творення «словъ зложеныхъ», одним із таких способів він назвав «черезъ доданье предлогôвъ ꙗкъ ôтдѣльныхъ такъ и не ôтдѣльныхъ, черезъ що понятїє слова близше окрыслѧє сѧ» (там само, с. 204). Кроком уперед до розбудови термінопоняття *префікс* також уважаємо поділ прийменників на «ôтдѣльны» і «неôтдѣльны»: «Неотдѣльни предлоги сꙋть тїи, котри лише съ иными словами злꙋчени значенье тыхъже близше окрыслѧютъ. Такїи предлоги сꙋть пере, роз, воз, вз, вы, па, пра, н.пр. перелѣзти , росказати , вынайти , падôлъ, прадѣдъ» (там само, с. 154).

Досить уживаною у другій половині XIX ст. була терміноназва *приставка*, відома ще з граматики Й.І. Левицького (Лѣвицкій, 1850, с. 56). Одним із перших описав приставку П.М. Дячан і подав її з наголосом *приста́вка*: «Найбôльше есть слôвъ сложеныхъ зъ приложниковъ роздѣльныхъ и нероздѣльныхъ. Возьмѣмъ н.пр. слово: хôдъ; зъ-ôтси повстаю́тъ: входъ, за́хôдъ, при́хôдъ, до́ходъ; всходъ, вы́хôдъ, обхôдъ, переходъ и пр. Уч. Ꙗкъ называ́ются таки́ прило́жники при словотворенью? Шк. Таки́ прило́жники называ́ются при словотво́ренью пристáвкою» (Дячан, 1865, с. 14).

З іншим наголосом цей термін уживав О.Й. Партицький у граматиці для галицьких шкіл: «До глаго́ла рвати съ передꙋ́ додае́мо (приставлѧемо) рôжни прийменники (вы, по, за, на, оу). Такі́ слова зовꙋть сѧ зло́жені́, а прийменники на передѣ зло́жныхъ словъ зовꙋть сѧ при́ставками» (Партицький, 1873, с. 122).

І П.М. Дячан, і О.Й. Партицький, визначаючи диференційні ознаки цих термінів, насамперед указували на їх функційне призначення — засіб словотворення: перший зазначав «при словотворенью», ілюструючи словотвірні функції *приста́вок* на прикладі творення іменників (Дячан, 1865, с. 14); другий сформулював описово на прикладі утворення дієслів (глаго́ла), звернувши увагу і на місце у слові: «на передѣ зло́жныхъ словъ» (Партицький, 1873, с. 122). Намагаючись точно описати цю частину слова зі словотвірними функціями, П.М. Дячан ужив слово «прило́жники», а О.Й. Партицький — «прийменники» (уважають, що він першим використав цей термін). Це свідчить про те, що обидва автори продовжували традицію попередніх граматистів, пояснюючи новий термін *приста́вки* / *при́ставки* з опертям на відому терміноназву *предлогъ* / *приименники* / *приложники*.

Такий самий акцентний варіант терміна, як і в О.Й. Партицького, уживали С.Й. Смаль-Стоцький і Ф. Ґартнер (См.-Ст., Ґарт., 1914, с. 43), а В.М. Коцовський та І.М. Огоновський подали своє визначення: «Дода́тки, до́дані до ко́реня напоча́тку (зпе́реду), зовуть ся при́ставки...» (Коц., Огон., 1894, с. 15).

Без наголосу термін *приставки* вживав В.П. Науменко у праці, присвяченій описові фонетичних особливостей української мови (Науменко, 1889, с. 54). Без пояснень і з наголосом знаходимо цей термін і в граматиці О.О. Поповича (Попович, 1916, с. V).

Серед лексико-семантичних варіантів термінопоняття *префікс*, що їх уживали в середині XIX — на початку XX ст., але які не набули популярности, треба згадати такі: чѧстка (Шашкевич, 1865, с. 14—15), *нарост* (Граматки, 1862, с. 67); *припона* (Огоновський, 1889, с. 51).

У цей період функціював і термін *приросток*. За нашими джерелами, уперше вживали термін *приростокъ* Ф. Шульц і О.М. Огоновський, описуючи граматичні особливості латинської мови в підручнику «Граматика латинска для школъ ґимназіяльныхъ» (Огон., Шульц, 1874, с. 170). А вже в одноосібній граматиці 1889 р. О.М. Огоновський на позначення частин слова, що розташовані перед коренем, поряд із терміном *припона* подав його латинський відповідник *praefixa* (Огон., 1889, с. 51).

Так само вчинив і І.Г. Верхратський, який у газеті «Зоря» за 1892 р. у публікації «Замітки язикові» поруч із терміном *приростки* подав латинський відповідник *Praefixe*, зазначивши: «Від коренїв творять ся пнї слів, а до пнїв додані ... приростки (Praefixe) надають доперва певне значінє виразам» (Лосун 1892, ч. 24: https://zbruc.eu/node/57539). Ці два терміни використав і В.Ю. Охримович: *приросток (praefix)* (Охримович, 1900, с. 5).

Термін *приросток* як лексико-семантичний варіант сучасного терміна *префікс* на початку XX ст. функціює в науковій мові М.П. Левицького (Левицький, 1918, с. 27), В.І. Сімовича (Сімович, 1921, с. 60), М.К. Грунського (Грунський, 1929, с. 9), О.П. Ізюмова (Ізюмов, 1931, с. 296), О.Н. Синявського (Синявський, 1931, с. 32) та ін. Проте варто зауважити, що І.І. Огієнко, аналізуючи історію української граматичної термінології і схвально оцінюючи доробок П.М. Дячана, його впровадження «народної» термінології, наводив як приклад термін *приростокъ*, а в дужках записував *(суффиксъ)* (Огієнко, 1908а, с. 108). На нашу думку, це свідчить про неточність і неусталеність спеціальної термінології, особливо з погляду відповідности чужомовних варіантів питомим терміноназвам.

Термін *префікс*, записаний кирилицею в українській ортографії, використано у граматиці та працях Є.К. Тимченка (Тимченко, 1917, с. 14), О.Б. Курило (Курило, 1925, с. 98), А.І. Вовка (Вовк, 1930, с. 121), С.С. Смеречинського (Смеречинський, 1932, с. 230), М.О. Станиславського (Станиславський, 1930, с. 206) та ін. Як паралельні терміни, подані поряд, *приросток (префікс)* уживали П.Й. Горецький, І. Шаля (Горецький, 1927, с. 43), Я. Неврлі (Неврлі, 1937, с. 22), О.Л. Панейко (Панейко, 1941, с. 557) та ін. Усі три терміни — *приставка, приросток, префікс* — у наукових працях використовували І.С. Нечуй-Левицький (Нечуй-Левицький, 1913, с. 27, 129), А.Ю. Кримський (Кримський, 1933, с. 2319), Я. Неврлі (Неврлі, 1937, с. 17, 18, 22) та ін. Тепер в українському термінознавстві вживають термін *префікс*, який цілком витіснив з наукового вжитку питомі українські варіанти.

Отже, проаналізовані джерела продемонстрували використання як питомих слів-термінів, що засвідчують пошуки граматистів потрібних для опису «народних» слів, так і чужомовних термінів. Спочатку використовували питомі слова, здатні передавати потрібну теоретичну інформацію мовою, зрозумілою її носіям. Зорієнтованість авторів перших граматик на пересічних мовців, переважно школярів, змушувала їх добирати слова, будувати речення так, щоб інформацію було сприйнято й усвідомлено. Згодом поширення теоретичних знань набуло таких виявів, що замкне-

ність граматик тільки на дидактичному аспекті могла спричинити замкненість наукової думки в межах науково-педагогічної спільноти країни. Доступ до результатів європейської думки, який багато українських науковців отримали під час навчання за кордоном, дав змогу ввести чужомовні терміни замість питомих.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грам. 1591 — *Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка.* (1591). http://surl.li/xcwauu (дата звернення: 15.10.2024).

Грам. 1596 — Зизаній Л. (1980). *Граматика словенська.* Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. Київ: Наукова думка.

Грам. терм. — *Граматична термінологія і правопись, ухвалені комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Київі.* (1917). Київ: Друкарня Укр. Центральної Ради.

Граматки — Наські Граматки. (1862). *Южно-русский литературно-ученый вестник. Библіографія, Січень (январь)*, 64—82. Основа. http://surl.li/uxzkbu (дата звернення: 15.10.2024).

ЕСУМ — Мельничук О.С., Білодід І.К., Коломієць В.Т., Ткаченко О.Б. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* Київ: Наукова думка.

КГЗ, 1906 — Залозний П. (1906). *Коротка граматика української мови.* Ч. 1. Полтава: Електрична друкарня Г.І. Маркевича.

КГЗ, 1912 — Залозний П. (1912). *Коротка граматика української мови.* Ч. 1. Київ: Друкарня А.І. Гросмана.

КГЗ, 1918 — Залозний П. (1918). *Коротка граматика української мови.* Ч. 1. Київ: Видавництво Ів. Самоненка.

Коц., Огон., 1894 — Коцовский В., Огоновский І. (уклад.). (1894). *Методична граматика рускої мови для IV кляси шкіл 5- і 6-клясових.* Львів.

Огон., Шульц, 1874 — Огоновскій О., Шульц Ф. (1874). *Граматика латинска для шкôлъ ґимназіяльныхъ.* У Львовѣ.

Огон., 1889 — Огоновскій О. (1889). *Граматика руского языка для шкôлъ середнихъ.* Львôв.

См.-Ст., Ґарт., 1914 — Смаль-Стоцький Степан, Ґартнер Федір. (1914). *Граматика руської мови.* Відень.

УМЕ — *Українська мова. Енциклопедія.* (2007). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

УП, 1926 — *Український правопис. (Проєкт).* (1926). Харків: Державне видавництво України.

УП, 1929 — *Український правопис.* Вип. 1. (1929). Харків: Держ. вид-во України.

ЛІТЕРАТУРА

Баймут Т.В. (1958). Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян. *Філологічний збірник Житомирського педагогічного інституту, присвячений 4-му Міжнародному з'їзду славістів.* Житомир.

Баймут Т.В. (2014). Історичний словник української граматичної термінології. *Вибрані наукові праці* (с. 173—202). Ніжин: Аспект-Поліграф.

Білоусенко П.І. (1994). *Історія суфіксальної системи українського іменника (назви чоловічого роду)* [дис. ... докт. філол. наук]. Київ.

Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. (2007). *Український словотвір у термінах: словник-довідник*. Тернопіль: Джура.

Валюх З.О. (2005). *Словотвірна парадигматика іменника в українській мові*. Київ — Полтава: АСМІ.

Вовк А. (1930). Дієслівні іменники ж.р. з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками. *Збірник секції граматики української мови, 1*, 115—140.

Горда О.М. (2016). *Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX — поч. XX ст.)* [дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Горецький П., Шаля І. (1927). *Українська мова. Практично-теоретичний курс*. Київ: Книгоспілка.

Городенська К.Г., Кравченко М.В. (1981). *Словотвірна структура слова (відіменні деривати)*. Київ: Наукова думка.

Горпинич В.О. (1973). *Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов*. Київ: Наукова думка.

Грунський М. (1929). *Основи нового українського правопису*. Київ: Держрест «Київ-Друк».

Денисовець І.В. (2018). Становлення та розвиток словотвірної термінології української мови у граматиках XVI — першої пол. XX ст. *Філологічні науки, 30*, 101—105.

Дидик-Меуш Г.М. (2001). *Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI—XVIII ст.* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Дидик-Меуш Г.М. (2008). *Українська медицина. Історія назв*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Дячанъ П. (1865). *Методична граматика языка мало-руского*. Львôвъ: Въ печатнѣ Ставропигійского Института.

Іващенко В.Л. (2013). Історіографія термінознавства: метамова і структурні підрозділи. *Термінологічний вісник, 2*(1), 5—20.

Іващенко В.Л. (2015). Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри. *Термінологічний вісник, 3*(1), 5—17.

Ізюмов О. (1931). *Правописний словник*. Харків: Радянська школа.

Казимирова І.А. (2013). Розвиток категорії когніотипу в історичному термінознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, 34*, 126—129.

Казимирова І.А. (2016). Українська лінгвістична термінологія в працях А.Ю. Кримського: традиції і новаторство. *Українська мова, 1*, 3—12.

Казимирова І.А., Туровська Л.В. (2018). Академічне термінознавство: ретроспекція та перспективи розвитку. *Українська мова, 4*, 83—91.

Карпіловська Є.А. (1999). *Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація*. Київ: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Кацімон О.А. (2013). Загальні уваги до граматик української мови С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера (1893, 1907, 1914 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна, 35*, 142—145.

Клименко Н.Ф. (1973). *Система афіксального словотворення сучасної української мови*. Київ: Наукова думка.

Ковалик І.І. (1958). *Вчення про словотвір: словотворчі частини слова*. Вип. 1. Львів: Видавництво Львівського ун-ту.

Ковалів П. (1946). *Граматика української мови*. Мюнхен: Друкарня Дмитра Сажина.

Козелко І.Р. (2019а). Терміни на позначення займенника та його розрядів у граматичній терміносистемі Василя Сімовича. *У вимірах слова: зб. наук. праць на пошану професора Ірини Кочан* (с. 142—149). Львів — Дрогобич.

Козелко І.Р. (2019б). *Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця XIX — першої половини XX століття* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Коляденко О.О. (2013). Термін *фрейм* у лінгвістиці. *Термінологічний вісник, 2*(1), 139—144.
Коца Р.О. (2011). З історії поняття «префікс». *Лінгвістичні студії, 23*, 48—52.
Кочан І.М. (2011). Українське термінознавство 1940—1950-х років. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології, 709*, 74—78.
Кочан І.М. (2017). Українське термінознавство сьогодні. *Studia philologica, 9*, 93—101.
Курило О. (1925). *Уваги до сучасної української літературної мови*. Київ: Книгоспілка.
Курок О.І. (2011). *Еволюція наукової думки про ґрунти (80-ті рр. XIX—XXI ст.)* [автореф. дис. ... докт. іст. наук]. Переяслав-Хмельницький.
Лѣвицкій І. (1850). *Граматика языка русского въ Галиціѣ, розложена на пытаня и ôтъповѣди*. Перемишль.
Левицкий В. (1903). Начерк термінольогії хемічноі. Тернопіль. *Відбитка зі Зб. Матем.-природопис.-лікар. секції Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові, 9*(3).
Левицький М. (1918). *Українська граматика для самонавчання*. Ромни: Видавництво «Молодик».
Лосун [Верхратський І.]. (1892). Замітки язикові. *Зоря, 24*, 472—474. https://zbruc.eu/node/57539 (дата звернення: 08.08.2024).
Малевич Л.Д. (1999). *Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
Масликова О.С. (2011). Терміни на позначення художніх тропів у працях М.С. Грушевського. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации, 24*(63), 4, 143—147.
Москаленко Н.А. (1959). *Нарис історії української граматичної термінології*. Київ: Радянська школа.
Науменко В. (1889). *Обзор фонетических особенностей малорусской речи*. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого.
Неврлі Я. (1937). *Граматика й правопис української мови*. Ч. І. Фонетика й морфологія. Ужгород: Друкарня «Викторія».
Нечуй-Левіцький І. (1913). *Грамматика Українського язика*. Ч. І. Етимологія. Київ: Друкарня Другої Артілі.
Німчук В.В. (1985). *Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст*. Київ: Наукова думка.
Огієнко І. (Митрополит Іларіон). (1995). *Історія української літературної мови*. Київ: Либідь.
Огієнко І. (1908а). Історичний словник української граматичної термінольогії. *Записки Українського Наукового Товариства в Київі, I*, 94—129.
Огієнко І. (1908б). *Українська граматична термінольогія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її*. Київ: Друкарня І-ї Київської Друк. спілки.
Огієнко І. (1909). *Історичний словник української граматичної термінольогії. Записки Українського Наукового Товариства в Київі, IV*, 49—89.
Осадца М. (1862). *Граматика руского языка*. Львôвъ: Въ печатни Инститȣта Ставропигїйского.
Охримович В. (1900). Про наголос в українсько-російській мові. *ЗНТШ, 33*, 1—64.
Партицький О.О. (1873). *Граматыка руска для ужитку в школах людових в Галичині*. Львів.
Пена Л.І. (2009). Олекса Синявський про словотвір. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство, XXI*, 592—598.
Попович О. (1916). *Руска граматика для шкіл народних*. Ч. II. До III читанки для 5 і 6 року науки. Відень.
Процик І.Р. (1999). *Українська фізична термінологія другої половини XIX — першої третини XX століття* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Львів.
Процик І.Р. (2004). *Українська фізична термінологія на зламі XIX—XX століть*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка.
Пуряєва Н.В. (2001). *Словник церковно-обрядової термінології*. Львів: Свічадо.
Селіванова О. (2006). *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля.

Симоненко Л.О. (1991). *Формування української біологічної термінології.* Київ: Наукова думка.

Синявський О. (2018). *Норми української літературної мови.* Репринт з видання 1931 р. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Сімович В. (1921). *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці.* Київ — Ляйпціг.

Смеречинський С. (1932). *Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою).* Харків: Радянська школа.

Смотрицький М. (1979). *Грамматіки Славенскиѧ правилное Сѵнтаґма...* Єв'е: тип. Виленского братства. Підготував факсимільне видання 1619 р. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка.

Соколова С.О. (2003). *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові.* Київ: Наукова думка.

Станиславський М. (1930). Слова-скорочення в сучасній укрлітмові. *Збірник секції граматики української мови, 1*, 197—216.

Тимченко Є.К. (1917). *Українська граматика.* Київ: Видавництво товариства «Час».

Туровська Л. (2012). Історичне термінознавство в Україні кінця XX — початку XXI ст. *Українська мова, 2*, 67—79.

Туровська Л.В. (2017). Українське термінознавство: від зародження до сьогодення. *Одеський лінгвістичний вісник. Спеціальний випуск*, 211—214.

Харитонова Т.А. (1992). *Джерела філософської термінології.* Київ: Наукова думка.

Холодний Г.Г. (1928). До історії організації термінологічної справи на Україні. *Вісник Інституту української наукової мови, 1*, 9—20.

Чернобров Ю.А. (2020). Історія термінів на позначення способів передавання чужого мовлення в українському мовознавстві. *Українська мова, 3*(75), 122—130. https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.122

Шашкевич Г. (1865). *Мала грамматика языка руского основана на пфдставѣ читанокъ для III и IV отряду шкфлъ головныхъ въ Цѣсарствѣ Австріи употребляємыхъ яко допомочна книга длѧ оучителѣвъ и препарандфвъ.* Въ Вѣдни.

Якимович-Чапран Д.Б. (2009). *Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI—XVII ст.* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Якимович-Чапран Д.Б. (2016). Внесок авторської спілки Адельфотес в українське термінотворення кінця XVI—XVII ст. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології, 842*, 165—170.

Ярошевич І.А. (2010). *Українська морфологічна термінологія XX — початку XXI ст.* Київ: Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана.

Ярошевич І.А. (2017). Лексико-семантичні відношення в системі термінів на позначення понять українського дієслова (ретроспективний огляд). *Термінологічний вісник, 4*, 117—123.

Яценко Н.О. (2009). *Формування назв військового одягу в українській мові.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Статтю отримано 28.10.2024

LEGEND

Грам. 1591 — *Grammar of the good-verbal Hellenic-Slovenian language.* (1591). Retrieved October 15, 2024 from http://surl.li/xcwauu (in Old Ukrainian).

Грам. 1596 — Zyzanii, L. (1980). *Slovenian Grammar.* Preparation of the facsimile edition and research of the monument of V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Грам. терм. — *Grammatical terminology and spelling, approved by the language commission at the Ukrainian Society of School Education in Kyiv.* (1917). Kyiv: Drukarnia Ukr. Tsentralnoi Rady (in Ukrainian).

Граматки — Nas'ki Gramatki. (1862). *South-Russian literary-scientific herald. Bibliography, Sichen (January), 64—82.* Osnova. Retrieved October 15, 2024 from http://surl.li/uxzkbu (in Ukrainian).

ЕСУМ — Melnychuk, O.S., Bilodid, I.K., Kolomiets, V.T., & Tkachenko, O.B. (Eds.). (1982—2012). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

КГЗ, 1906 — Zaloznyi, P. (1906). *Short grammar of the Ukrainian language.* Part 1. Poltava: Elektrychna drukarnia H.I. Markevycha (in Ukrainian).

КГЗ, 1912 — Zaloznyi, P. (1912). *Short grammar of the Ukrainian language.* Part 1. Kyiv: Drukarnia A.I. Hrosmana (in Ukrainian).

КГЗ, 1918 — Zaloznyi, P. (1918). *Short grammar of the Ukrainian language.* Part 1. Kyiv: Vydavnytstvo Iv. Samonenka (in Ukrainian).

Коц., Огон., 1894 — Kotsovskyi, V. & Ogonovskyi, I. (Eds.). (1894). *Methodical grammar of the Russian language for 4th grade of 5th and 6th grade schools.* Lviv (in Ukrainian).

Огон., Шульц, 1874 — Ohonovskyi, O., Shults, F. (1874). *Latin grammar for gymnasium schools.* Lviv (in Ukrainian).

Огон., 1889 — Ogonovskyi, O. (1889). *Grammar of the Russian language for secondary schools.* Lviv (in Ukrainian).

См.-Ст., Ґарт., 1914 — Smal-Stotskyi, Stepan, & Gartner, Fedor. (1914). *Grammar of the Russian language.* Third revised edition. Vienna (in Ukrainian).

УМЕ — *Ukrainian language. Encyclopedia.* (2007). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).

УП, 1926 — *Ukrainian orthography.* (Project). (1926). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).

УП, 1929 — *Ukrainian orthography.* (1929). Edition 1. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).

REFERENCES

Baimut, T.V. (1958). Ways of emergence, development and establishment of the grammatical terminology of Eastern Slavs. *Philological collection of the Zhytomyr Pedagogical Institute dedicated to the 4th International Congress of Slavists.* Zhytomyr (in Russian).

Baimut, T.V. (2014). Historical Dictionary of Ukrainian Grammatical Terminology. *Selected Scientific Works* (pp. 173—202). Nizhyn: Aspekt-Polihraf (in Ukrainian).

Bilousenko, P.I. (1994). *History of the suffix system of the Ukrainian noun (masculine names)* [Dis. ... Doct. philol. Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).

Chernobrov, Yu.A. (2020). The history of terms used to denote methods of transmitting foreign speech in Ukrainian linguistics. *Ukrainian language, 3*(75), 122—130. https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.122 (in Ukrainian).

Denysovets, I.V. (2018). The formation and development of word-formation terminology of the Ukrainian language in grammars of the 16th — first half of the 20th century. *Philological Sciences, 30*, 101—105 (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H.M. (2001). *Medical nomenclature in monuments of the Ukrainian language of the XVI—XVIII centuries* [Autoref. Dis. ... Cand. philol. Science]. Lviv (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H.M. (2008). *Ukrainian medicine. History of names.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Diachan, P. (1865). *Methodical grammar of the Ukrainian language.* Lviv: V pechatnie Stavropyhiiskoho Instituta (in Ukrainian).

Horda, O.M. (2016). *Formation and development of word-forming terminology in Halychyna school grammars of the Ukrainian language (second half of the 19th — beginning of the 20th century)* [Autoref. Dis. ... Cand. philol. Science]. Lviv (in Ukrainian).

Horetskyi, P., & Shalia, I. (1927). *Ukrainian language. Practical and theoretical course*. Kyiv: Knyhospilka (in Ukrainian).

Horodenska, K.H., & Kravchenko, M.V. (1981). *Word-formation structure of a word (nominal derivatives)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Horpynych, V.O. (1973). *Theoretical issues of toponymic word formation in East Slavic languages*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Hrunskyi, M. (1929). *Fundamentals of the new Ukrainian orthography*. Kyiv: Derzhrest "Kyiv-Druk" (in Ukrainian).

Ivashchenko, V.L. (2013). Historiography of terminology: metalanguage and structural subdivisions. *Terminological Bulletin, 2*(1), 5—20 (in Ukrainian).

Ivashchenko, V.L. (2015). Periodization of the history of the formation of Ukrainian scientific terminology against the background of terminological activity in Ukraine: traditional dimensions. *Terminological Bulletin, 3*(1), 5—17 (in Ukrainian).

Iziumov, O. (1931). *Orthographic dictionary*. Kharkiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Karpilovska, Ye.A. (1999). *Suffix subsystem of modern Ukrainian literary language: structure and implementation*. Kyiv: In-t movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Katsimon, O.A. (2013). General attention to the grammars of the Ukrainian language by S. Smal-Stotskyi and F. Gartner (1893, 1907, 1914). *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological, 35*, 142—145 (in Ukrainian).

Kazymyrova, I.A. (2013). Development of the cognitotype category in historical terminology. *Scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Philological Sciences, 34*, 126—129 (in Ukrainian).

Kazymyrova, I.A. (2016). Ukrainian linguistic terminology in the works of A.Yu. Krymskyi: traditions and innovation. *Ukrainian language, 1*, 3—12 (in Ukrainian).

Kazymyrova, I.A., & Turovska, L.V. (2018). Academic terminology: retrospection and development prospects. *Ukrainian Language, 4*, 83—91 (in Ukrainian).

Kharytonova, T.A. (1992). *Sources of philosophical terminology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Kholodnyi, H.H. (1928). To the history of the organization of terminological affairs in Ukraine. *Bulletin of the Institute of the Ukrainian Scientific Language, 1*, 9—20 (in Ukrainian).

Klymenko, N.F. (1973). *The system of affixal word formation in the modern Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Kochan, I.M. (2011). Ukrainian terminology of the 1940s—1950s. *Bulletin of the National Lviv Polytechnic University. Series: Problems of Ukrainian Terminology, 709*, 74—78 (in Ukrainian).

Kochan, I.M. (2017). Ukrainian terminology today. *Studia philologica, 9*, 93—101 (in Ukrainian).

Koliadenko, O.O. (2013). The term frame in linguistics. *Terminological Bulletin, 2*(1), 139—144 (in Ukrainian).

Kotsa, R.O. (2011). From the history of the concept of "prefix". *Linguistic Studies, 23*, 48—52 (in Ukrainian).

Kovaliv, P. (1946). *Grammar of the Ukrainian language*. Munich: Drukarnia Dmytra Sazhyna (in Ukrainian).

Kovalyk, I.I. (1958). *The doctrine of word formation: word-forming parts of a word*. [Issue 1]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu (in Ukrainian).

Kozelko, I.R. (2019a). Terms for designating the pronoun and its categories in Vasyl Simovych's grammatical term system. *In the dimensions of the word: coll. of science works in honor of Professor Iryna Kochan* (pp. 142—149). Lviv — Drohobych (in Ukrainian).

Kozelko, I.R. (2019b). *Linguistic terminology V. Simovych in the context of grammars of the end of the 19th — the first half of the 20th century* [Autoref. Dis. Cand. philol. Science]. Lviv (in Ukrainian).

Kurok, O.I. (2011). *The evolution of scientific thought about soils (80s of the 19th—21st centuries)* [Autoref. Dis. ... Cand. history Science]. Pereiaslav-Khmelnytskyi (in Ukrainian).

Kurylo, O. (1925). *Notes on the Modern Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Knyhospilka (in Ukrainian).

Levytskyi, M. (1918). *Ukrainian grammar for self-study*. Romny: Vydavnytstvo "Molodyk" (in Ukrainian).

Levytskyi, V. (1903). Outline of chemical terminology. *Ternopil Print from Coll. Mathematician, naturalist, doctor. of the Science section. t-va named after Shevchenko in Lviv, 9*(3) (in Ukrainian).

Levytskyi, I. (1850). *Grammar of the Russian language in Galicia, divided into questions and answers*. Przemysl (in Ukrainian).

Losun [Verkhratskyi, I.]. (1892). Linguistic notes. *"Zoria", 24*, 472—474. Retrieved August 8, 2024 from https://zbruc.eu/node/57539 (in Ukrainian).

Malevych, L.D. (1999). *Formation and development of Ukrainian hydromelioration terminology* [Autoref. Dis. Cand. philol. Science]. Kyiv (in Ukrainian).

Maslykova, O.S. (2011). Terms for marking artistic tropes in the works of M.S. Hrushevskyi. *Scholarly notes of the Tavrichesky National University named after YOU. Vernadsky. Series: Philology. Social communications, 24*(63), 4, 43—147 (in Ukrainian).

Moskalenko, N.A. (1959). *Essay on the history of Ukrainian grammatical terminology*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Naumenko, V. (1889). *Survey of phonetic features of the Ukrainian language*. Kyiv: Typohrafiia H.T. Korchak-Novytskoho (in Russian).

Nevrli, Ya. (1937). *Grammar and spelling of the Ukrainian language. Vol. I. Phonetics and morphology*. Uzhhorod: Drukarnia "Vyktoriia" (in Ukrainian).

Nechui-Levitskyi, I. (1913). *Grammar of the Ukrainian Language*. Vol. I. Etymology. Kyiv: Drukarnia Druhoi Artili (in Ukrainian).

Nimchuk, V.V. (1985). *Linguistics in Ukraine in the XIV-XVII centuries*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Ohiienko, I. (Metropolitan Hilarion). (1995). *History of the Ukrainian literary language*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Ohiienko, I. (1908a). Historical dictionary of Ukrainian grammatical terminology. *Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv, I*, 94—129 (in Ukrainian).

Ohiienko, I. (1908b). *Ukrainian grammatical terminology. Historical dictionary of Ukrainian grammatical terminology with a preface about the history of its development*. Kyiv: Drukarnia I-oi Kyivskoi Druk. spilky (in Ukrainian).

Ohiienko, I. (1909). Historical dictionary of Ukrainian grammatical terminology. *Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv, IV*, 49—89 (in Ukrainian).

Okhrymovych, V. (1900). About stress in the Ukrainian-Russian language. *ZNTSH, 33*, 1—64 (in Ukrainian).

Osadtsa, M. (1862). *Grammar of the Russian language*. Lviv: V pechatni Instituta Stavropihiiskoho (in Ukrainian).

Partytskyi, O. (1873). *Russian grammar for use in folk schools in Galicia*. Lviv (in Ukrainian).

Pena, L.I. (2009). Oleksa Sinyavsky on word formation. *Current problems of Slavic philology. Series: Linguistics and literary studies, XXI*, 592—598 (in Ukrainian).

Popovych, O. (Ed.). (1916). *Russian grammar for public schools*. Vol. II. To the 3rd reading book for the 5th and 6th year of science. Vienna (in Ukrainian).

Protsyk, I.R. (1999). *Ukrainian physical terminology of the second half of the 19th — the first third of the 20th century* [Autoref. Dis. Cand. philol. Science]. Lviv (in Ukrainian).

Protsyk, I.R. (2004). *Ukrainian physical terminology at the turn of the XIX—XX centuries*. Lviv: LNU im. I. Franka (in Ukrainian).

Puriaieva, N.V. (2001). *Dictionary of church and ritual terminology*. Lviv: Svichado (in Ukrainian).

Selivanova, O. (2006). *Modern linguistics. Terminological encyclopedia*. Poltava: Dovkillia (in Ukrainian).

Shashkevych, H. (1865). *A small grammar of the Russian language is based on the basis of readers for the III and IV groups of schools in the Austrian Empire and is used as an auxiliary book for teachers and trainers*. Vienna (in Ukrainian).

Simovych, V. (1921). *Grammar of the Ukrainian language for self-study and as an aid to school science*. Kyiv — Leipzig (in Ukrainian).

Smerechynskyi, S. (1932). *Essays on Ukrainian syntax (in connection with phraseology and stylistics)*. Kharkiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Smotrytskyi, M. (1979). *Slavonic Grammar correct Suntagma*... Yeve: Typ. Vylenskoho bratstva. Prepared a facsimile edition of 1619 by V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Sokolova, S.O. (2003). *Prefixal word formation of verbs in the modern Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Stanyslavskyi, M. (1930). Abbreviations in Modern Ukrainian. *Collection of the Ukrainian Grammar Section, 1*, 197—216 (in Ukrainian).

Symonenko, L.O. (1991). *Formation of Ukrainian biological terminology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Syniavskyi, O. (2018). *Norms of the Ukrainian literary language*. Reprint from the 1931 edition. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Turovska, L. (2012). Historical terminology in Ukraine at the end of the 20th — beginning of the 21st century. *Ukrainian language, 2*, 67—79 (in Ukrainian).

Turovska, L.V. (2017). Ukrainian terminology: from the beginning to the present. *Odesa Linguistic Bulletin. Special issue,* 211—214 (in Ukrainian).

Tymchenko, Ye.K. (1917). *Ukrainian Grammar*. Kyiv: Vydavnytstvo tovarystva “Chas” (in Ukrainian).

Vakariuk, L.O., & Pantso, S.Ye. (2007). *Ukrainian word-work in the terms: vocfbulary*. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).

Valiukh, Z.O. (2005). *Word-formation paradigmatics of the noun in the Ukrainian language*. Kyiv — Poltava: ASMI (in Ukrainian).

Vovk, A. (1930). Verbal nouns of the genitive case with the suffix -к- in comparison with other verbal nouns. *Collection of the section of the grammar of the Ukrainian language, 1*, 115—140 (in Ukrainian).

Yakymovych-Chapran, D.B. (2009). *Vocabulary for the designation of scientific concepts from linguistics in monuments of the Ukrainian language of the XVI—XVII centuries* [Autoref. Dis. Cand. philol. Science]. Lviv (in Ukrainian).

Yakymovych-Chapran, D.B. (2016). The contribution of the Adelfotes author's union to the Ukrainian terminology of the late 16th and 17th centuries. *Bulletin of the National Lviv Polytechnic University. Series: Problems of Ukrainian Terminology, 842*, 165—170 (in Ukrainian).

Yarorshevych, I.A. (2010). *Ukrainian morphological terminology of the 20th — early 21st centuries*. Kyiv: Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana (in Ukrainian).

Yaroshevych, I.A. (2017). Lexical-semantic relations in the system of terms for the designation of Ukrainian verb concepts (retrospective review). *Terminological Bulletin, 4*, 117—123 (in Ukrainian).

Yatsenko, N.O. (2009). *Formation of names of military clothing in the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Received 28.10.2024

Iryna Synytsia, Doctor of Sciences in Philology, Senior researcher,
Senior researcher in the Department of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: isynytsa@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6874-1740

THE HISTORY OF THE TERMS *AFFIX* AND *PREFIX* IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article attempts to argue for the separation of historiographical and historical-terminological directions of scientific research within the framework of Ukrainian historical terminology. This article is a sample of historical and terminological works. The source base of the research is the grammars of the Ukrainian language, scientific works on various linguistic issues. The purpose of the article is to analyze the process of formation of terms for affixal morphemes in Ukrainian scientific texts, primarily grammars, dictionaries, textbooks, and scientific publications. The immediate subject of analysis were the terms called linguistic units, which, thanks to their functional capabilities, became basic for word formation, morphemics and grammar in general, namely the terms *affix* and *prefix* in their diachronic-synchronic dimension. The author systematized the results of studying Ukrainian scientific sources of the 16th—20th centuries from the point of view of the function of term names to indicate affixes and prefixes. The analysis revealed that the term *affix* in the Ukrainian language was represented by the terms *додатки* and *доданки*. The lexical-semantic and accentual variants of the term *prefix* at different stages of language development were as follows: *предлогъ, приста́вка, при́ставка, частка, нарост, припона, препона, приросток*. The article traces the history of the formation of the terms *affix* and *prefix* in the Ukrainian language, recorded and confirmed the use of this or that term in the idiolect of a particular scientist. It is confirmed that the term *affix* was used for the first time by Petro Zalozny in the "Short Grammar of the Ukrainian Language" in 1906. The term *prefix*, written in Latin, was first used by Omelyan Ogonovskyi in his grammar in 1889, and by Ivan Verkhratskyi in 1892. The term *prefix*, written in Cyrillic in Ukrainian orthography, functions in Yevgeny Tymchenko's grammar of 1907. The history of the development of certain terms is a fragment that illustrates the development of Ukrainian scientific thought.

***Keywords**: historical terminology, terminology of word formation, history of terms, affix, prefix.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.097
УДК 811.161.2'373.45.613

О.Є. ГОРДІЄНКО, аспірант відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: lesiahordiienko@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-9310-0667

ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНЕ ОСВОЄННЯ ТА ПРАВОПИС НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

У статті досліджено проблеми у фонетичному освоєнні новітніх іншомовних лексем, що входять або вже ввійшли до українського комунікативного простору. З'ясовано причини їх непослідовного передавання в засобах масової комунікації. Подано ті приголосні і голосні звуки, дифтонги англійської мови, які в сучасному українському масмедійному дискурсі неправильно чи непослідовно адаптують до норм української ортографії та ортоепії. Відзначено поки що обмеженість правильного передавання новітніх запозичень в українських засобах масової комунікації, що відповідає нормам чинного українського правопису.

***Ключові слова**: новітні запозичення, англізми, фонетичне освоєння, транслітерація, транскрибування, фонетична норма.*

В останні десятиріччя глобальний технічний прогрес, розвиток міжнародних комунікацій, динамічна цифровізація, вплив західної культури спричинюють активне використання іншомовних слів, насамперед англізмів, у різних сферах суспільно-політичного, економічного, наукового та культурного життя. Таке поширення характерне для більшости сучасних мов, зокрема й української.

Найвиразніше та найоперативніше відбиває динаміку в лексико-семантичній системі української мови публіцистичний стиль. Саме в ньому під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників найчіткіше зафіксовано засво-

Цитування: Гордієнко О.Є. (2024). Фонетико-графічне освоєння та правопис новітніх запозичень у сучасному українському комунікативному просторі. *Українська мова, 4*(92), 97—108. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.097

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

єння чужомовних лексем, продемонстровано відповідність або невідповідність їх нормам української ортографії, особливостям звукового ладу та словотвірним традиціям.

Проте нинішнє надмірне використання англізмів породжує хаотичну, непослідовну адаптацію їх до фонетичних норм української літературної мови.

Проблеми доцільности лексичних запозичень, правильности їх фонетичного, словотвірного та морфологійного освоєння в українській літературній мові в різні періоди досліджували А.Ґ. Ґудманян (Ґудманян, 1999а; Ґудманян, 1999б), Д.В. Мазурик (Мазурик, 2002), О.А. Стишов (Стишов, 2003), Л.М. Архипенко (Архипенко, 2005), В.М. Фурса (Фурса, 2005), Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008), К.Г. Городенська (Городенська, 2009; Городенська, 2011), Т.М. Рудакова (Рудакова, 2013), В.П. Сімонок (Сімонок, 2016), Г.А. Сергеєва (Сергеєва, 2015), Н.В. Скибицька (Скибицька, 2014) та інші лінгвісти.

Під час фонетико-графічного пристосування не властиві українській мові звуки, що входять до складу, наприклад, фонетичних систем англійської, німецької, іспанської, французької та інших мов, замінюють близькими до них українськими голосними чи приголосними. Проте цей процес досить складний, він часто породжує хитання або й помилки у виборі українського відповідника чи фонетичні варіанти деяких неолексем.

А.Ґ. Ґудманян, зокрема, застерігав, що поява варіантів є закономірністю для фонографічного (фонетико-ортографійного) освоєння чужомовних одиниць. На початковому етапі адаптації слова іншомовного походження набувають варіативности у звучанні та ортографійному оформленні в мові, що їх запозичує. Уходження неологізму до нової мовної системи супроводжується вибором способу запозичення (транслітерації чи транскрипції), переходом від латинської графіки до кирилиці. Цей період може бути досить тривалим у часі і почасти збігається з набуванням новою лексемою граматичних категорій мови-реципієнта (Ґудманян, 1999а, с. 73).

Українські мовознавці, попри кодифіковані у правописі норми передавання слів іншомовного походження, неоднаково визначали раніше та й визначають тепер правила пристосування іншомовних слів до норм української літературної мови. Зосібна, А.Ґ. Ґудманян уважав, що англійський монограф **g**, який позначає фонему **/g/**, варто передавати українською буквою **ґ** (Ґудманян, 1999б, с. 178). У цьому він убачав сприятливі умови для відродження літери **ґ**, яка має посісти чільне місце в українській абетці (там само). І саме такий спосіб використовували перекладачі до середини 30-х років XX ст., бо за «Українським правописом» 1929 року «чуже g» у новозапозичених словах треба було передавати буквою **ґ** (Український правопис, 1929, с. 64): *ґума, ґірлянда, дириґент, лінґвіст.*

На потребі розмежовувати звуки **[ґ]** і **[ґ]** у запозиченнях відповідно до вживання їх у мові-джерелі наголошувала також К.Г. Городенська, тому що «українська мова, подібно до германських, романських та інших мов,

має окремі фонеми /**г**/ і /**ґ**/. Наслідком нехтування цієї особливості фонологічної системи української літературної мови є непослідовне передавання звука **[ґ]** у нових лексичних запозиченнях: його відтворюють або за допомогою літери **г** відповідно до норми чинного українського правопису, або за допомогою літери **ґ** відповідно до зазначеної фонологічної риси та особливості української графіки про симетричне, однозначне співвідношення між буквами і звуками, адже звук **[ґ]** мав і тепер має окрему літеру для його позначення — літеру **ґ**» (Городенська, 2009, с. 5—6).

Згідно із чинним «Українським правописом» звук **[g]** та близькі до нього звуки, позначені на письмі буквою **g**, в українській мові звичайно передаємо буквою **г**: *авангард, агітація, генерал, гламур* та ін. Буквою **ґ** позначаємо звук **[g]** у давнозапозичених загальних назвах, таких як *ґанок, ґатунок, ґвалт, ґрати, ґрунт* та ін. (Український правопис, 2019, с 156).

У сучасних українських інформаційних виданнях ті самі новозапозичені лексеми із звуком **[g]** пишуть або з **г**, або з **ґ**. Таке передавання цього звука в загальних назвах породжує, на думку деяких дослідників, фонетичні варіанти (Ґудманян, 1999б; Прийма, 2024). Проте немає підстав вважати їх фонетичними варіантами, насправді це вияви непослідовного передавання звука **[g]** у тому самому слові. Наприклад, у словах *гаджет* (англ. gadget) і *гайд* (англ. guid) за правилами чинного «Українського правопису» звук **[g]**, позначений на письмі буквою **g**, потрібно передавати фарингальним звуком **[г]**, позначеним графічно буквою **г**. Але в газетних публікаціях цей звук передають і через **г**, і через **ґ**, пор.: *До Міжнародного дня музеїв вінницькі музейники вирішили скреативити і дістали з фондів цікаві предмети фото-відео-аудіо техніки XIX—XX століття, які на сьогодні фактично може замінити один сучасний* ***гаджет*** (День, 15.05.2023) і *У період суперкризи та карантину надзвичайно важливо тримати вектор прогресу та справедливості, боротися за них, обстоювати їх не через* ***ґаджети****, а спільно в реальності* (Новини Полтавщини, 05.08.2023); ***Гайд*** *чемпіонатом світу зі спортивної гімнастки: коли та де дивитися, як Україна боротиметься за олімпійські ліцензії* (Трибуна, 31.09.2023) і ***Ґайд*** *з велоодягу: як обрати та носити* (Велопланета, 31.09.2023).

Ще одним прикладом непослідовного освоєння іншомовних лексем у системі консонантизму є плутанина в передаванні англійського звука **[h]**. Згідно із сучасною правописною нормою української літературної мови цей звук треба позначати здебільшого буквою **г**, пор. у словах *гандбол, гербарій, гінді* та ін. (Український правопис, 2019, с. 156). Проте під впливом російської традиції передавання цього звука в українську мову вже проникли і, на жаль, закріпилися неправильно фонетично освоєні слова, у яких цей чужомовний звук позначено літерою **х**: *хакер, хантер, хостел* і под. Так їх зафіксовано навіть у деяких сучасних словниках української мови (Бибик, Сюта, 2005, с. 587; Туровська, Василькова, 2008, с. 264; Белей, Гончаренко, Ківу, Олександрук, 2022, с. 301). Саме тому одні українські засоби масової комунікації звук **[h]** і в давніших, і в новітніх запозиченнях передають буквою **х**, а інші — буквою **г**, пор.: *Україна передала ФБР*

хакера**-втікача* (Суспільне, 21.11.2019) і *Вночі на 14 січня **гакери** здійснили масштабну атаку на українські урядові сайти, а також державний портал «Дія»* (Збруч, 14.01.2022); *Навіщо студентам, розробникам, молодим інженерам і просто любителям космосу долучатися до космічних **хакатонів**?* (Спека Медіа, 06.10.2023) і *Відбувся дводенний **гакатон** в рамках проєкту «Інновації для системи БПД»* (Pravokator, 26.04.2021); *УНІАН ділиться **лайфхаками**, чим змастити взуття, щоб не ковзало, або як його модифікувати* (УНІАН, 20.11.2023) і *Що робити, щоб не натерти ноги новим взуттям: корисні поради та **лайфгаки (ТСН, 15.08.2023); *За ініціативи Veterans Hub Odesa ветерани та члени їхніх родин мають змогу стати учасниками онлайн-зустрічі «Психологічні аспекти відновлення ветеранів» за участі **стейкхолдерів*** (Армія Inform, 24.03.2021) і *Спільнота справді багато зробила і продемонструвала зацікавленість головного **стейкголдера** — суспільства* (Суспільне, 09.02.2023).

Уживання ненормативного звука **[х]** досі переважає в давніших та новозапозичених словах, попри те що воно порушує фонетичну норму чинного «Українського правопису» (Український правопис, 2019, с. 156).

У передаванні голосних звуків домінує порушення норми про вживання букви **и** в загальних назвах після **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**) (правило «дев'ятки»), оскільки багато хто пише **і** замість нормативної **и**: *стр**і**м, стр**і**мити, стр**і**мінговий* (замість *стр**и**м, стр**и**мити, стр**и**мінговий*), *скр**і**ншот* (замість *скр**и**ншот*), *стор**і**телінг* (замість *стор**и**телінг*). Напр.: *Meta представила окуляри зі штучним інтелектом, які можуть робити Facebook-**стріми*** (Укрінформ, 28.09.2023); *Адже можна не просто **стріміти** ігри, а влаштовувати додаткові випробування* (DEV, 16.09.2022); *Усі, хто не встиг сходити до кінотеатру на показ фільму, зможуть переглянути його на **стрімінговій** платформі* (Ґвара Медіа, 06.06.2023); *Чи можете ви побачити, хто зробив **скріншот** вашої історії чи публікації в Instagram?* (TechUkraine, 24.11.2022); ***Сторітелінг** — це про розповідь у найширшому значенні* (Ґвара Медіа, 18.09.2020).

Але в деяких українських засобах масової комунікації ці лексеми оформляють і відповідно до чинної правописної норми, напр.: *Тут проходять **стрими** кіберспортивних турнірів, справжніх знаменитостей та любителів ігор* (Імена Блог, 23.05.2019); ***Стримінгова** платформа транслює для конкретного користувача обраний ним контент, без потреби вантажити його на свій девайс* (Базилік Медіа, 05.12.2019).

У різних публікаціях фіксуємо також непослідовне передавання англійського відкритого звука **[æ]** українськими звуками **[а]** та **[е]** (на письмі букви **а** та **е**) у новозапозичених словах, пор.: *айп**а**д* і *айп**е**д, геймп**а**д* і *геймп**е**д, тачп**а**д* і *тачп**е**д*. Це спричинено тим, що, наприклад, англізм *iPad* одні передають в апелятивній формі як *айпад* (через транслітерування), інші — як *айпед* (через транскрибування, як у мові-джерелі — [aɪpæd]). Пор.: *Чи можна заряджати айфон / **айпад** зарядкою від MacBook?* (ICOOLA, 17.07.2023) і *Айфони та **айпеди** мають до десятка депутатів обласної ради* (Прочерк, 09.01.2012). Навіть у тому самому джерелі іноді вжи-

вають і *айпад*, і *айпед*, напр.: *У той же час з'ясувалось, що* ***айпади*** *і айфони неможливо використовувати для цих потреб поліції... Як розказав спеціаліст з розробки мобільних додатків Максим Скляров, програма «LIS-M» розроблена для системи андроїд, і запустити її на айфоні чи* ***айпеді*** *неможливо* (Сайт міста Конотоп, 22.22.2016).

Англійський звук **[æ]**, якому на письмі відповідає англійська буква **a**, відповідно до чинного «Українського правопису» звичайно передаємо українською буквою **а**: *м**а**кінтош, сп**а**м, х**а**кер, ч**а**т* (Український правопис, 2019, с. 162). А.Ґ. Ґудманян також наголошував, що основним графічним варіантом фонеми **/æ/** є монограф **а** (Ґудманян, 1999а, с. 261). Але за традицією цей звук англійської мови передаємо через **е** в таких словах, як *бізнесм**е**н, менедж**е**р* (Український правопис, 2019, с. 163).

Останнім часом в медійних текстах натрапляємо на вживання букв **е** або **а** в новозапозиченій лексемі *омбудсм**е**н / омбудсм**а**н*, пор.: *Дитячий* ***омбудсмен*** *Кулеба госпіталізований після серйозної ДТП* (Суспільне, 24.11.2019) і *У зверненні Чернівецької облради щодо захисту сім'ї є ознаки дискримінації —* ***Омбудсман*** (Суспільне, 26.11.2019).

Таке непослідовне передавання **[æ]** можна пояснити непорозумінням, із якої мови запозичили цей неологізм — зі шведської (мови-джерела) чи з англійської (мови-посередника). Лексема *ombudsman* походить зі шведської і звучить у ній як *омбудсман*, а в англійській мові — як *омбудсмен*. Оскільки в українській мові маємо в активному вжитку слова, запозичені з англійської — *бізнесм**е**н, спортсм**е**н, бармен, конгресм**е**н, джазм**е**н*, то за аналогією до них потрібно вживати й *омбудсм**е**н*. Проте вважаємо, що це питання ще потребує додаткового вивчення.

Сучасна українська мовна практика засвідчила також непослідовне передавання англізму *donate*, який подають або як *донат* (через транслітерування), або як *донейт* (через транскрибування — [dəʊneɪt]). Пор.: *Голосували грошима: для цього комік відкрив дві банки для* ***донатів****. Трек «Просто скинь* ***донат****», що зібрав за лічені години пів мільйона гривень, перевернув уявлення про об'єми, швидкість і подачу зборів, говорить стендап-комік Сергій Ліпко* (Форбс Україна, 14.07.2023) і *Купити російське місто — зробити* ***донейт****. Запустили ще одну платформу для підтримки України* (The Village Ukraine, 14.03.2023). У цьому запозиченні англійська буква **a** позначає дифтонг **[eɪ]**. Згідно з фонетичною нормою чинного «Українського правопису» англійський дифтонг **[eɪ]** звичайно передаємо, імітуючи його звучання в мові-оригіналі, тобто через **ей**, наприклад *гейм* (Український правопис, 2019, с. 162). Передавання дифтонга **[eɪ]** однією літерою: **а** чи **е** — не відображає основну особливість системи фонем англійської мови — наявність дифтонгів (Ґудманян, 1999а, с. 328). З огляду на це нормативним уважаємо освоєння *донейт*.

Аналогійна ситуація склалася в засобах масової комунікації із запозиченням, яке подають по-різному: *бейгл, байгель, багель* на позначення «випічки у формі бублика з начинкою». Пор.: *Бейгл (байгель, багель) — це булочка-бублик із різноманітними начинками: з лососем, індичкою, авокадо*

та іншими (Конкурент, 24.02.2021); *Зараз у кафе пропонують бейгли, які випікають самостійно* (Хмарочос, 28.05.2024).

Англійська буква **a** у слові *bagle* позначає дифтонг **[ei]**, і за чинним українським правописом його потрібно писати *бейгл*. Інші двоє так званих освоєнь — *байгель, багель* — суперечать фонетичній нормі передавання цього дифтонга.

Про недотримання норми передавання дифтонга **[ei]** в українській мові свідчить і раніше запозичене з англійської мови слово *baby*. Воно вже узвичаєне в українському вжитку як *бебі* [напр.: *У Нідерландах зафіксували* ***бебі-бум*** *через локдауни* (Суспільне, 18.11.2021)], тобто цей дифтонг у ньому передано через **е** замість нормативного **ей**. Зваживши на зазначену норму, запозичення треба писати й вимовляти як *бейбі*, що зафіксували деякі періодичні видання, напр.: *У парку природи «Беремицьке» на Чернігівщині —* ***бейбі-бум*** (Челайн, 10.05.2023). На жаль, у чинному «Українському правописі» подано лексему *бебібум* з голосним **[е]**, позначеним на письмі буквою **е** (Український правопис, 2019, с. 162). Такі порушення негативно впливають на освоєння нових слів, що з'являються в масмедійному дискурсі.

Окрім відзначеного порушення в передаванні англійського дифтонга **[ei]** логічно постає ще важливіше запитання, чи потрібно запозичувати лексеми *бейбі, донейт, бейгл*, коли маємо українські літературні відповідники *дитина, пожертва, бублик*.

Отже, у фонетичному освоєнні новітніх запозичень, попри чітко сформульовані в чинному «Українському правописі» 2019 року норми передавання голосних і приголосних звуків та звукосполучень, зокрема й дифтонгів, досі спостерігаємо непослідовності в позначенні приголосних звуків **[g]** і **[h]**, у вживанні голосного звука **[и]** після дев'ятьох приголосних **[д], [т], [з (дз)], [с], [ц], [ж (дж)], [ч], [ш], [р]** перед наступним приголосним, крім **[й]**, та в передаванні звука **[æ]** і дифтонга англійської мови **[ei]**, що зумовлено недотриманням фонетичних норм.

Перспективу свого дослідження вбачаємо в подальшому докладному вивченні фонетичного освоєння нових іншомовних слів в українській мовній практиці відповідно до фонетичних норм і традицій вимови приголосних і голосних в українській літературній мові. Окреме завдання — визначити доцільність / недоцільність кожного новітнього лексичного запозичення в лексичній системі української літературної мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Армія Inform, 24.03.2021 — Онлайн-зустріч із стейкхолдерами: обговорюватимуть проблеми ветеранів АТО/ООС. (2021). *Армія Inform*. http://surl.li/eqzfni (дата звернення: 23.11.2023).

Базилік Медіа, 05.12.2019 — Наші користувачі не одразу розуміли, як і навіщо платити за контент. Історія директора з маркетингу та стратегії MEGOGO. (2019). *Bazilik Media*. http://surl.li/txlfpt (дата звернення: 12.10.2023).

Велопланета, 31.09.2023 — Ґайд з велоодягу: як обрати та носити. (2023). *Велопланета*. http://surl.li/npsvkq (дата звернення: 12.10.2023).

Ґвара Медіа, 06.06.2023 — Український «Памфір» з 22 червня буде доступний на Netflix. (2023). *Ґвара Медіа*. http://surl.li/upccze (дата звернення: 12.10.2023).

Ґвара Медіа, 18.09.2020 — Суперсила сторітелінгу: конспект тренінгу Тані Поставної. (2020). *Ґвара Медіа*. http://surl.li/ztktju (дата звернення: 12.10.2023).

День, 15.05.2023 — У Вінниці розгорнули оригінальну експозицію призабутих предметів з минулого «Життя без смартфона». (2023). *День*. http://surl.li/gbxyzj (дата звернення: 29.07.2023).

Збруч, 14.01.2022 — «За Волинь, за ОУН-УПА, за Галичину»: гакери атакували урядові сайти. (2022). *Збруч*. http://surl.li/dgqstb (дата звернення: 12.10.2023).

Імена Блог, 23.05.2019 — Як стати стримером та що для цього потрібно. (2019). *Імена Блог*. http://surl.li/yoosou (дата звернення: 12.10.2023).

Конкурент, 24.02.2021 — На фудкорті «Променя» з'явилася нова страва — бейгл. (2021). *Конкурент*. http://surl.li/lvqhjw (дата звернення: 15.09.2024).

Новини Полтавщини, 05.08.2023 — У Полтаві відбулася студентська республіка. (2023). *Новини Полтавщини*. http://surl.li/zxdinm (дата звернення: 09.09.2023).

Прочерк, 09.01.2012 — Айфони та айпеди мають до десятка депутатів обласної ради. (2012). *Прочерк*. http://surl.li/gvpumb (дата звернення: 12.10.2023).

Сайт міста Конотоп, 22.22.2016 — Поліція отримала гаджети, на які претендували сироти та інваліди (2016). *05447 Сайт міста Конотоп*. http://surl.li/jjucuh (дата звернення: 12.10.2023).

Спека Медіа, 06.10.2023 — Всесвітні космічні хакатони в Україні: для чого та для кого їх проводять. (2023). *Speka Media*. http://surl.li/cnsdyp (дата звернення: 12.10.2023).

Суспільне, 21.11.2019 — Україна передала ФБР хакера-втікача. (2019). *Суспільне*. http://surl.li/aodpqm (дата звернення: 12.10.2023).

Суспільне, 24.11.2019 — Дитячий омбудсмен Кулеба госпіталізований після серйозної ДТП. (2019). *Суспільне*. http://surl.li/pmpnut (дата звернення: 12.10.2023).

Суспільне, 26.11.2019 — На Харківщині працюватиме бізнес-омбудсмен. (2019). *Суспільне*. http://surl.li/ecxntp (дата звернення: 12.10.2023).

Суспільне, 18.11.2021 — У Нідерландах зафіксували бебі-бум через локдауни. (2021). *Суспільне*. http://surl.li/xpxxki (дата звернення: 15.09.2024).

Суспільне, 09.02.2023 — «За нами не залишають права на правоту». Велике інтерв'ю з Оленою Гончарук. *Суспільне*. (2023). http://surl.li/rbkwba (дата звернення: 23.11.2023).

Трибуна, 31.09.2023 — Гайд чемпіонатом світу зі спортивної гімнастики: коли та де дивитися як Україна боротиметься за олімпійські ліцензії. (2023). *Трибуна*. http://surl.li/xyhvpa (дата звернення: 12.10.2023).

ТСН, 15.08.2023 — Візьміть на замітку: популярні б'юті лайфгаки з TikTok. (2023). *ТСН*. http://surl.li/todxur (дата звернення: 23.11.2023).

Укрінформ, 28.09.2023 — Meta представила окуляри зі штучним інтелектом, які можуть робити Facebook-стріми. (2023). *Укрінформ*. http://surl.li/dzzyam (дата звернення: 12.10.2023).

УНІАН, 20.11.2023 — Лайфхак з капроновими колготами та суперклеєм: взуття не ковзатиме по снігу. (2023). *УНІАН*. http://surl.li/xhfnwp (дата звернення: 23.11.2023).

Форбс Україна, 14.07.2023 — «Просто скинь донат». Стендапер Василь Байдак із дружиною зібрали близько 15 млн грн за допомогою гумору абсурду. Як виглядає їхня лабораторія благодійності. (2023). *Forbes Ukraine*. http://surl.li/vrdzps (дата звернення: 12.10.2023).

Хмарочос, 28.05.2024 — На Подолі відкривається кафе з бейглами та кабінетом психологічної допомоги. (2024). *Хмарочос*. http://surl.li/xnphjg (дата звернення: 15.09.2024).

Челайн, 10.05.2023 — У парку природи «Беремицьке» на Чернігівщині — бейбібум. (2023). *Челайн*. http://surl.li/inucks (дата звернення: 15.09.2024).

DEV, 16.09.2022 — Гайд для майбутніх стрімерів. (2022). *DEV*. http://surl.li/kmmwrm (дата звернення: 12.10.2023).

ICOOLA, 17.07.2023 — Чи можна заряджати айфон/айпад зарядкою від MacBook? (2023). *ICOOLA*. http://surl.li/wdrpau (дата звернення: 12.10.2023).

Pravokator, 26.04.2021 — Відбувся дводенний гакатон в рамках проєкту «Інновації для системи БПД». (2021). *Pravokator*. http://surl.li/ibishh (дата звернення: 12.10.2023).

TechUkraine, 24.11.2022 — Чи можете ви побачити, хто зробив скріншот вашої історії чи публікації в Instagram? (2022). *TechUkraine*. http://surl.li/svxrbb (дата звернення: 12.10.2023).

The Village Ukraine, 14.03.2023 — Купити російське місто — зробити донейт. Запустили ще одну платформу для підтримки України. (2023). *The Village Ukraine*. http://surl.li/qenjdt (дата звернення: 12.10.2023).

ЛІТЕРАТУРА

Архипенко Л.М. (2005). *Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX — початку XXI ст.)* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Харків.

Белей Л., Гончаренко А., Ківу М., Олександрук І. (2022). *Словник новітніх англізмів*. Київ: Наукова думка.

Бибик С.П., Сюта Г.М. (2005). *Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*. Харків: Фоліо.

Городенська К.Г. (2009). Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної і словотвірної підсистем української літературної мови. *Українська термінологія і сучасність, 8*, 3—9.

Городенська К.Г. (2011). Соціолінгвістичні аспекти граматичного освоєння нових запозичень в українській літературній мові. *Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Проблеми гуманітарних наук, 26*, 4—13.

Ґудманян А.Г. (1999а). *Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: у 3 к*. Книга 1: Теоретичні аспекти. Ужгород.

Ґудманян А.Г. (1999б). *Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: у 3 кн*. Книга 2: Орфографічні правила передачі. Ужгород.

Кислюк Л.П. (2017). Освоєння англізмів в українській інтернет-комунікації. *Термінологічний вісник, 4*, 245—252.

Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Корунець І.В. (2014). *Порівняльна типологія англійської та української мов: навчальний посібник*. Вінниця: Нова Книга.

Мазурик Д.В. (2002). *Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки XX ст.)* [дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Прийма Л.Ю. (2024). *Граматичне освоєння англійських запозичень в українській мові початку XXI століття* [дис. ... докт. філософії]. Полтава.

Рудакова Т.М. (2013). Принципи засвоєння неозапозичень в українській літературній мові: орфографічна адаптація. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки, 1*, 129—135.

Сергеєва Г.А. (2015). Фонетичне освоєння англомовних запозичень в українській правничій термінології. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 71*, 50—53.

Сімонок В.П. (2016). Запозичена лексика в українській мовній картині світу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація, 2*, 96—102.

Скибицька Н.В. (2014). Новотвори англійськомовного інформаційного простору як цілісні і розчленовані номінації. *Мовні і концептуальні картини світу, 50*(2), 376—382.

Стишов О.А. (2003). *Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації)* [дис. ... докт. філол. наук]. Київ.

Туровська Л.В., Василькова Л.М. (2008). *Нові слова та значення: словник*. Київ: Довіра.

Український правопис. (1929). Київ: Держ. вид-во України.

Український правопис. (2019). Київ: Наукова думка.

Фурса В.М. (2005). *Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен*. Київ: Ін-т української мови НАН України.

Статтю отримано 11.10.2024

LEGEND

Армія Inform, 24.03.2021 — Online meeting with stakeholders: the problems of veterans of the ATO/JFO. (2021). *Armia Inform*. Retrieved November 11, 2023 http://surl.li/eqzfni (in Ukrainian).

Базилік Медіа, 05.12.2019 — Our users did not immediately understand how and why to pay for the content. History of the Director of Marketing and Strategy MEGOGO. (2019). *Bazilik Media*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/txlfpt (in Ukrainian).

Велопланета, 31.09.2023 — Cycling clothing guide: how to choose and wear. (2023). *Veloplaneta*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/npsvkq (in Ukrainian).

Ґвара Медіа, 06.06.2023 — From June 22, Ukrainian "Pamfir" will be available on Netflix. (2023). *Gvara Media*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/upccze (in Ukrainian).

Ґвара Медіа, 18.09.2020 — The superpower of storytelling: notes of Tanya Postovnaya's training. (2020). *Gvara Media*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/ztktju (in Ukrainian).

День, 15.05.2023 — An original exhibition of forgotten objects from the past "Life without a smartphone" was opened in Vinnytsia. (2023). *Den*. Retrieved July 29, 2023 http://surl.li/gbxyzj (in Ukrainian).

Збруч, 14.01.2022 — "For Volyn, for OUN-UIA, for Galicia": hackers attacked government websites. (2022). *Zbruch*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/dgqstb (in Ukrainian).

Імена Блог, 23.05.2019 — How to become a streamer and what it takes. (2019). *Імена Блог*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/yoosou (in Ukrainian).

Конкурент, 24.02.2021 — A new dish has appeared at the "Promin" food court — a bagel. (2021). *Konkurent*. Retrieved September 15, 2024 http://surl.li/lvqhjw (in Ukrainian).

Новини Полтавщини, 05.08.2023 — A student republic was held in Poltava. (2023). *Novyny Poltavshchyny*. Retrieved September 09, 2023 http://surl.li/zxdinm (in Ukrainian).

Прочерк, 09.01.2012 — Up to ten deputies of the regional council have iPhones and iPads. (2012). *Procherk*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/gvpumb (in Ukrainian).

Сайт міста Конотоп, 22.22.2016 — The police received gadgets claimed by orphans and disabled (2016). *05447 Site of Konotop town*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/jjucuh (in Ukrainian).

Спека Медіа, 06.10.2023 — World space hackathons in Ukraine: why and for whom they are held. (2023). *Speka Media*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/cnsdyp (in Ukrainian).

Суспільне, 21.11.2019 — Ukraine has extradited a fugitive hacker to the FBI. (2019). *Suspilne*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/aodpqm (in Ukrainian).

Суспільне, 24.11.2019 — Children's ombudsman Kuleba was hospitalized after a serious road accident. (2019). *Suspilne*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/pmpnut (in Ukrainian).

Суспільне, 26.11.2019 — A business ombudsman will work in Kharkiv region. (2019). *Suspilne*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/ecxntp (in Ukrainian).

Суспільне, 18.11.2021 — A baby boom was recorded due to lockdown in the Netherlands. (2021). *Suspilne*. Retrieved September 15, 2024 http://surl.li/xpxxki (in Ukrainian).

Суспільне, 09.02.2023 — "We are deprived of the right to justice". A big interview with Olena Honcharuk. (2023). *Suspilne*. Retrieved November 23, 2023 http://surl.li/rbkwba (in Ukrainian).

Трибуна, 31.09.2023 — Guide to the World Gymnastics Championships: when and where to watch Ukraine compete for Olympic licenses. (2023). *Trybuna*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/xyhvpa (in Ukrainian).

ТСН, 15.08.2023 — Take a note: popular beauty hacks from TikTok. (2023). *TSN*. Retrieved November 23, 2023 http://surl.li/todxur (in Ukrainian).

Укрінформ, 28.09.2023 — Meta introduced artificial intelligence glasses that can do Facebook streams. (2023). *Ukrinform*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/dzzyam (in Ukrainian).

УНІАН, 20.11.2023 — Life hack with nylon tights and super glue: shoes will not slide in the snow. (2023). *UNIAN*. Retrieved November 23, 2023 http://surl.li/xhfnwp (in Ukrainian).

Форбс Україна, 14.07.2023 — "Just drop a donation". Stand-up artist Vasyl Baidak and his wife collected about 15 million hryvnias with the help of absurd humor. What their charity lab looks like. (2023). *Forbes Ukraine*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/vrdzps (in Ukrainian).

Хмарочос, 28.05.2024 — A cafe with bagels and a psychological help office is opening in Podil. (2024). *Khmarochos*. Retrieved September 15, 2024 http://surl.li/xnphjg (in Ukrainian).

Челайн, 10.05.2023 — There is a baby boom in the "Beremytske" nature park in Chernihiv region. (2023). *Cheline*. Retrieved September 15, 2024 http://surl.li/inucks (in Ukrainian).

DEV, 16.09.2022 — Guide for future streamers. (2022). *DEV*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/kmmwrm (in Ukrainian).

ICOOLA, 17.07.2023 — Is it possible to charge an iPhone/iPad with a MacBook charger? (2023). *ICOOLA*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/wdrpau (in Ukrainian).

Pravokator, 26.04.2021 — A two-day hackathon was held as part of the project "Innovations for the system of free legal aid". (2021). *Pravokator*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/ibishh (in Ukrainian).

TechUkraine, 24.11.2022 — Can you see who took a screenshot of your Instagram story or post? (2022). *TechUkraine*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/svxrbb (in Ukrainian).

The Village Ukraine, 14.03.2023 — To buy a Russian city — to make a donation. Another platform was launched to support Ukraine. (2023). *The Village Ukraine*. Retrieved October 12, 2023 http://surl.li/qenjdt (in Ukrainian).

REFERENCES

Arkhypenko, L.M. (2005). *Foreign lexical borrowings in the Ukrainian language: stages and degrees of adaptation (on the material of anglicisms in the press of the late 20th — early 21st centuries)* [Autoref. Dis. Cand. Philol. Science]. Kharkiv (in Ukrainian).

Belei, L., Honcharenko, A., Kivu, M., & Oleksandruk, I. (2022). *Dictionary of the latest anglicisms*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Bybyk, S.P., & Siuta, H.M. (2005). *Dictionary of foreign words: Interpretation, word formation and word usage*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Fursa, V.M. (2005). *Semantic-grammatical and word-forming learning of indeclinable nouns.* Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Gudmanian, A.G. (1999a). *Foreign proper vocabulary in the phonographic system of the Ukrainian language: in 3 books.* Book 1: Theoretical aspects. Uzhhorod (in Ukrainian).

Gudmanian, A.G. (1999b). *Foreign proper vocabulary in the phonographic system of the Ukrainian language: in 3 books.* Book 2: Spelling rules of transmission. Uzhhorod (in Ukrainian).

Horodenska, K.H. (2009). New borrowings and innovations against the background of the phonetic and word-forming subsystems of the Ukrainian literary language. *Ukrainian terminology and modernity, 8*, 3—9 (in Ukrainian).

Horodenska, K.H. (2011). Sociolinguistic aspects of the grammatical development of new borrowings in the Ukrainian literary language. *Scientific notes of Drohobych Ivan Franco State Pedagogical University. Problems of humanitarian sciences, 26*, 4—13 (in Ukrainian).

Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A., & Kysliuk, L.P. (2008). *Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon: Monograph.* Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Korunets, I. (2014). *Comparative typology of English and Ukrainian languages.* Vinnytsa: Nova knyha (in Ukrainian).

Kysliuk, L.P. (2017). Adaptation of anglicisms in Ukranian internet communication. *Terminological bulletin, 4*, 245—252 (in Ukrainian).

Mazuryk, D.V. (2002). *Innovative processes in the vocabulary of the modern Ukrainian literary language (90s of the 20th century)* [Autoref. Dis. Cand. Philol. Science]. Lviv (in Ukrainian).

Pryima, L.Yu. (2024). *Grammatical Adaptation of English Borrowings in the Ukrainian Language at the Beginning of the 21st c.* [Autoref. Dis. Doct. Philosophy]. Poltava (in Ukrainian).

Rudakova, T.M. (2013). Principles of assimilation of neo-borrowings in the Ukrainian literary language: orthographic adaptation. *Scientific notes of Nizhyn Mykola Hohol State University. Philological sciences, 1*, 29—135 (in Ukrainian).

Serheieva, H.A. (2015). Phonetic adaptation of English loan words in Ukrainian legal terminology. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology, 71*, 50—53 (in Ukrainian).

Simonok, V.P. (2016). Borrowed vocabulary in the Ukrainian language picture of the world. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Translation studies and intercultural communication, 2*, 96—102 (in Ukrainian).

Skybytska, N.V. (2014). Novelties of the English-language information space as integral and fragmented nominations. *Linguistic and conceptual pictures of the world, 50*(2), 376—382 (in Ukrainian).

Styshov, O.A. (2003). *Dynamic processes in the lexical-semantic system and word formation of the Ukrainian language at the end of the 20th century (on the material of the language of mass media)* [Autoref. Dis. Doct. Philol. Science]. Kyiv (in Ukrainian).

Turovska, L.V., & Vasylkova, L.M. (2008). *New words and meanings: dictionary.* Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

Ukrainian orthography. (1929). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).

Ukrainian orthography. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Received 11.10.2024

Olesia Hordiienko, Graduate student in the Department
of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: lesiahordiienko@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-9310-0667

PHONETIC-GRAPHIC ADAPTATION AND ORTHOGRAPHY OF NEW BORROWINGS IN THE MODERN UKRAINIAN COMMUNICATION SPACE

The article highlights the main problems in the phonetic adaptation of the latest borrowed lexemes that have recently begun to enter or have already entered the Ukrainian communicative space. It has clarified the reasons for their inconsistent transmission to the mass media.

In phonetic adaptation, foreign consonants and vowels from the phonetic systems of English, German, Spanish, and French languages, are replaced with Ukrainian consonants and vowels that are phonetically close to them. However, this process is inconsistent and often leads to the appearance of phonetic variants of new lexemes.

The study presents a list of consonant and vowel sounds that often need to be corrected or more consistently adapted to the norms of Ukrainian orthography and orthoepy in modern written mass media discourse.

In the system of consonantism, the cases of inconsistent transmission in common names of sounds are analyzed: [g] is transmitted in writing by letters г and ґ (*гаджет — ґаджет, гайд — ґайд*); [h] is transmitted in writing by letters г and х (*гакатон — хакатон, лайфгак — лайфхак, стейголдер — стейкхолдер*).

In the system of vocalism, the non-normative use of the letter и in common names after the letters д, т, з (дз), с, ц, ж (ж), х, ш, р before the next consonant (except й) was fixed in such words as *стрім* (instead *стрим*), *стрімити* (instead *стримити*), *стрімінговий* (instead *стримінговий*), etc.; inconsistent transmission of the English open vowel [æ] by the Ukrainian sounds [е] and [а] (letters е and а) in such words as *айпад — айпед, геймпад — геймпед, тачпад — тачпед, омбудсман — омбудсмен*; inconsistent adaptation of the English diphthong [ei], for example, *донейт — донат, бейгл — багел.*

It has been noted the correct transmission of the neo-borrowings in Ukrainian mass media according to the norms of the current Ukrainian spelling is still limited.

***Keywords**: neo-borrowings, anglicisms, phonetic adaptation, transliteration, transcription.*

УДК 811.161.2.

Л.П. КИСЛЮК, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3766-3305

XXIII МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ КОМІСІЇ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ ПРИ МІЖНАРОДНОМУ КОМІТЕТІ СЛАВІСТІВ

17—20 вересня 2024 року в м. Любляні (Словенія) відбулася XXIII Міжнародна конференція «**Гніздове словотворення**» Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. Організатори конференції — установи Словенської академії наук і мистецтв: Інститут словенської мови імені Франа Рамовша та Інститут імені Йожефа Стефана в Любляні, Факультет філософії Мариборського університету та члени Комісії зі слов'янського словотворення — доктор Борис Керн і професор Ірена Страмлич-Брезник. Конференцію організовано в межах проєкту ARIS «Комбінаторика словотвірних форм у словенській мові» та присвячено пам'яті польського мовознавця, дериватолога, професора Мирослава Скаржинського, дослідника гніздового словотворення сучасної польської мови, одного з авторів і редакторів «Словника словотвірних гнізд загальнопольської мови» у 4 томах (Краків, 2001—2004), засновника й першого головного редактора журналу *LingVaria* Інституту полоністики Ягеллонського університету й активного учасника «Солідарності». На конференції, яка тривала три дні, учасники з 15 країн — члени Комісії та запрошені доповідачі — обговорили широкий спектр проблем сучасних досліджень гніздового словотворення у слов'янських мовах. Заслухано 42 доповіді слов'янськими та англійською мовами. До початку конференції видано збірник тез доповідей.

Цитування: Кислюк Л.П. (2024). XXIII Міжнародна конференція Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. *Українська мова, 4*(92), 109—114.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

На урочистому відкритті організатори конференції та Голова Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів **Райна Драгічевич** підкреслили важливість участи в конференції представників України й засвідчили свою підтримку українському народу в боротьбі за свою державність. Представники України привезли в подарунок для Інституту словенської мови імені Франа Рамовша праці й видання Інституту української мови НАН України, зокрема, випуски журналу «Українська мова» як свідчення того, що науковці в Україні не лише борються за свободу своєї держави, а й працюють на її майбутнє. Для колег з України працівники Інституту словенської мови імені Франа Рамовша підготували в подарунок свої праці, частина з яких є в онлайн-доступі за посиланням https://fran.si/.

На пленарному засіданні заслухали доповідь **Катрін Гайн** (Німеччина) *«Дослідження німецького словотворення: дослідник складних моделей 'КоМиХ'»* про проєкт пошуку й синтезу складних слів німецької мови, який працює на основі даних корпусу DeReKo (близько 450 млн токенів) Інституту німецької мови імені Лейбніца.

У перший день роботи конференції працювали три секції. Честь відкривати першу секцію конференції було надано представниці України **Євгенії Карпіловській** із доповіддю *«Словотвірне гніздо в колі інших одиниць систематизації лексики»*. У доповіді продемонстровано особливе місце словотвірного гнізда серед менших та інших типів системотвірних одиниць: полів, класів (зокрема дериваційних у трактуванні І.І. Ковалика), відмін (зокрема словотвірних у трактуванні К. Бузашшіової) на матеріалі морфемно-словотвірного гніздового словника сучасної української мови (обсяг реєстру понад 177 тис. слів), над яким, як продовженням «Кореневого гніздового словника української мови» (Київ, 2002), нині працює доповідачка. На секції під головуванням Є.А. Карпіловської доповіли **Метка Фурлан** (Словенія, доповідь *«Словотвірне гніздо з погляду синхронії та діахронії»*) та **Горан Милашин** (Боснія і Герцеговина, доповідь *«Словотвірні ланцюжки і проблема розмежування синхронного стану та діахронних процесів у дериватології»*) про методологічні проблеми синхронного вивчення слова та залучення ідей діахронної лінгвістики в синхронний аналіз словотворення.

На другій секції виступили **Олександр Лукашанець** з онлайн-доповіддю *«Словотвірне гніздо: місце в системі комплексних одиниць словотворення, синхронні межі»*; **Павел Ковальський** (Польща) з доповіддю *«Гніздове словотворення як засіб інтерпретації мовної дійсності»*; **Івона Буркацька** (Польща) з доповіддю *«Чинники, що впливають на структуру і обсяг польських словотвірних гнізд»*; **Райна Драгічевич** (Сербія) з доповіддю *«Семантико-дериваційний потенціал дієслова **дивитися** на матеріалі дериваційних словників деяких слов'янських мов»*. Учасники дискусії на секції обговорювали проблеми визначення синхронних меж словотвірного гнізда, зокрема місця в ньому композитів і абревіатур; впливу на обсяг словотвірного гнізда чинників частиномовної та стилістичної належности, походження та багатозначности базового слова, його фразеологічної активности та наявности термінів серед похідних.

Третю секцію було присвячено обговоренню впливу соціолінгвістичних чинників на формування експресивного забарвлення похідних у гніздах, базові слова яких функціонують у публіцистичному та розмовному стилях македонської мови (доповідь **Лідії Аризанковської** (Північна Македонія) *«Гніздове словотворення в македонській мові в соціолінгвістичному контексті»*), питання кореляції будови гнізда зі змінами в житті суспільства та впливу позамовних чинників на словотворення на матеріалі словотвірних гнізд української мови, мотивованих питомими й запозиченими твірними з тотожною або близькою семантикою (доповідь **Лариси Кислюк** *«Ресурси вербалізації поняття в словотвірному гнізді: питоме і запозичене»*) та проблеми укладання словотвірних гнізд на матеріалі соціолектів, зокрема кореляції їх зі словотвірними гніздами літературної мови (онлайн-доповідь **Олени Лукашанець** *«Словотвірні гнізда в соціолектах: проблеми і шляхи їх розв'язання»*).

На другий день учасники конференції працювали на чотирьох секціях. Перша секція об'єднала чотири доповіді словенських колег, працівників Інституту Йожефа Стефана, присвячені проблемам автоматичного опрацювання словенської мови, зокрема на морфемному та словотвірному рівнях: **Роман Янгарбер** (Словенія, доповідь *«Чому лінгвістично споряджена сегментація має визначальне значення для генеративного моделювання мови»*), **Томаш Ер'явец** (Словенія, доповідь *«Автоматичне коригування словотвірних правил і ланцюжків словенської мови»*), **Сеня Поллак** і **Марко Праніч** (Словенія, доповідь *«Розвиток автоматичної морфологічної сегментації словенської мови»*), **Яка Чибей** (Словенія, доповідь *«Машинне коригування архетипних словотвірних дерев у словенській мові: перший крок»*).

На другій секції учасники конференції обговорювали проблеми зміни семантики похідних порівняно із семантикою базового слова словотвірного гнізда та соціолінгвістичні причини таких змін у сучасній розмовній боснійській мові [**Амела Шегович** (Боснія і Герцеговина, доповідь *«Словотвірно-семантичне гніздо прикметника **старий** у боснійській мові»*)], кількісні та якісні параметри словотвірних гнізд і ланцюжків словацької мови, зокрема, частотні характеристики парадигм і рядів у них [**Мартин Олоштяк** (Словаччина, доповідь *«Словотвірні парадигми та словотвірні ряди в словацькій мові»*)], можливості штучного інтелекту навчитися й генерувати похідні слова на матеріалі деяких слов'янських мов [**Бранко Тошович** (Австрія, доповідь *«Віртуальне гніздове словотворення»*)], а також підходи до словотвору в проєктах онлайн-Словника хорватської мови — Mrežnik (загального нормативного словника) та Словника хорватської лінгвістичної термінології — Jena Інституту хорватської мови [**Лана Худечек** і **Міліца Міхалевич** (Хорватія, доповідь «*Словотворення в* Mrežniku *і* Jeni»)] та можливості відображення в новотворах — назвах певних соціальних і культурно-етичних явищ, таких як *hofmaniarstwo, zahofmanić* зі значенням «обманювати з метою отримання вигоди», утворених від прізвища польського політика Адама Гофмана й засвідчених у словнику польських неологізмів (Słownik neologizmów polskich) у доповіді **Марії Вторковської** (Польща) *«Гніздові новотвори в онлайн-словнику польських неологізмів»*.

На третій секції доповідали **Цветанка Аврамова** (Болгарія, доповідь *«Про місце болгарських і чеських абстрактних іменників із формантом -(е)ств(о)//-stv(i)/-(c)tv(i) та їхніх варіантів у словотвірному гнізді»*), **Гордана Штасні**, **Гордана Штрбац** і **Мілан Айджанович** (Сербія, доповідь *«Семантико-словотвірна характеристика звуконаслідувальних гнізд у сербській мові»*), **Тетяна Пішкович** (Хорватія, доповідь *«Від гніздового словотворення до опису морфонологічних чергувань»*), **Петра Мішмаш**, **Ланко Марушич** і **Рок Жауцер** (Словенія, доповідь *«Подовження коренів у словенській мові з погляду дисперсної морфології»*). Учасники обговорили розбіжності тлумачення в болгарській та чеській мовах окремих понять дериватології; визначення причин різного словотвірного потенціалу одиниць однієї тематичної групи на прикладі гнізд, мотивованих звуконаслідувальними словами сербської мови; взаємозв'язок семантики, словотворення і морфонології на матеріалі хорватської та словенської мов.

На четвертій секції було заслухано три доповіді, присвячені історичному словотворенню на матеріалі різних слов'янських мов: **Лідії Гнатюк** (Україна, доповідь *«Втрачені словотвірні гнізда в сучасній українській літературній мові»*) про словотвірні гнізда від давньоукраїнських лексем *воздух, жизнь, год, звізда, побіда* та інших, засвідчених словниками української мови XIX — першої чверти XX ст., фрагменти яких дотепер функціонують в українських говірках; **Андреї Леган Равнікар** (Словенія, доповідь *«Словотвірні ряди в словенській літературній мові XVI століття з граматичного та словникового погляду»*) про варіантність у творенні особових назв приєднанням різних словенських суфіксів до твірних основ німецького походження як особливість словенської мови XVI ст., що виявилася у формуванні паралельних словотвірних ланцюжків (за матеріалами «Словника словенської книжної мови XVI ст.» (Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16 stoletja); **Магдалени Пастух** (Польща, доповідь *«Словотвірна активність латинських запозичень XVI ст. у сучасній польській мові»*) про словотвірну активність латинських запозичень XVI ст. у сучасній польській мові, засвідчену в історичних словниках та корпусах польської мови.

На початку третього дня роботи конференції презентовано збірники наукових праць, у яких узяли участь члени Комісії зі слов'янського словотворення. **Івана Боздехова** (Чехія) представила колективну монографію *«Чеська словотвірна концепція в контексті слов'янського мовознавства»* («Česká slovotvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy»), підготовлену й опубліковану 2024 року в Празі до 100-літнього ювілею відомого чеського мовознавця-дериватолога Мілоша Докуліла. **Райна Драгічевич** ознайомила присутніх із колективною монографією *«Тенденції дієслівного словотворення у слов'янських мовах»* («Тенденции во зборообразувањето на глаголите во словенските јазици»), виданою цього року у Скоп'є за результатами конференції Комісії 2023 року в Охриді (Північна Македонія). У цей день працювали п'ять секцій.

На першій секції з онлайн-доповіддю *«Зіставний аналіз дієслівних словотвірних гнізд у російських і чеських літературних текстах та їхніх перекладах»* виступила **Олена Петрухіна**. **Івана Боздехова** (Чехія) представила доповідь

«Словотвірна парадигматика англізмів у чеській мові»; а **Мар'єтка Куловец**, **Боштян Єрко** і **Борис Керн** (Словенія) — колективну доповідь *«Гніздові утворення словенською мовою та складені жести словенською мовою жестів»*.

На другій секції учасники конференції заслухали доповіді **Барбари Штебих Голуб** (Хорватія) *«Словотвірний потенціал германізмів у кайкавській хорватській літературній мові»*, **Соні Ненезич** (Чорногорія) *«Словотвірно-семантичне гніздо лексеми **нещастя** в чорногорських діалектних словниках»*, **Йожиці Шкофіц** (Словенія) *«Словотворення діалектної лексики у Словенському лінгвістичному атласі (SLA)»*. Обговорено проблеми німецьких запозичень у кайкавському варіанті хорватської літературної мови, яку доктор Штебих Голуб обстоює як рівноправний зі штокавським варіант сучасної хорватської літературної мови, та особливості діалектного словотворення в південнослов'янських мовах, зокрема в чорногорській та словенській.

На третій секції звучали доповіді: онлайн (**Зінаїда Харитончик** *«Семантика членів словотвірних гнізд з циклічними іменами-вершинами»*) та в записі (**Олексій Нікітевич** *«Моделювання фрагментів словотвірних гнізд і практика лексикографування»*); а колеги з Братислави **Ніколь Яночкова** та **Івана Шрамекова** (Словаччина) представили дослідження *«Десятирічний єдиноріг є першокласним семисонько́м. Про (від)числівникову композицію в словацькій мові»* про словотвірний потенціал складних слів з числівниковими основами у словацькій мові.

На четвертій секції доповідали **Людмила Ліптакова** (Словаччина) — *«Словотвірний ряд у мовній свідомості дитини»*, **Ґьоко Ніколовскі** (Словенія) — *«Словотворення в межах контекстного навчання граматики словенської мови як нерідної»*, **Саня Мілетич** (Польща, Сербія) — *«Мовний код перемикання носія польської мови під час оволодіння сербською — на прикладі словотвірних гнізд дієслів **дивитися, думати, говорити** і **казати**»*, **Олена Коряковцева** (Польща) *«Професор Мирослав Скаржинський про проблеми теорії словотвірних гнізд та методів їхнього аналізу»* (онлайн).

Завершили роботу конференції доповіді господарів — організаторів конференції: **Андрея Желе, Інес Воршич, Ніна Ледінек** (Словенія) *«Між словотвором і синтаксисом: сумірність словенських дієслівних словосполучень типу VAdv та їхнє системне перетворення у словосполучення типу AdjN»*, **Ірена Страмлич Брезник** (Словенія) *«Семантичні властивості відад'єктивних іменникових похідних і дериваційна комбінаторика слів із суфіксами* -іса *та* -ес *у словенській мові»*, **Борис Керн** (Словенія) *«Відіменникові словотвірні гнізда з погляду морфотактики»*. У центрі уваги учасників обговорення були проблеми взаємодії словотворення та синтаксису, спектрів можливих трансформацій певних типів словосполук, а також питання продуктивности окремих словотворчих формантів, сполучуваности формантів із твірними основами слів різних частин мови й тематичних груп у сучасній словенській мові.

На урочистій церемонії закриття організатор конференції **Борис Керн** подякував команді колег — працівників Інституту словенської мови імені Франа Рамовша за злагоджену роботу. Для учасників конференції організатори підготували й культурну програму, щоб познайомити їх зі своєю

країною: оглядову екскурсію центром Любляни — столиці Словенії, відвідування Галереї сучасного мистецтва «Цукрарня» (Cukrarna), концерту Симфонічного оркестру радіо та телебачення Словенії, а також автобусну екскурсію до Національного парку Триглав у Юлійських Альпах на північному заході Словенії: на озеро Блед з островом, на якому збудований костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії XVIII ст., та до Бледського замку XI ст.

Після закриття конференції відбулося засідання Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів, на якому обрали її керівництво на наступний п'ятирічний період діяльности та ухвалили рішення про участь Комісії в XVII з'їзді славістів, який заплановано провести в Парижі в серпні 2025 року. На засіданні проголосували за продовження повноважень чинних голови Комісії Райни Драгічевич (Сербія), заступника голови Мартина Олоштяка (Словаччина) та вченого секретаря Лариси Кислюк (Україна).

Члени Комісії від України — Лариса Кислюк і Євгенія Карпіловська — ознайомили інших членів Комісії з позицією Українського комітету славістів, який у зв'язку з війною, що її Росія розв'язала проти України, звернувся до Міжнародного комітету славістів з офіційним зверненням відтермінувати проведення з'їзду до закінчення війни. Утім Міжнародний комітет славістів більшістю голосів ухвалив рішення провести 2025 року в Парижі XVII (екстраординарний) з'їзд славістів. Оскільки він не підтримав звернення Українського комітету славістів не проводити з'їзд до закінчення війни, то ухвалено рішення, що члени Комісії індивідуально визначатимуть можливість участи в з'їзді славістів. До початку з'їзду заплановано видати в Сербії збірник доповідей тематичного блоку «Словотвірні гнізда у слов'янських мовах», організованого головою Комісії Райною Драгічевич і затвердженого ще 2021 року. У збірнику члени Комісії візьмуть участь незалежно від їхньої присутности на з'їзді.

За результатами роботи конференції заплановано надрукувати міжнародну колективну монографію «Гніздове словотворення». Записи доповідей організатори конференції в Любляні вже розмістили на ютуб-каналі Словенської академії наук і мистецтв (ZRC SAZU) за покликанням http://surl.li/jyfvwu

На сайті Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів також викладено деякі попередні видання Комісії, з якими можна ознайомитися за посиланням http://surl.li/hvaziq

Наукову хроніку отримано 28.10.2024

Larysa Kysliuk, Doctor of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3766-3305

XXIII INTERNATIONAL CONFERENCE
OF THE COMMISSION ON SLAVIC WORD FORMATION
AT THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF SLAVISTS

УДК 811.161.2'27:808.5

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор, провідний
науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-9765-497X

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ІНТЕГРАТИВНІЙ СОЦІОГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ

3 жовтня 2024 року в Інституті української мови НАН України відбулася Міжнародна наукова конференція «Культура української мови в інтегративній соціогуманітарній парадигмі».

Конференцію відкрила заступник директора Інституту української мови НАН України к. філол. н., доцент **Н.Г. Горголюк**, яка наголосила, що увага філологічної спільноти України сьогодні прикута до виходу у світ ювілейного 100-го випуску видання «Культура слова». У виступі було відзначено актуальність проблеми культури української мови в контексті дотримання стандартів письма та вимови, а також у зв'язку із загрозою англізації та варваризації української літературної мови.

Перше засідання — **Європейська лінгвостилістика і культуромовна освіта.**

Засадничою стала доповідь д. філол. н., професора, академіка НАН України **С.Я. Єрмоленко** *«Культура мови — літературна мова — норма — мовний стандарт»*, яка закцентувала увагу на тому, що літературна мова — різновид національної мови, історично сформований у цивілізованому суспільстві для ефективного писемного та усного спілкування, для порозуміння, поширення інформації, збереження текстів як інтелектуальних і емоційно-психологічних, естетичних надбань нації. Створювана багатьма поколіннями людей, запроваджена в освіті, відшліфована постійним ви-

Цитування: Бибик С.П. (2024). Культура української мови в інтегративній соціогуманітарній парадигмі. *Українська мова, 4*(92), 115—123.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

користанням у спілкуванні (комунікації), збережена в пам'яті, поліфункціональна, стильово розгалужена, культивована як наддіалектний різновид національної мови, літературна мова забезпечує єдність нації і єднає українців усього світу.

Як наголосила доповідач, поняття «літературна мова» іноді сучасні мовці сприймають як «мову художньої літератури», і щоб нейтралізувати такий зв'язок, пропонують термін *стандартна мова*. У зв'язку із цим вона звернула увагу аудиторії на твердження Л.А. Булаховського про творення української літературної мови: «Впливовість письменників «класичної» доби кожної літератури в галузі мови доти не приводить до нормативності в точному значенні цього слова, доки історія не висуне граматика або лексиколога, який рішуче відбере і врегулює, чий авторитет потім багато в чому вже на століття визначить долю в літературній мові слів, форм, синтаксичних зворотів, правопису тощо».

Попри дискусії про першу скрипку в літературно-мовному житті того чи того стилю, на думку С.Я. Єрмоленко, важливо усвідомлювати, що механізм формування літературної норми — культура мови, яка пов'язана з оцінкою функціонування мовних правил, норм літературної мови (фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних). Реалізація цих норм залежить від рівня освіти мовців, сфери їхньої суспільної діяльності й комунікації в певному соціумі. Розширення сфер публічного використання української мови виявляє прогалини, з одного боку, у мовній освіті громадян, а з іншого, — засвідчує фактичне існування слабких і сильних норм літературної мови.

У доповіді зауважено, що державний статус української мови мотивує вироблення мовних стандартів у різних сферах функціонування літературної мови. Норми літературної мови, зокрема й культуромовні рекомендації, також змінюються, адже змінюється свідомість, мовні смаки носіїв літературної мови. Евристичну цінність у цьому зв'язку має термінологічний зміст поняття «динамічна стабільність норми», культивованого в наших академічних дослідженнях літературної мови.

На запрошення Інституту української мови НАН України в міжнародній конференції взяли участь колеги з Інституту болгарської мови БАН, зокрема секції сучасної болгарської мови: **Руска Станчева**, професор, д-р, **Жанета Златева**, гол. ас., д-р (доповідь *«Кодификация, езикови нагласи и езикови ресурси»*), **Мілен Томов**, доц., д-р, **Лора Желева**, гол. ас., д-р, **Іліана Стоїлова**, гол. ас., д-р (доповідь *«Езикова култура и езиково консултиране в Института за български език»*).

У першому з означених виступів науковці зосередили увагу аудиторії на дослідженні мовних установок і ціннісних орієнтацій щодо сучасної болгарської літературної мови (2017—2019). Зазначено, що за допомогою національно-репрезентативного опитування 2019 року виявлено такі запити національної мовної спільноти: 61,4 % респондентів уважають, що потрібно скоротити розрив між писемною та усною мовою; на думку 69 % респондентів, розмовна мова має бути ближчою до писемної; 45 %

шукають інформацію з мовних питань в Інтернеті; 87 % опитаних до 30 років також шукають інформацію з мовних питань в Інтернеті. Ці зацікавлення на сьогодні можна задовольнити в національному онлайновому ресурсі БЕРОН (https://beron.mon.bg) — електронному офіційному орфографічному словнику, у якому подано 2,4 млн словоформ.

Колеги-науковці поінформували про те, що в Інституті болгарської мови БАН від 1951 року функціонує «Служба мовних довідок і консультацій». Це основний засіб прямої комунікації з носіями мови. За допомогою телефону, e-mail, Facebook, форми запиту в онлайн-каталозі щоденно надають допомогу чи рекомендації, як діяти з огляду на конкретну комунікативну ситуацію. Співробітники готують численні мовні експертизи, обслуговують міністерства, юридичні організації, навчальні заклади, компанії, ЗМІ, видавництва, приватних осіб. Така комунікація виявляє проблемні ланки правопису незареєстрованих у довідниках слів, написання слів разом, із дефісом, окремо, уживання великої та малої літер, використання різних графічних систем — кирилиці та латиниці, букв і цифр. Часто постають запитання щодо вживання лапок, коми, оформлення цитат (з такими ж питаннями звертаються і до Інституту української мови!). Позитивним результатом функціонування цієї Служби є документування нових мовних явищ, не охоплених кодифікацією, та периферійних явищ, що дає змогу вчасно надати їм нормативну оцінку; популяризування правил літературної мови, що сприяє зростанню мотивації їх вивчати; обговорення і впровадження обґрунтованих рішень для вдосконалення та спрощення метамови правил; підтримування стабільності літературної мови задля її повноцінного функціонування як офіційної мови в Республіці Болгарії.

У зв'язку з означеними соціальними запитами на вирівнювання мовної норми української літературної мови в усіх сферах життя було запрошено колег поділитися досвідом викладання і популяризації культури мови. Серед них — польська колега доктор гуманітарних наук **Анна Анджієвська** (Опольський університет, Республіка Польща, доповідь *«Potrzeby i emocje studentów z Ukrainy w nauce języka polskiego na Uniwersytecie Opolskim»*), к. філол. н., доцент **О.М. Мацько** [Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доповідь *«Розвиток мовної особистості у позааудиторній роботі зі студентами» (про діяльність Лінгвістичного клубу «Змовники»)*], к. філол. н., доцент автор та ведуча телепроєкту «Про мову» на телеканалі D1 **К.В. Тараненко** (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», доповідь *«Сучасні комунікативні практики в соціальних медіа: культуромовний аспект»*). Доповідачі суголосні в тому, що культуромовні поради щодо слововжитку актуальні для сучасного освітнього та інформаційно-культурного простору та сприяють збагаченню лексичного і фразеологічного потенціалу мовної поведінки, популяризують традиції слововжитку.

Д. філол. н., проф. **Л.П. Гнатюк** (Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доповідь *«Елементи історії мови в шкільному курсі української мови як*

чинник формування національної мовної особистості») привернула увагу слухачів через конкретність відзначених проблем історикомовної освіти: некоректність певної інформації з історії української мови, що її подають у шкільних підручниках, — походження української мови, поняття давності лексики української мови та давності української мови як системи, риси оригінальності української мови («ікавізм», родовий та кличний відмінки).

Під час конференції к. філол. н. ст. н. сп. **А.Ю. Ганжа** (Інститут української мови НАН України) презентувала видавничий проєкт *«Науковий збірник "Культура слова" у фокусі лінгвістичної історіографії»* (доповідь-представлення рукопису «Культура слова. Бібліографічний покажчик. Вип. 1—100»). Авторка зауважила, що систематичний покажчик публікацій 1967—2024 рр. охоплює п'ятнадцять змістових блоків із різних сфер лінгвістичних студій. Наголосивши на певній умовності такого компонування матеріалу, Ангеліна Юріївна звернула увагу на інтегративний характер лінгвостилістичних та культуромовних досліджень, їх міждисциплінарний статус, тісний зв'язок з іншими галузями гуманітаристики.

Друге засідання — **Лінгвософія мовно-культурних ідентичностей у функціонально-стильовому вимірі** — було присвячене презентації електронного видання колективної монографії «Лінгвософія українських текстів XXI ст.» (Київ, 2023. 530 с.), в укладанні якої взяли участь науковці групи стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України: С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, А.Ю. Ганжа, Т.А. Коць, Г.М. Сюта [текст опубліковано на сайті Інституту української мови НАН України (https://iul-nasu.org.ua/.../2024/10/Lingvosofiya-2023-.pdf)]. Виступи співавторів об'єднало новітнє для української лінгвостилістики поняття «лінгвософія». Як зауважено в анотації до видання, «автори колективної монографії досліджують лінгвософію (від латинського linqua — «мова» і грецького sophia — «мудрість», тобто мудрість мови) у текстах початку XXI ст. Зміст і ціннісне наповнення проаналізованих творів мотивовані цивілізаційними зрушеннями в глобальному світі, динамічними змінами в суспільному житті незалежної України, яка виборює свій суверенітет в умовах російсько-української війни, що триває від 2014 року. Українська літературна мова, її функціональні та експресивні стилі реагують на зміни в житті суспільства».

Дослідники з різних куточків України у своїх доповідях підтвердили прозорість новітньої концепції дослідження текстів у контексті лінгвософії. Так, д. філол. н., проф. **Н.С. Голікова** (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара) у виступі *«Лінгвософія художнього тексту у вимірах сучасної інтегративної стилістики»* відзначила показові семіотичні одиниці та стилеми, що характеризують мову письменників, творчість яких пов'язана з історичною тематикою (П. Загребельний, Вал. Шевчук).

Доповідь *«Лінгвософія художнього світу Федора Потушняка»* д. філол. н., проф. **Л.В. Кравець** (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II) засвідчила, що мовомислення митця оперте на концепт «своє». Дослідниця узагальнила: «Мовотворчість Федора Потушняка репрезентує український сегмент культури Закарпаття, що чітко окрес-

лився й почав стрімко розвиватися за часів Чехословаччини. Початок поетичної творчості Федора Потушняка припадає на кінець 20-х років і вирізняється з-поміж інших насамперед своєю спорідненістю із західноєвропейським мистецтвом».

Привернула увагу слухачів доповідь д. філол. н., ст. н. сп. **Г.М. Сюти** (Інститут української мови НАН України) *«Незакриті гештальти пізнання мови і мовної свідомості періоду війни»*. Цей виступ розпочав блок досліджень про мову війни і відбиття війни в українській літературній мові. Авторка насамперед зауважила, що художні тексти періоду війни (новітня поезія, проза, пісенна творчість) — це вербалізовані образно-емоційні «зліпки часу», максимально оперативні з погляду швидкості «народження» та поширення в соціумі й гранично експресивні з погляду способів і засобів мовоопису дійсності, носії інформації про події та їх сприймання соціумом. Когнітивно-текстовий аналіз цих текстів, наголосила Г.М. Сюта, виявляє інтенсивне оновлення корпусу актуальних мислеобразів, трансформацію аксіологічної системи координат (зокрема, їх поляризацію), фіксує зміни у свідомості та мовній картині світу українців. Загалом мова, як підкреслено у виступі, наповнюється новими лексичними одиницями, новими словесними образами, а водночас і жорсткими оцінками реальності. Мовна свідомість у роки війни чітко засвідчила стійкість і змінність мовних маркерів української ідентичності. Доповідачка зауважила, що стійкість виявила закріпленість таких мовних маркерів, а змінність — оновлення у ставленні до МОВИ. У час війни за сприйнятністю виокремилися два жанри художнього стилю — поезія і швидкостворювані (оперативні) поетичні тексти «поезії з укриття», кавери на твори української та світової культури. Відповідно, на думку доповідачки, незакритими є гештальти «Україна — українці», «війна — перемога», «дім — пам'ять», «Шевченко, Довженко... у мові війни» (прецедентні феномени в мові).

Один із важливих висновків дослідниці — когнітивно-текстовий аналіз художніх і публіцистичних (медійно-політичних) текстів виявляє помітну перебудову національної мовної картини світу відповідно до осмислення та оцінювання трагічно-травматичної реальності війни. Знаковими для такої перебудови є очевидні зміни в лінгвоментальній структурі мислеобразів *пам'ять, відповідальність*, кардинальна поляризація оцінок і стратегій мовоопису «свого» й «чужого»: «своє» — позитивне, героїзоване, глорифіковане, «чуже» — негативне, обнижене, дегуманізоване. У текстах періоду війни це психологічно вмотивована і часово маркована аксіологічна норма.

На продовження теми «мова війни» д. філол. н., проф. **М.І. Навальна** (Національний університет біоресурсів та природокористування України) у доповіді *«Власні назви в латинській графіці в сучасних масмедійних текстах»* доповнила інформацію про графоварваризми в численних групах лексики. На проблемі варваризації / англізації медійної практики, зокрема в сегменті функціонування навчально-освітніх платформ України, наголосила й аспірантка групи стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України **О.В. Кононенко**.

Виступ д. філософії м. н. сп. **А.О. Палаш** (Інститут української мови НАН України) *«Мобільна журналістика як інструмент вербалізації концепту “війна”»*, доповнив оцінку сучасної мови. Зазначено, що всі щоденні мінінаративи стрімко стають своєрідним архівом, що закарбовує концепти щоденності (змінилися прикметники в оцінюванні війни, зокрема поняттєві «повномасштабна», «широкомасштабна» на оцінні *кривава, тривала, жорстока*; актуалізовані слова «вересня — жовтня — 2024»: *саботаж, контрнаступ, удар, експансія*).

Проблема рими війни — тема доповіді *«Семантика, синтактика і прагматика рими війни»* д. філол. н. ст. н. сп. **Л.В. Мовчун** (Інститут української мови НАН України). Дослідниця наголосила, що посередництвом рими автори виявляють своє ставлення до реалій та одночасно можуть впливати на мовну свідомість читачів. Відповідно вивчення римових пар розширює вивчення лінгвопоетичного потенціалу мови поезії. Ключовими є компоненти-римоніми — *війна, бій, куля, зброя*; засвідчено римове кліше «війна — весна» [*Паралізована весна, / Ідуть бої, іде весна* (М. Невідомський)], «воїн — головою», «воїн — булавою», «воїн — живої», «воїн — зброю» тощо.

Презентація до доповіді *«Сучасний український публіцистичний текст: оновлена традиція функціонування чи нове стильове явище?»* д. філол. н., ст. н. сп. **Т.А. Коць** (Інститут української мови НАН України) актуалізувала роль медійного простору у формуванні лінгвософії сучасних текстів, засвідчила важливість досліджень мови ЗМІ не лише для сучасних поколінь, але й для майбутніх, тобто як факту історії української літературної мови. Зауважено, що публіцистичні тексти транслюють традиційні та актуалізовані, детерміновані суспільно-політичними умовами, семантичними кореляціями ключові поняття суспільно-політичного словника (*Україна : держава, Україна : народ, Україна : мова, Україна : влада, війна — мир, Україна : Росія, Україна : церква; місто*).

Як наголосила доповідачка, серед найобговорюваніших питань теоретичної лінгвостилістики — «що таке функціональний стиль?», «чи тотожні стиль — дискурс — сфери мовної діяльності і якому поняттю зараз надати перевагу, характеризуючи мовну ситуацію українського сьогодення?». Дискусійні думки озвучили д. філол. н. **Т.А. Коць** та д. філол. н. **Д.Ю. Сизонов**. Так, Тетяна Анатоліївна, спираючись на праці європейських колег, зауважила, що назву публіцистичного стилю міняти не варто; хоч відома думка польських дослідників, зокрема Ст. Гайди, застосовувати поняття «публіцистичний дискурс». Цей аргумент вартий уваги, наголосила Т.А. Коць, але ставити знак рівності з медійним дискурсом не варто, адже *медійний дискурс, ЗМІ, ЗМК* — це сфери поширення публіцистичного стилю (див. відеозапис другої частини конференції: 1.26.00 — 1.39.00 год; https://www.youtube.com/watch?v=me81_K-r6XQ). Натомість д. філол. н. Д.Ю. Сизонов уважає поняття медійної комунікації ширшим від поняття публіцистичного стилю, адже медіа оперативно реагують на потоки інформації.

Важливі акценти щодо динаміки мовно-культурної ідентичності в умовах повномасштабної російсько-української війни зробила к. філол. н.

старша лекторка кафедри слов'янських та східноєвропейських мов і культур **С. Мельник** (Університет Індіани, США). У виступі *«Вплив війни на культуру мови в академічному дискурсі: закордонний досвід»* ключовою темою була колонізація в наукових студіях, епістеміологічна несправедливість щодо формування знання про Україну з боку Росії (замовчування українських тем в американських студіях). Наведено приклади щодо вживання артикля *the* перед власною назвою Україна / Ukraine, назви джерела «Повість врем'яних літ» як «Russian Chronicle», транслітерації назв українських міст на зразок російської вимови (Odessa, Donbass) тощо. Як відзначила доповідачка, ситуація почала повільно змінюватися після 2022 року: Україну помітили і почали активніше звертати увагу на термінологію, на транскрибування українських слів, на номінування нинішньої повномасштабної війни як російсько-української, на визнання артефактів української культури (напр., картина К. Малевича, *українського* художника) тощо.

Продовжуючи дискусію, д. філол. н., доцент **Д.Ю. Сизонов** (Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка) у доповіді *«Інтенсифікація неосемантем у медіа під впливом екстралінгвальних чинників: нові смисли»* зауважив на актуалізації фактора війни та електронізації, вестернізації тощо. Серед неосемантем мілітарного періоду засвідчено такі, як *бавовна, підкурювач, дискотека, концерт кобзона, піксель.* Відзначено актуалізацію усталених конструкцій, що виконують кумулятивну функцію, адже вони є носіями пам'яті про війну, як-от: *на щиті, чорний мішок, тракторні війська, майданити країну.*

Інтегративні засади лінгвософії сучасних текстів продемонструвала к. філол. н., проф. **С.К. Богдан** (Волинський національний університет імені Лесі Українки). У виступі *«Українська лінгвоперсонологія і текстологія: в пошуках індивідуального стилю»* вона зауважила про взаємне доповнення культурології та історії української літературної мови, що виявляється під час підготування до опублікування текстів письменників минулого за рукописами (співпраця бібліографів, працівників архівів та мовознавців, літературознавців).

На конференції обговорено лінгвостилістичні, соціопсихологічні та соціолінгвостилістичні акценти явища міграціонізму.

Д. філол. н., проф. **С.П. Бибик** (Інститут української мови НАН України) у доповіді *«Текстовий портрет мігранта-переселенця у вимірі лінгвософії ідентичностей»* наголосила, що висвітлення лінгвософії міграціонізму в сучасному світі побудовано на репрезентації соціальних рефлексій у мові української художньої прози: Василя Махна («Дім у Бейтінґ Голлов»), Ірен Роздобудько («Я знаю, що ти знаєш, що я знаю...», «Ранковий прибиральник»), Артема Чапая (справжнє ім'я автора — Антон Водяний) («Понаїхали»), Андрія Любки («Карбід»), Андрія Куркова («Сірі бджоли»). Зроблено висновок, що художні тексти значно розширюють словниковий портрет «мігранта — переселенця» і щодо складників відповідних лексико-семантичних груп назв осіб (*мігранти, еміки, понаїхавші*), і щодо посилення інформаційно-фактографічного наповнення образу мігранта, а також

наповнення його сприймання конкретно-чуттєвим змістом. На конкретних прикладах продемонстровано, що художні контексти доповнюють асоціативно-семантичне поле «мігрант — переселенець», актуалізують і розгортають у текстових площинах архетипові комплекси ЖИТТЯ, ДІМ, МОВА, ПАМ'ЯТЬ. Як зауважила доповідачка, мова «реального» мігранта-переселенця та його узагальненого соціального типу — персонажа — стає фокусом само- та транскультурної ідентифікації (Я і ВОНИ у світі, Я і МИ в Україні, Я і МІЙ світ), емоційно-оцінного відображення історії певних поколінь, родин через автобіографічне сприймання реальності, соціально-політичних, соціально-економічних зрушень у сучасному бутті.

Соціальні психологи — д. психол. н., проф., член-кор. НАПН України заступник директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, професор Інституту психології Польської академії наук **Л.А. Найдьонова**, д. психол. н., ст. н. сп., проф. кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій, директор Інституту рефлексивних досліджень і спеціалізації **М.І. Найдьонов**, к. пед. н., доцент п. н. с. відділу психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України **Л.В. Григоровська** (доповідь *«Феномен воєнної міграції: соціокультурні рефлексії медіаспоживання»*) підтвердили і розширили мовно-культурний портрет сучасних українських мігрантів у Польщі, основою якого став соціальний експеримент.

З погляду соціолінгвістики в доповіді *«Трансформація мовної поведінки українців на тлі повномасштабної війни і проблеми культури мови»* співавтори д. філол. н., проф. завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України **С.О. Соколова**, к. філол. н. н. сп. **І.М. Цар**, к. філол. н. ст. н. сп. **І.І. Брага** схарактеризували внутрішньодержавний міграціонізм. Зокрема, дослідниці відзначили, що анкетування засвідчило масовий перехід українців до спілкування українською мовою від початку повномасштабної війни Росії проти України. Але наголошено на тому, що це спричинило і нові виклики у сфері культури мови, оскільки зросла кількість людей, які використовують українську, не маючи достатніх практичних навичок. Як зауважено в доповіді, водночас дещо змінилося ставлення до мішаного мовлення (суржику), який тепер частіше пов'язують не з втратою, а з відновленням національної ідентичності, з рухом не від української мови, а до неї. Доповідачі запропонували конкретні пропозиції щодо підтримки українськомовного спілкування і підвищення культури мови, а саме:

1. Розширення українськомовного культурного простору з якісним контентом — інформаційним, навчальним, розважальним. Дотепер кабельне і супутникове телебачення нерідко транслюють світові культурно-освітні програми в російському перекладі, рідше — оригінальні англомовні.

2. Повернення посиленого курсу української мови, передусім практичного, до програм навчання майбутніх журналістів і філологів — фахівців з інших мов, крім української.

3. Розширення мовної підготовки у ЗВО нефілологічного профілю.

4. Розширення мережі мовних курсів зі спеціалізацією як за тематичним спрямуванням (за фахом, розмовних тощо), так і для різних рівнів володіння.

5. Державна підтримка створення і видання словників, довідників, посібників з української мови для різних категорій мовців, фінансування наукових досліджень у сфері культури мови тощо.

6. Особливу увагу слід приділити мовній освіті школярів і дотриманню мовного режиму в школі не лише під час навчального процесу, а й у позакласному спілкуванні.

У підсумковому обговоренні взяли участь викладачі вищих навчальних закладів України. Вони відзначили актуальність організованого наукового форуму, нагальність загострених проблем мовного буття українців, які живуть і працюють в умовах повномасштабної військової агресії Росії проти України вже понад десять років, а також потребу у виробленні засад і принципів навчання української мови від родинно-побутового, дошкільного середовища і впродовж усього життя, формуванню сприятливих умов до якомога легшого і ширшого переходу населення України на спілкування державною мовою.

Отже, інтегративні підходи до вивчення українських мовних ресурсів у розвитку та зіставленні матимуть подальшу перспективу випрацювання різноманітних моделей осягнення культуромовних процесів в Україні, зокрема і за допомогою методу моделювання лінгвософії тексту, що зараз підсилені явищами національно-культурної ідентичності.

Наукову хроніку отримано 14.10.2024

Svitlana Bybyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher
in the Department of Stylistics, Culture of Language and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-9765-497X

CULTURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
IN THE INTEGRATIVE SOCIOHUMANITARIAN PARADIGM

УДК 81.27

С.О. СОКОЛОВА, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: a-senchuk@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-0052-6128
Г.В. ШУМИЦЬКА, доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Ужгородський національний університет
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000
E-mail: halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-7806-2963

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «СОЦІОЛІНГВІСТИКА В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»

12—14 вересня 2024 року в Інституті полоністики та журналістики Ряшівського університету (Республіка Польща) відбулася VII Міжнародна наукова конференція із циклу «Соціолінгвістичний підхід до вивчення слов'янських мов». Під час її проведення Комісія із соціолінгвістики, афілійована при Міжнародному комітеті славістів, ініціювала наукову дискусію в межах теми «Соціолінгвістика в слов'янських лінгвістичних дослідженнях. Теорія і практика».

Упродовж трьох конференційних днів мовознавці з Польщі, Словаччини, Болгарії, Хорватії, Чехії, Литви та України виступили з науковими доповідями на актуальні теми у змішаному форматі — онлайн та наживо. 12 доповідей виголошено на пленарних засіданнях, 31 доповідь — на секційних, з-поміж яких 4 доповіді у співавторстві. Найбільше доповідей запропонували до обговорення польські дослідники.

Цитування: Соколова С.О., Шумицька Г.В. (2024). Міжнародна наукова конференція «Соціолінгвістика в слов'янських лінгвістичних дослідженнях. Теорія і практика». *Українська мова, 4*(92), 124—128.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Низку наукових розвідок, насамперед на пленарних засіданнях, було присвячено **загальнотеоретичним питанням соціолінгвістики**: її співвідношенню з історією мови (проф. Збігнєв Ґрень, Варшавський університет, доповідь *«Соціолінгвістика та історія мови»*) і діалектологією (проф. Галина Пелкова, Університет Марії Кюрі-Склодовської, доповідь *«Соціолінгвістика та діалектологія — традиція та сучасність»*), проблемі мовної трансформації з плином часу (проф. Галина Курек, Ягеллонський університет у Кракові, доповідь *«Зміна мовного коду та соціолінгвістичні трансформації польського села за останні пів століття»*), підходам до вивчення гендерних особливостей мовлення (проф. Казімеж Ожог, Ряшівський університет, доповідь *«Мова жінок і чоловіків. Соціолінгвістичний підхід (конспект проблеми)»*).

На конференції було порушено актуальну проблему мовної взаємодії, зокрема мова **мігрантів і вимушених переселенців**, обговорення якої розпочала на пленарному засіданні проф. Діана Столац з Університету Рієки доповіддю *«Хорватська мова людей, які повертаються з Австралії»*, а продовжила вже на секційному засіданні Каріна Стемпель-Ганчарчик у доповіді *«Імідж втрачених родинних земель як складник колективної ідентичності людей, переселених після Другої світової війни з південно-східного пограниччя до Нижньої Сілезії»*. Ще активніше в межах загальної проблеми мовної взаємодії на конференції обговорювали питання **функціювання слов'янських мов в іншомовному оточенні** (Ева Дзеґель, доповідь *«Вплив мовних ідеологій на мовне ставлення: приклад польської меншини в Україні»*; Міхал Глушковський, доповідь *«Диглосія на слов'янських мовних островах»*; Ірена Масойч, доповідь *«Перемикання кодів і граматика. Аналіз інтеграції литовських і російських лексем у польському сленгу в Литві»*; Кінга Гебен, доповідь *«Соціолінгвістичний погляд на суперечливі питання щодо використання польської мови в Литві»*; Малгожата Кулаковська, доповідь *«Вплив мовної політики на збереження польської мови як успадкованої. На прикладі мовної політики Казахстану та Бразилії»*; Марія Редьква, доповідь *«Імена та варіанти імен дітей українського походження, які проживають у Польщі»*); **мовна взаємодія в помежів'ї** (Їржі Муриц, доповідь *«Соціолінгвістичне дослідження чесько-польського пограниччя — багатомовність і лінгвістичний ландшафт»*; Роберт Слабчинський, доповідь *«Неофіційна антропонімія на лінгвокультурному порубіжжі»*); **мовна поведінка в неодномовному суспільстві** (Мирослава Саган-Бєлява, доповідь *«Перемикання кодів у довоєнних "Селянських щоденниках"»*) тощо.

До цієї ж тематичної групи можна зарахувати й доповіді українських дослідниць: проф. Світлани Соколової (Інститут української мови НАН України) та проф. Галини Шумицької (Ужгородський національний університет), які входять до складу Комісії із соціолінгвістики при Міжнародному комітеті славістів. Вони порушили проблеми **специфіки дослідження мовної ситуації в Україні в умовах війни і трансформації мовної ситуації, зумовленої війною**. Проф. Г. Шумицька виступила з доповіддю *«Зміни мовної ситуації на Закарпатті під час війни»* на пленарному засіданні другого дня конференції, закцентувавши на особливостях мовнополітичної ситуації на

Закарпатті як тиловому прикордонному регіоні України під час російсько-української війни, та звернула увагу на факт гострих викликів і водночас нових можливостей для країни загалом та для кожного її регіону зокрема, особливо — для державної мовної політики та залучених до її реалізації інституцій. Проф. С. Соколова в доповіді *«Особливості дослідження мовної ситуації України у воєнний час»* наголосила на потребі трансформації методології дослідження мовної ситуації, що швидко змінюється, і посилення уваги до мовної поведінки різних категорій мовців.

Варто зауважити, що під час конференції виразно простежувалася тематично-змістова відмінність між соціолінгвістичними дослідженнями, що їх провадять в умовах мирного часу, та того спектра проблем, які виходять на передній план під час війни за незалежність і збереження національної ідентичности. На пленарних засіданнях виголошено доповіді, присвячені проблемі **мовного ландшафту**: *«Лінгвістичний ландшафт міста Кремніца»* (проф. Павол Одалош, Університет Матея Бела в Банській Бистриці), *«Значення та аксіологічні профілі Бидгоща в міських путівниках»* (д-р Моніка Пеплінська, Університет Казимира Великого в Бидгощі), *«Знання про мову польських міст у семи словниках»* (проф. Анна Тирпа, Інститут польської мови ПАН). Обговорення цих проблем продовжено на секційних засіданнях у доповідях Пьотра Міроxи *«Семіотичний ландшафт вулиць як джерело для дослідження суперечок щодо одонімів на честь Йосипа Броз Тіто в Хорватії та Словенії після 2004 року»*, Томаша Єлонека *«Соціальні детермінанти варіантів іменування сільських вулиць (на прикладі гміни Вренчиця Велика в Клобуцькому районі)»*, Петра Драпи *«Польська мова в лінгвістичному ландшафті Заолже в Чехії»*.

На пленарному засіданні проф. Владімір Патраш (Університет Матея Бела в Банській Бистриці) у доповіді *«Пародійна суміш жанрів як прототип цінності громадянської онлайн-журналістики (другий тираж журналу Hlas kotulne/Głos Kotłownia 1989—1992 із соціолінгвістичного погляду)»* заторкнув проблему **функціювання мови у ЗМІ та інтернеті**, що її обговорено також на секційних засіданнях у доповідях Ренати Кухаржик *«Визначення соціолінгвістичних параметрів користувачів Інтернету — можливості та обмеження»* і Божени Тарас та Доброслави Тарас *«“А вони сидять, дивляться серіали та їдять попкорн...” Комунікаційна спільнота та конфлікт дискаунтерів у медіапросторі»*.

Питання **соціолектів і різних дискурсивних практик** належать до традиційної соціолінгвістичної проблематики. Їх обговорювали як на пленарних засіданнях (проф. Анна Піотрович-Кренц і проф. Малгожата Віташек-Самборська, Університет імені Адама Міцкевича в Познані, доповідь *«Відображення двох ставлень до пандемії в польській мові»*, проф. Казімеж Сікора, Ряшівський університет, доповідь *«Академічні лінгвістичні звичаї в Польщі. Спроба оцінки та прогнозу»*), так і на секціях, де **соціолектам** було присвячено доповіді Барбари Дрозд *«Медичний соціолект у порівняльному аналізі польського та іспанського медичного дискурсу (на прикладі текстів вебсайтів CuidatePlus та Medycyna Practical»*, Анни Печник *«Польська*

мова харчових технологів», Томаша Курдили *«Специфіка та обмеження соціолектного словотворення»*, Агнешки Юрчинської-Клосок *«Способи вираження рівня складності маршрутів сходження»*, Еви Оронович-Кіди й Агнешки Мишки *«Способи впливу назви косметики на почуття покупців»*, а різним **дискурсивним практикам**, зокрема **скорбному дискурсу** — Ілони Кулак *«Онлайн співчуття родичам померлих непублічних осіб»*, Джоанни Вічер *«Лінгвістичний образ померлої дитини в похоронній рекламі (соціолінгвістичний аспект)»*, **релігійному дискурсу** — Агнешки Серадзької-Мрук *«Дискурс побожності Хресної дороги та історичних подій»*, Александри Серафін-Вічер *«Святий Йосип як емігрант»*, **мові художньої літератури** — Влодзімєжа Моха *«Мова роману Мери Спольської "Я Марися, і я думаю, що сьогодні вб'ю себе" як приклад гібридної польської молодої літератури»*, **віковим особливостям мовлення** — Беати Жяйки *«Оцінка старості істот у мові найстаршого покоління сільських мешканців (на прикладі гміни Бабіце у Хшановському повіті)»*, Моніки Кій *«Соціолінгвістичний аспект дитячої онімної творчості»*. Інші актуальні соціолінгвістичні проблеми розкривали доповіді Єви Блахович-Вольної та Анни Блахович-Вольної *«Krvati, Svrbi, Zlovenci та Balije — хорватські, сербські, боснійські принизливі назви та мова ненависті в коментарях користувачів Інтернету на Фейсбуці у 2020—2024 роках»*, Петра Сотірова *«Сучасні зміни в іменах спорідненості болгарською мовою (ідентифікація та фактори)»*, Олени Коряковцевої *«Підвищена продуктивність експресивних nomina abstracta в сучасній російській мові: соціокультурні та системні фактори»*.

Крім пленарних та секційних засідань, під час конференції відбулося також засідання Комісії із соціолінгвістики, члени якої обговорювали план роботи на 5 років. Ішлося передусім про XVII Міжнародний з'їзд славістів, що повинен відбутися в Парижі 2025 року, а також інші наукові форуми, зокрема конференції під егідою Комісії.

Під час засідання обрано нових членів Комісії (усі від Польщі): проф., доктор габілітований Казімеж Сікора (Ягеллонський університет у Кракові), проф., доктор габілітований Міхал Глушковський (Університет Миколи Коперника в Торуні), доктор філософії Катаржина Кончевська (ад'юнкт Інституту польської мови Польської академії наук), доктор філософії, проф. Іза Матусяк-Кемпа (Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині), доктор філософії, професор Роберт Слабчинський (Ряшівський університет), доктор філософії Александра Серафін-Віхер (Ягеллонський університет у Кракові). Було обрано також почесних членів Комісії, до яких від України ввійшли мовознавці — професори Інституту української мови НАН України Л.Т. Масенко, Є.А. Карпіловська та С.О. Соколова.

На засіданні відбулися вибори нового керівника Комісії. Галина Курек, професор факультету польських студій Ягеллонського університету, яка впродовж 17 років успішно керувала роботою Комісії, передала свої повноваження М. Свєнціцькій, професорові факультету лінгвістики Університету Казимира Великого в Бидгощі (Польща). Заступником голови Комісії обрано проф. П. Одалоша з факультету гуманітарних наук Уні-

верситету Матея Бела в Банській Бистриці (Словаччина). Саме цей навчально-науковий осередок готуватиме та прийматиме наступне наукове зібрання соціолінгвістів уже 2026 року.

Крім того, члени Комісії із соціолінгвістики зберуться на засідання під час роботи Міжнародного з'їзду славістів у Парижі 2025 року, однак українські мовознавці не братимуть у ньому участи відповідно до офіційної позиції України. Звернення Українського комітету славістів про перенесення дати проведення XVII Міжнародного з'їзду славістів на період після закінчення війни РФ проти України було розглянуто на засіданні Міжнародного комітету славістів 2 вересня 2024 року й не набрало більшости голосів. Тому Україна, як і РФ та Білорусь, не братиме участи в роботі «екстраординарного» (так його номіновано відповідно до пропозиції представниці Австрії проф. У. Долечаль) на рівні офіційних делегацій.

Наукову хроніку отримано 14.10.2024

Svitlana Sokolova, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Head in the Department of Stylistics, Culture of Language and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: a-senchuk@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-0052-6128
Halyna Shumyts'ka, Doctor of Sciences in Philology, Associate Professor,
Professor in the Department of Sociology and Social Work
Uzhhorod National University
14 Universytetska St., Uzhhorod 88000, Ukraine
E-mail: halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-7806-2963

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
"SOCIAL LINGUISTICS IN SLAVIC LINGUISTIC RESEARCH.
THEORY AND PRACTICE"

УДК 811.161.2

Н.В. СНІЖКО, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: natasnow@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-3664-7079

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «МОВИ І МОВОЗНАВСТВО У XXI СТОЛІТТІ: НОВІ ЯВИЩА — НОВІ ЗАВДАННЯ». ДО 85-ліття ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА, ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАН УКРАЇНИ НІНИ ФЕДОРІВНИ КЛИМЕНКО

22—23 жовтня 2024 року в Інституті української мови НАН України відбулася Міжнародна наукова конференція «Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання», присвячена 85-літтю від дня народження знаного лінгвіста, доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко. У роботі конференції взяли участь українські дослідники та колеги з Польщі, Словаччини, Словенії, Сербії, Білоруси, які увиразнили розвиток національних мов та акцентували на вагомості міжмовної взаємодії в обставинах глобальних викликів та необхідности системного дослідження загальнолюдських цінностей.

Наукова постать Н.Ф. Клименко, її ідеї та творчі здобутки об'єднали науковців різних лінгвістичних напрямів: дериватологів, лексикологів, лексикографів, славістів, елліністів, термінознавців, перекладачів, лінгвокультурологів, істориків мови та ін. Праці Ніни Федорівни стосувалися різних наукових галузей, тому основні напрями роботи конференції були

Цитування: Сніжко Н.В. (2024). Міжнародна наукова конференція «Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання». До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко. *Українська мова, 4*(92), 129—134.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

зосереджені навколо актуальних проблем загального і зіставного мовознавства та системного дослідження динаміки мов у часи глобальних змін.

Основні віхи наукової діяльности Н.Ф. Клименко були представлені на початку конференції у фільмі-спогаді, який створили науковці Інституту української мови НАН України Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк та О.М. Тищенко. Фільм наповнений теплом щирих людських стосунків, сонячним промінням та чудовим музичним супроводом. Засвідчено синергію наукових поколінь, відтворено доброту й інтелігентність Н.Ф. Клименко — науковця, учителя, людини. Лейтмотивом фільму, як і конференції загалом, прозвучала думка Н.Ф. Клименко про те, що наука розвивається завдяки щедрості вчителів і вдячності учнів, тобто ці чесноти вона вважала основою наукової діяльности.

Пленарне засідання відкрив директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко**, який привітав наукове зібрання представників різних країн світу, наголосив на актуальності компаративних міжслов'янських досліджень та увиразнив важливу роль творчої спадщини Н.Ф. Клименко для системного дослідження розвитку мов і суспільства.

Вітальне слово виголосила **Райна Драгічевич**, доктор філологічних наук, професор Белградського університету (Сербія), Голова Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів, Голова Союзу славістичних товариств Сербії.

На конференції були присутні доньки Ніни Федорівни — **Надія Василівна Скибицька** та **Оксана Федорівна Клименко**, які тепло привітали учасників конференції і подякували їм за вшанування пам'яті матері.

Конференція тривала два дні, упродовж яких відбулося пленарне та чотири секційні засідання.

З доповідями на пленарному засіданні виступили: **С.Я. Єрмоленко** (Київ, Україна) — *«Категорії книжності / розмовності в сучасній лексикографічній практиці»*; **К.Г. Городенська** (Київ, Україна) — *«Новітні запозичення в системі словотворчих засобів української літературної мови XXI ст.: статус і правопис»*; **Р. Драгічевич** (Белград, Сербія) — *«Назви кольорів у сербському та українському асоціативному словнику»*; **В.В. Ґрещук** та **В.В. Ґрещук** (Івано-Франківськ, Україна) — *«Можливості та лінгвістична перспектива словника "Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові"»*.

На засіданні першої секції «Форма і семантика мовних одиниць у словниках і текстах: сучасність та історія» доповіді виголосили: **О.О. Лукашанець** (Білорусь) — *«Слова з коренями грецького походження у складі словотвірних гнізд білоруської мови»*; **Ж.В. Колоїз** (Кривий Ріг, Україна) — *«Nomina agentis: особливості продукування та проблеми лексикографування»*; **М.Ю. Федурко** (Дрогобич, Україна) — *«Усічення як явище сучасної української словотвірної морфонології: контекст активності та продуктивності»*; **А.М. Нелюба** (Харків, Україна) — *«Тотальна фемінітивізація і словотвірна безграмотність її втілювачів»*; **О.Г. Лукашанець** (Білорусь) — *«Нові явища в*

українській молодіжній лексиці (на матеріалі онлайн-словника "Мислово")»; **Н.Г. Горголюк** (Київ, Україна) — *«Функційно-семантична реалізація комісивів у текстах інавгураційних промов»*; **Н.В. Скибицька** (Київ, Україна) — *«Особливості неологізації англомовного Інтернет-дискурсу»*; **Л.О. Ткач** (Чернівці, Україна) — *«Експресивне словотворення в сучасній українській мові: тенденції, засоби, досягнення»*; **І. Страмлич Брезник** (Марибор, Словенія) — *«Словникові значення спільнокореневих фемінітивів у словенській та хорватській мовах»*; **Л.П. Гнатюк** (Київ, Україна) — *«Діалекти української мови як джерело вивчення елементів утрачених словотвірних гнізд»*; **Т.А. Космеда** (Вінниця, Україна) — *«Демінутивно-афективні словесні форми української мови: традиція і сучасність (моделювання негативних значень)»*; **Н.П. Дарчук, О.М. Зубань** (Київ, Україна) — *«Автоматичний стилеметричний аналіз україномовних текстів (морфологічна диференціація)»*; **Т.Є. Гуцуляк** (Чернівці, Україна) — *«Словотвірні процеси як джерело розвитку лексичної та словотвірної омонімії української мови»*; **І.М. Бабій** (Тернопіль, Україна) — *«Складання як активний спосіб творення індивідуально-авторських неологізмів у художній мові»*; **І.Т. Кузьма** (Львів, Україна) — *«Словотвірна парадигма родового відмінка»*; **Р.О. Коца** (Київ, Україна) — *«Словотвірні типи українських неозначених займенників: хронологія функціонування»*; **І.І. Брага** (Київ, Україна) — *«Мовна поведінка мешканців Сумщини в умовах повномасштабної російсько-української війни»*; **І.А. Самойлова** (Київ, Україна) — *«Абревіатури в романах трилогії "Час" Ю.М. Щербака»*; **О.А. Матковська** (Київ, Україна) — *«Моделювання семантичного поля "держава" як фрагменту сучасного українського політичного лексикону»*.

Робота другої секції «Мовна картина світу: проблеми аналізу та лексикографування» стосувалася актуальних проблем моделювання та зіставного дослідження мовних картин світу, аналізу методологій лексикографічного відтворення сучасного світосприймання мовців у словниках різних типів. З науковими доповідями виступили: **Є.А. Карпіловська** (Київ, Україна) — *«Семантичний простір української мови в концепції Н.Ф. Клименко»*; **М.В. Жуйкова, О.А. Свідзинська** (Луцьк, Львів, Україна) — *«Семантична модель предикатів **готовий** і **готувати** та проблема їх словникового опису»*; **Ю. Кобус** (Познань, Польща) — *«Назви типів самців і самиць у мові жителів великопольських сіл»*; **С.П. Бибик** (Київ, Україна) — *«Лексико-семантична група "міграція — переселення" в українській лексикографії: соціокультурні рефлексії»*; **Г.М. Сюта** (Київ, Україна) — *«Зміна художньо-естетичного канону поетичної мови в час війни»*; **Л.В. Мовчун** (Київ, Україна) — *«Національно і культурно марковані прислівники: семантична структура і лексикографування в тлумачному словнику активного типу»*; **О.М. Тищенко** (Київ, Україна) — *«Семантизація словникової статті похідних одиниць в активній лексикографії»*; **О.Р. Микитюк** (Львів, Україна) — *«Нові завдання українського мовознавства в царині лінгвоперсонології (приклад мовної особистости Дмитра Донцова)»*; **О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко** (Київ, Україна) — *«Епідигматика та енантіосемія у фраземіці української мови: частотність, реалізація, проблеми опису»*; **А.А. Таран** (Черкаси, Київ,

Україна) — *«Лексика освіти та науки в перспективі розвитку української мови»*; **Л.В. Сегін** (Київ, Україна) — *«Словник українських прізвиськ: структура словникової статті»*; **Н. Яночкова** (Братислава, Словаччина) — *«Уваги до екземпліфікації в тлумачній лексикографії (на матеріалі "Словника сучасної словацької мови")»*; **С.О. Соколова** (Київ, Україна) — *«Опрацювання словосполучень в авторському "Російсько-українському словнику семантичних асиметризмів"»*; **Т.А. Коць** (Київ, Україна) — *«Лексико-семантичні процеси в сучасних українських релігійних текстах»*; **Н.В. Сніжко** (Київ, Україна) — *«Український тлумачний словник активного типу в системі інтегральних лінгвістичних досліджень»*; **Л.П. Кислюк** (Київ, Україна) — *«Активність складників лексико-семантичного поля "мистецтво" та проблеми їх лексикографування»*; **І.Г. Саєвич** (Київ, Україна) — *«Лексема світ в українському лінгвокультурному просторі: чинники семіозису»*; **Р.Л. Сердега** (Харків, Україна) — *«Методологійні засади лексикографічної фіксації антропонімів фольклору»*; **В.Ф. Старко** (Львів, Україна) — *«На шляху до повного словника української мови: проблема реєстру»*; **А.Ю. Ганжа** (Київ, Україна) — *«Мовні маркери лінгвокультурної опозиції «свій — чужий» у текстах дитячих енциклопедій початку XXI ст.»*; **Є. Сиротюк** (Познань, Польща) — *«Що структура усної народної творчості говорить про історію цивілізації?»*; **І.Р. Процик** (Львів, Україна) — *«Словники української футбольної лексики першої половини XX ст.: з досвіду укладання»*; **С.Л. Ковтюх** (Кропивницький, Україна) — *«Український словник мрії»*; **Л.І. Дідун** (Київ, Україна) — *«Фразеологізми з етнокультурною специфікою в тлумачному словнику активного типу»*.

Під час засідання третьої секції «Термінознавчі студії у XXI столітті: нові проблеми і методи дослідження» науковці заслухали та обговорили доповіді: **І.А. Синиці** (Київ, Україна) — *«Свої та чужі терміни словотвору в українських граматиках II половини XIX ст.»*; **П. Ковальського** (Варшава, Польща) — *«Термінологічні картини світу та мова ключових слів системи iSybislaw»*; **І.А. Казимирової** (Київ, Україна) — *«Історія назв відмінків в українській мові: слов'янські впливи»*.

На засіданні четвертої секції «Зустріч мов — зустріч культур: проблеми перекладу в XXI столітті. Українська мова в дослідженнях закордонних учених» науковими спостереженнями та досягненнями поділилися: **А. Пеля** (Катовіце, Польща) — *«Архаїчні та анахронічні українізми в складі сучасної польської мови»*; **П.О. Селігей** (Київ, Україна) — *«Калькування як метод словотворення в історії літературних мов»*; **Д.О. Чистяк** (Київ, Україна) — *«Викладання перекладацьких дисциплін в українському та франкомовному перекладознавстві: проблеми та перспективи»*; **Т.В. Шмігер** (Львів, Україна) — *«Візія Церкви як політичної інституції в середньоукраїнському перекладі 1585 р. "Малого катехизму для католиків" св. д-ра Петра Канізія»*; **У.В. Головач** (Львів, Україна) — *«Переклад як тлумачення, або чи потрібні нові україномовні версії творів Платона (на матеріалі діалогу "Іон")»*; **С.Є. Перепльотчикова** (Київ, Україна) — *«Фемінітиви у сучасній українській та новогрецькій мовах»*; **О.О. Пономарева** (Рим, Італія) — *«До питання новозапозичень в україн-*

ській мові: італінізми в кулінарній та гастрономічній лексиці»; **Н.М. Попович** (Ужгород, Україна) — *«До питання перекладу маріологічної термінології (на матеріалі книги св. о. М. Кольбе "Непорочна відкриває Святого Духа. Унікальні духовні розмови")»*; **А.С. Федоринчик** (Київ, Україна) — *«Перспективи офіціалізації англійської мови в Україні»*; **Ю.О. Цигвінцева** (Київ, Україна) — *«Семантична калька як наслідок інтерференції мов»*; **В. Гожавська** (Катовіце, Польща) — *«Українська мова в польських лінгвістичних дослідженнях: огляд літератури предмета»*; **Ю.П. Прокопенко** (Вінниця, Україна) — *«Проспект візуального двомовного словника української мови для іноземців»*.

Під час обговорення доповідей науковці звертали увагу на актуальні питання динаміки мовних норм у зв'язку з потужним розвитком мов та міжмовної комунікації, пропонували внести зміни до чинного українського класифікатора професій, у якому зареєстровано багато застарілих та зросійщених назв.

Доповідачі виявили глибоке зацікавлення науковою спадщиною Н.Ф. Клименко, цитували її праці та наголошували на силі прогностичної моделі розвитку лінгвістики, її значущості для сучасних і майбутніх досліджень закономірностей розвитку мов та мовознавства. Особливо актуальні праці Н.Ф. Клименко для інтегральної лексикографії, адже сучасні лексикографи використовують методологію системного вивчення лексики та прагнуть употужнити автоматизацію лінгвістичних досліджень. Досвід інтегрального опису лексики в електронному *Морфемно-словотвірному фонді української мови*, що його створили структуралісти під керівництвом Ніни Федорівни, та низка наукових праць цього колективу, а згодом і науковців об'єднаного відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, забезпечують системні дослідження динаміки лексики української мови в синхронії та діахронії, засвідчують закономірності мовної взаємодії, визначають продуктивні шляхи наповнення української мови новою лексикою, поглиблюють теорію мовної концептуалізації та категоризації світу тощо.

Наукова діяльність Н.Ф. Клименко — приклад зразкового служіння слову, мові, людям. Прогностична модель системних лінгвістичних досліджень доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Н.Ф. Клименко заслуговує на глибоке вивчення й поширення. Зважаючи на важливість проблематики і тематичну єдність, учасники конференції ухвалили опублікувати за матеріалами виголошених доповідей колективну монографію.

Наукову хроніку отримано 28.10.2024

Nataliia Snizhko, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: natasnow@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-3664-7079

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
"LANGUAGES AND LINGUISTICS IN THE XXI CENTURY:
NEW PHENOMENA — NEW TASKS". TO THE 85th ANNIVERSARY
SINCE THE BIRTHDAY OF THE DOCTOR OF PHILOLOGICAL
SCIENCES, PROFESSOR, CORRESPONDING MEMBER
OF THE NAS OF UKRAINE NINA FEDORIVNA KLYMENKO

ЗМІСТ

Дослідження

П.Ю. Гриценко
Українська мова в дослідженнях професора Здіслава Штібера **3**

К.Г. Городенська
Граматичні дослідження української мови в контексті славістики **30**

С.О. Вербич
Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація **48**

О.В. Бас-Кононенко
Проблеми української фонетичної термінології (артикуляційний аспект) **66**

І.А. Синиця
Історія термінів *афікс* і *префікс* в українській мові **79**

Дослідження молодих науковців

О.Є. Гордієнко
Фонетико-графічне освоєння та правопис новітніх запозичень у сучасному українському комунікативному просторі **97**

Наукова хроніка

Л.П. Кислюк
XXIII Міжнародна конференція Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів **109**

С.П. Бибик
Культура української мови в інтегративній соціогуманітарній парадигмі **115**

С.О. Соколова, Г.В. Шумицька
Міжнародна наукова конференція «Соціолінгвістика в слов'янських лінгвістичних дослідженнях. Теорія і практика» **124**

Н.В. Сніжко
Міжнародна наукова конференція «Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання». До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко **129**

Інформація!

Шановні передплатники журналу **«Українська мова»**, повідомляємо, що з 2025 року змінилися умови передплати нашого видання. Журнал **«Українська мова»** можна передплатити на сайті ПА «Укрінформнаука»: http://surl.li/valftd

CONTENTS

Articles

Pavlo Hrytsenko
The Ukrainian language in the studies of Professor Zdzisław Stieber **3**

Kateryna Horodenska
Grammatical studies of the Ukrainian language in the context of slavic studies **30**

Sviatoslav Verbych
Proper names in the modern language space of Ukraine: functioning, research, codification **48**

Oksana Bas-Kononenko
Problems of Ukrainian phonetic terminology (articulatory aspect) **66**

Iryna Synytsia
The history of the terms *affix* and *prefix* in the Ukrainian language **79**

Young Scholars Articles

Olesia Hordiienko
Phonetic-graphic adaptation and orthography of new borrowings in the modern Ukrainian communication space **97**

Scientific Chronicle

Larysa Kysliuk
XXIII International Conference of the Commission on Slavic Word Formation at the International Committee of Slavists **109**

Svitlana Bybyk
Culture of the Ukrainian language in the integrative sociohumanitarian paradigm **115**

Svitlana Sokolova, Halyna Shumyts'ka
International Scientific Conference "Social linguistics in Slavic linguistic research. Theory and practice" **124**

Nataliia Snizhko
International Scientific Conference "Languages and linguistics in the XXI century: new phenomena — new tasks". To the 85th anniversary since the birthday of the Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko **129**

Information!

Dear subscribers of the **"Ukrainian language"** magazine, we would like to inform you that from 2025, the terms of subscription to our publication have changed. You can subscribe to the magazine **"Ukrainian language"** on the website of SA "Ukrinformnauka": http://surl.li/nkiabu